

VARAMU

N 2 KÜÜNLAUU 1939

VARAMU NR. 2 • SISUKORD

Erni Hill: Õe, Vastuseid. Luuletused	113
August Mäik: Kivid tules. Romaan	117
Hendrik Adamson: Looja, Päritolu. Luuletused	141
Sten Karling: Moodsest rootsi skulptuurist. Artikkel	143
Juhan Aavik: Miina Härma 75-aastane. Artikkel	149
Juhan Süttiste: Valgus ja varjud. Luuletused	154
Henrik Visnapuu: Artur Adson luuletajana. Artikkel	155
Harald Paukson: Artur Adson näitekirjanikuna. Artikkel	161
Juhan Jaik: Adson ja Sänna. Artikkel	167
Eduard Laaman: K. Pätsi poliitiline ideestik. Artikkel	171
Paul Kogerman: Eesti maapõuevarad ja energianalikaad. Artikkel	187
Elmar Roots ja Adolf Perandi: Õppejõudude ettevalmistuse küsimus Tartu Ülikoolis Eesti iseseisvuse kestel. Artikkel	195
Erna Tillemann: Eesti luule pale a. 1938. Artikkel	195
Karl Ast-Rumor: Muljeid Pekingi teekonnalt. Reisis kirjeldus	203
Aleksander Antson: Üheksa epigrammi	216

RINGVAADE:

A. Adson: Betty Kuuskemaa suurjuubelil puhul	217
A. Valdiulaitis: Leedu kaasaegsest kirjandusest	219
I. Pau: William Butler Yeats	222
E. Viirsalu-Nivanka: Kiri Helsingist	224

ARVUSTUS:

H. Paukson: Richard Roht: Inimsaatused	225
P. Ambur: August Jakobson: Uus inimene	226
M. Jürma: A. Antson: Sina ei pea mitte himustama	228

VARIA 230

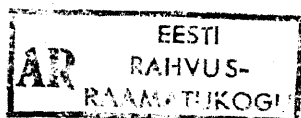
TEISED AJAKIRJAD 232

Reproduktsioone (16 lk.)

Sügavtrükk (8 lk.), 128/129, 144/145, raamatutrükk (8 lk.), 160/161, 176/178, 192/193, 208/209.

EESTI ARHITEKTUUR (Varamu arhitektuuri osakond):

N. Viitak: Saateks	3
J. Ostrat: Arhitektuurilise loomingu peategurid	7
A. Kotli: Riiklikud ehitused	11
E. Lohk: Riiklike esindusehituste sisearhitektuurist	17
K. Böläu: Kodukaunistamisest laiemas mõttes	25
A. Soans: Haljasaladest meie linnades	29

VARAMU

KIRJANDUSE-KUNSTI-KULTUURI

AJAKIRI

1939 KÜÜNLAUU N 2

ERNI HIIR

Öö

Ma vaatan õhe
ning kuulen, kuis raske ohe
vaid täidab seda ääretust,
mis on nii ohutav, nõgimust.

Milline tund!
Ma tajun valulist hingust
ja võikalt rammestavat und,
mis rõhub töö n väsiind kehi.
Ma tunnen uinuman mehi,
kelle siitked jalad ning käed
ei unengi vabane
töövaevade painavast lingust,
kelle meeltest ei tagane
maan ollengi eluvõitluse pingus.

Õõn süngelt sügavan nüüd
nad puhkavad, töötavad vüed,
nad magavad haura serval,
mille homme vüib avada sõjahüüd.

Nad ilal hetke ei tea,
mil üles neid raputab sakste raev
ning pimesten veab
taas ligimest mõrvama!
Võib maailm lennata õhku,
käsk antakse lõhku
ning suruda purustav kand
üle kõige, mida äsja veel ehitand
nende eneste valu ja vaev.

Ma vaatan õhe,
et näha, kas kusagilt üles ei lõõ
helk kiirgav, mis tekitaks lõhe
ning läbistaks ohuöö
nii rusuvat tummust.
Vaid ähmaselt kumavat sära
eemalt levitab piduruumide sumbus.
Võid kuulata lallavat kära,
kui aaleb joobnud määratsei
meelt avalden tänavail ringi.
Ennäe! lokaali tagatoan
vend usklik on annud loa
oma kirgede patuihale.
Sääli baarialtari pingile
on vajund moodne kirjaseletai
ning klaasiga vehelden peletab
endast tõmpi ja umbuvat viha,
mis pääle kui meeletu hobu
naerda hirnub oma mõttetut loba.

Pilk järgi tuhmima valgusjoo
siit müürisüvikusse laskub,
kun unega heitlev õoline,
kurb, küürakas käsitööline
veel homseks kangast koob.
Ei tajugi tuimund rühmleja,
kuis koomale tõmbub vöö,
kuis suurdub valutav kühm
ning aina raskub öö.

Silma pilgutab tähile vastu
mansardi kõrgele hõõguv aken,

kun taga kõhetu raamatukaim
veel lootmast pole lakand,
et maailma irevil õelust
võib välguna tabada vaim.
Ent moondand tõetsija kahvatuks
on kahklus ja küünistav aim,
et mustavaks taarnaks jääb tõelus.
Võib ammuli paiskuda uks,
kust meeletus sisse prahvatab.

Kui värsid kannavad tuld,
need õõn sellen kõledan
vist kustuksid ennakult
kui viivuks leekivad õled.
Jääb edasi külmama südame-muld!
Nüüd endan peab valvakalt põlema
kõik ärkvel püsiv eluhoog,
et küürutamast kedagi ei leitaks,
kui üleilmne pimedusloog
meid ähvardab hauda heita!

Sel õõl ei rahune, ei puhka
mu mõtete paisuv loit,
ei või, ei või kui hunnik tuhka
ma päeva oodaten tukkuda,
kui vastuhakun veretab koit.
Ma tean, et tormin heitlevat laeva,
mis hüljat mässavalle voole,
ei lase meeskond, surmani vaevat,
veel siiski tüüritult hukkuda.
Ma tean, et lihtmehe tahmund käsi
veel kungi päeva poole
õõst juhhib kihutavat rongi.
Kord valgusejaaman see ongi,
kui roopaseadja ei väsi,
et valvakalt põõranguid vahti,
kui segastand pole ta aru
õõvarjust hiilisklev maru,
kui ei keera ta ajutahti
käsk hukutav ja kuritahtlik!

Vastuseid

Oo, kodu! Neil tuulisel ajal on kindund
su külge me elu täis võitlusindu.
Kes küsiks veel, millisest igatsussadamast
toob sinuni otsesem tee,
    sel vastus on ainuke —
    me eneste südamest!

Maad vabana näha — ihk ülim on kõigil,
ei avarust tundmata elada võigi!
Kes ekselden maailma otsib veel kaugemalt,
üle mitme mandri ja vee,
    sel vastus on ainuke —
    maa algab me läve alt!

Lööb raevund jõuetus sõjakat lärmi,
meel segastund lõhub kõik meelehärmin,
ent neil, kelle veri on pakil jõuküllusest,
käib tasa siin raskemgi samm,
    sest tunda, kes tugevam,
    võib tegude üllusest!

Hull vägevus sageli teenind on valet
ning näidand vaid vihast moonutet palet.
Me katsumustunnil ei seisatu kokkuden, —
kui tormiden murdumatu aer,
    nii andestav naer
    meid läbi viib ohtudest!

Kivid tules

1

ooglik tuul puhus üle niidetud rukkipollu.

Kuu äsja tõusnud täisveerandi valgel helendas ümbrus sõbralikult ja tihedasti asetatud viljanabrad säilitasid osakese oma päevasest kollasest, rikkust töotavast värvist. Kuid vähe oli neid pilke, millal kuu võttis rukkivälja ja selle taga tõusva künka tiheda, kohiseva metsaga ning selle serval asetseva taluga oma sõbralikku helendusse, sest edelatuule sunnil kihutas tumedaid pilverünkaid üha tihedamini üle heleda taevavälja ja üha tihedamini mattus rukkiväli, sõbralikud nabad ja kohisev mets pimedusse.

Ühe nabra ääres, tuule varjupoelses küljes, istus kõssitõmbunud, noor, tugev mees. Ei vaadanud põllule ega metsa ääres asetsevale kodule — Kaarnamäele! Ta ei tahtnud näha midagi ja armastas sel pilgul pigemini pimedust kui valgust. Pigemini rohkem tuult ja kasvõi tormi üle metsa. Või siis jälle sügavat, hääletut vaikust ja pimedust, milles ta poleks näinud ega kuulnud midagi, vaid oleks saanud mõelda sellele, mis oli mõelda ja mille kõrval kogu muu maailm oli sel pilgul hoopis tühine.

Siin põllul oli ta päeval niitnud ja vilistanud. Oli kannud kokku parmaid ja isa oli ehitanud napru. Siinsamas oli ta jorutanud lauldagi, sest tervist oli ja mured olid kaugel. Kuid nüüd surus mees selja vastu napra, tõmbas tugevad õlad kõssi ning imestas: kas on ikka sama väli ja samad tuuled? Seal nende oma talu, Kaarnamäe, kus isa, õde ja võõrasema oma lastega magavad, nagu poleks midagi. Aga ometi on ju nii palju, mis ei anna nüüd südamele rahu ja sunnib istuma sel tunnil siin nabra ääres.

Vaevalt aasta tagasi oli ta tulnud kaitsevääst ja seega täismees. Oli veel täiem-mees seepoolest, et käis enamasti igal nädalal kord koolimajas. Neil oli seal spordiring — nad harjutasid tõstmist ja maadlemist. Ta polnud seal kõige nõrgem ja oli vähe neid, kes surusid või rebisid suuremaid raskusi

kui tema. Kuid nüüd äkki seesugune asi, et ei hakka ta peale käsi ega mõistus.

— Keda-kuradit ei oska!.. ümises tasakesi, vaadates tuulisele põllule ja närvides huult. Midagi ei oska, kuid ometi peaks tema, Kaarnamäe Joosep, siin leidma mingi tee...

Kuuvalguse laik jooksis üle põllu. Seetaga jälle raske pilvevari ning nabad muutusid tumedaiks, nagu ähvardavaikski. Mets kohises ja vaikis hooti, nagu oleks temalgi taeva ja tuulte rahutusest osa ja nagu oleks tal tegemist sellegagi, mis tunnevad inimesed. Inimesed peavad aga ise endaga toime tulema ja siin ta nüüd istus, oskamata lahti sõlmida äkki segiläänud elulõnga, nagu kaluri ruttavad sõrmed ei jaksa lahti harutada õngenäõri just siis, kui suur kala on lähenemas pardale.

— Oleks oma tegemine! Teine asi... ümises poiss. — Oma tegemine, siis oleks lihtnel

Oma tegemist oli mitmeti, kuid siin kiskus tee võimise ja tahtmise vahel kitsaks. Mis puutus elamisse ja olemisse, tegemisse ning elu korraldamisse oma isakodus — Kaarnamäe talus — siin jaksas ta jõud ja mõtlemine vähe. Kuid mõtlemata ei pääse ka paigalt ja nii ta nüüd siin istuski nagu jäljed kaotanud koer.

Ta oli lõpetanud sel päeval töö varemini. Niitis samal põllul mehe kombel ja õhtu lähenedes lõi äkki lõe otseti põllupeenrasse, raputas varrukaist ja kaelalt rohuseemned ja pööras põllule selja.

Võõrasema Johanna vaatas altkulmu Joosepi poole ja kui ta veendus, et poisil on töölt lahkumise nõu, ütles ta poolkuuldavalt, kuid selge rahulolematusega:

— Noh, kas jälle hääd seljas! Minemas?...

Muredest ja siin Kaarnamäe kehvadel põldudel rähklemisest enneaegu vananenud isa peatus ja vaatas poja poole.

— Jälle sinna? küsis ja osutas peaga tee poole, mis viis koolimajja.

— Jah! Käin kord ära!..

— Töö juurest! imestas isa.

— Ega ma oma normi jäta tegemata. Sai niidetud... ümises Joosep.

— Ei-noh... Ega ma seda. Aga et töö juurest on veel tahtmist, see on nagu natuke...

Ta ei ütelnud, mis ta sest just arvab. Vaatas pilgu veel pojale, siis sügas arusaamatuses habet ja hakkas edasi ehitama poolikut napra.

— Seda tühja-tõstmist, kui tööd üle-kaela, võttis võõrasema jälle katkenud lõnga üles. Temal oli hea imestada, et ei tema mõista, mis inimestel meeles, kui pärast rasket tööpäeva ning tööajastki jooksevad koolimajja tõstma kive ja rauatükke või väänama üksteise konte.

— Kui igaüks sedasi — tea, millega see maailm seisaks, sähvas lõpuks.

— Noh, sinu poolest!... vastas Joosep urisedes. — Töö on töö ja saab tehtud sedagi. Ja kui sa ei saa sest aru, siis ei maksa parem seletada.

Võõrasema jättis vihu sidumata ja laskis lahtisel viljal langeda. Vaatas pilgu Joosepile, nagu oleks see tahtnud äkki seletada musta valgeks.

— Ka asi, millest aru saada, ütles siis. — Nagu noored koerad üksteise kõrvust kinni. Ning ei tüdine ära. Muudkui üks reitamine ning öösiti tulemine. Koerad veel, et jooksevad kokku ja lahkuvad jälle, aga seal üks igavene pulm.

— Pole sinna neid kutsutud, kes ei taha...

— Ma ei taha küll, aga mis see aitab!

— Siis ära seleta, kui mõistus ei võta!

— Eks ta niipalju võta, et aega läheb ning pole veel näha, et see midagi sisse annaks. Söögitahmist, karda, annab veel juuregil!

— Noh, selle jao ma teen ammugil arvas Joosep.

— Kust-maast see jagu on? Kui ma ka viskaksin löe maha, et mu jagu täis, siis... Üks võtku nii, et nina topal ja venitagu labajalad ka säärteks, et jõuaks joosta. Teine, et jagu täis ja — muudkui käed kaenlasse.

Omaenda häälestki hakkab inimesele külge ärevus. Võõrasema sai järjele ja küllap ta oleks kõnelnud pikemalt ja ägedamalt, sest tal oli tõesti jooksmist siin Kaarnamäe kivistel põldudel ja kehvas õues otse üle jaksamise. Kodus tagakambris lamas peremehe ema halvatus ja vabisevana voodis, kuid süda söömiseks sees terve. Kaks väiksemat last olid Joosepi noorema õe Asta hoole all. Ning või see oli jäämas veel sellega, sest kui häll kord toas, siis nagu ei saagi seda enam välja. Ehk oleks siiski veel kannatanud ütlemistega, kui Joosep oleks olnud oma poeg. Kuid ta oli võõras — Kaarnamäe sumnud pereema laps — ja võõrasemal polnud suurt soojust ega pikka kannatamist nende teiste vastu. Uus tulija ei sallinud õues vanu jälgi ega koldes endist tuld. Kõikjal ta tahab näha elu oma südant mööda. Ning et tal oli julgust ja jutuhakkamist, siis tuli neil tihti ütlemisi isagagi, samuti Astaga, kuid kõige enam Joosepiga, sest see võiks ja jaksaks, kui aga tahaks. — Aga see oli alati nagu vimmas, endasse tõmbunud ja pidas end nagu mõneks võõraks tööliseks, kes aga nõuab ja küsib, kuid ise pole ikkagi rahul.

— Siin pole võõra tööd, et jätta ja jookse, ütles võõrasema õpetavalt.

— Küsi, kes oma, kes võõras. Kellele siin niidad või koristad, kui alati aetakse orgid küünte alla...

— Mina muidugi! imestas võõrasema. — Mina, see ju teada. Sa pühadevahe! Noh, ma tahan niipalju ütelda, et...

Ta ei saanud ütelda. Pereisa tuli lähemale ja katkestas teravaks muutuva sõneluse.

— Ega selle raginaga keeda ka head suppi, ütles. Siis pühkis üle higise lauba, sügas pilguks hallikat habet ning ütles Joosepile:

— Mis te sõnelete. Mine pilguks pealegi... Noorte asi. Kui oma-sugused koos ja üks ei pääse — see teeb meele kibedaks. Käi parem ära... Põllu peaks küll jõudma kokku, aga ehk jõuame isegi! Ja isa võttis parma selga ning läks nabraaseme poole.

Joosep vaatas talle pilgu järele. Kõik tusk oli lahtunud. Kui seegi oleks ütelnud paar kõvemat sõna, oleks olnud samasuguseid vastu ütlemiseks ja ta polnuks vaadanud enam tagasigi. Kes teda peab? Ta võib minna koolimajja ja kui kaugemale? Aga seal see isa nüüd läks, parmas seljas, jalg otsimas kivide ja mullakamakate vahel tuge. Ning kui poleks olnud seal võõrasema tusaselt vaikseks ja mossi jäävat suud, ta ehk oleks võtnud selga tosina rukkivihke ja läinud isa järele. Nüüd aga seisis pilgu nagu kahes tahtmises. Südamega oleks läinud kandma vilja, kuid jalad ei liikunud. Ta ei saanud minna ja teha veel midagi, sest siis oleks tunne, nagu õpetaks võõrasema teda, täismees, kuidas ja kuhu ta peab astuma. On nüüd kord löödud lüsi peenrasse ja üteldud, et minnakse — siis ta läheb.

Nii ta astus pisut rahutuna ja ebakindlate tunnetega vanade õuekaškede poole. Äsjane kõnelus võõrasemaga kipitas südames ja neil pilkuldel ta mõtles ikka jälle tagasi emale, kes viidi siit siis, kui ta oli leeriealine. Kui ema elaks — neil oleks oma töö ja tegemine. Siis oleks töögi nagu teine ning Astal poleks niipalju vaeva kahe väikese poolõega. Pereema õpetus-sõnadki oleksid siis soojemad ja nende kuulmiseks oleks südant ja kõrva. Aga mis sest kõnelda, mida pole! Ja ema on mullas, võõras majas, ning soojust ja sõprust selle katuse all enam pole!...

Ta läks õue, valas kaevul ämbrist väikesse palge-pesu vanni vett. Siis tõmbas seljast särki, et pühkida ja pesta nahalt higi, millega ühes oli kõik-jale kleepunud rukkipea hambulisi lemmekesi, lusteokkaid ja rohuseemneid.

Töösärk näpus, läks toa poole — otsima puhast spordisärki.

— Noh, kuidas läheb? küsis Astalt, kes oli toonud koduselt meisterdatud lapsevankri välja päikesesse ja veeretis seda. Kolmeaastane poiss vater-das selle ümber ja nõudis kätatsevalt ka pääsu väikese juure vankrisse.

Asta naeratas, pühkides nina. Ta ei jutustanud palju ega vastanud alati. Mis siin üteldagi. Joosep küsis ju niisama. Aga kui vend läks ukse poole, küsis ta siiski tasakesi:

— Mis põllult üteldi? Kas kästi kartuleid koorida? Öhtuks...

— Ei. Ei tea... Kui jõuad, koori ära.

— Lehmad tulevad ka varsti. Aga küll ma jõuan... ja ta hakkas vankrit sikutama üle läve tuppa.

Tõmmanud selga spordisärki ja kerge pintsaku ning silunud pisut pakse, pruunikaid juukseid, astus Joosep pilguks tagakambrisse vanaema juure. Seal pliidi soojaseina lähedal oli ta voodi — lai, vana ja värvitu. See oli toodud siia enne kui vanaema. Enne seda, kui ta käis enda siiatoojaga kiriku juures — noor, naerul ja õnnelik. Nüüd on pikk elu möödud. Tervis samuti.

Kõik oli läinud nagu varastatud leib — ruttu ja nagu salamahiti. Nüüd ta oli murtud halvatuses ja heidetud siia seina ääre, nagu heidetakse kõrvale vanad sirbid ja rehavarred, millest ei saa enam midagi.

Temast ei saa teised enam midagi, muudkui surm, aga tema vajab teisi. Vajab tõstjaid ja avitajaid ja toitjaid. Ning vajaks juttu ja seltsigi, kuid ta ei küsi. Ta silmad vaatavad kortsulisest palgest nagu loomal, kui see on murdnud jalad. Ta ei halise palju, sest tal pole muret endast. Tal on mure teistest ja talust, nagu on olnud sest ajast, kui mäletab, ja nagu see jääb selle pilguni, kui läheb.

— Ega veel kokku? küsis nüüd Joosepilt, sest ta tegi südamega seda, mida teised kätega.

— Eks suur osa ole koos. Maha niitsime kõik!

— Ilm selge. Ehk jääbki... Aga öösel kirbud jooksid — näevad teist ilma. Kui ikka koos, siis teada!...

— Ega sa sinna enam ulatul!

— Ega ma mujalegi!... Ei näe ega tea, siis küsin! Kui ikka üteldakse — nagu ise teeks ja näeks!...

— Kui tahad teisele küljele? küsis Joosep.

— Kus nüüd töö ajal... alati tõsta. Ju olla ikka jaksab. Eks need kondid sure...

Joosep tõstis ta määrdundu linalt. Kibekas lõhn tõusis talle ninna, kuid see ei tundunud vastumeelsena. Nii oli see juba mitu head aastat, millal ta ei saanud enam ise endaga toime. Kes juhtus ja kel oli aega, see aitas. Ning Astagi tuli sellega toime. Nii tuli Asta praegugi tagakambrisse ja ajas lapsevankri vanaema voodi ette. See oli ju tema vanaema. See oskas kõnelda ja muudki. Siin oli hea koorida kartuleid, sest vanaema silmad märkasid Asta väikeste hoolealuste elamist ning tast oli nii abigi.

— Noh, jääge siis... ilustil ütles Joosep sõbralikult.

— Lähed jälle! ütles vanaema, kuid see oli üteldud hoopis teisiti, kui üteldi põllul.

— Lähen korraks. Ega harjutamata saa!

— Noh-noh! püüdis vanaema naeratada ja pöördus pilguga jälgima lapsi, kuna Asta noalt langesid esimesed heledad varase-roosa kartuli koored.

Joosep jättis nad tagakambrisse. Lõbusalt vilistades ruttas ta mööda ojaäärsest niidust ja Kaarnamäe männikust. Kuigi elus pole palju, mis paneb vilistama, on igaühel siiski oma elu ja ta harjub sellega. Joosep oli harjunud oma eluga ning nüüd — õhtupäikeselise võsa ääres, värvika taeva ja väljade avaruse sõpruses laskis vilet ja mõtles, kas ta peaks tõstma täna paarsada grammi vähem või rohkem?

Nad mässasid laste võimlemisruumis kuni hämarikuni — noored spordipoisid kolmest-neljast külast. Kõnelesid maailma-spordist ja küla-kangetest

ning siis läks igaüks jälle oma-teed. Kuid Joosepit ei toonud see sedita-
pukku otse koju.

Eks ta kadunud ennegi laupäeviti kuni hilisööni. Eks ta kadunud vahel
tööpäeva õhtulgi ja võõrasemal oli vist õiguski ütelda heinapäeval, et kui ei
jää see Joosep niidukaarel tukkuma ja virutab vikatiga endale või eesniit-
jale. Kuid Joosep oli neis aastates, kus uni luges vähe, hea unetus aga
palju, ja nii oli ta voodi vaikesel suveõhtutel ja tihti öödelgi tühi.

See polnud alati spordi ega külapidude pärast. Kodupiiride läheduseski
oli tegemist ja oli võlusid, milledest teised teadsid vähe.

Suured külad ja head põllud olid eemal. Siin raba veerul, millest lookles
läbi väike Kaarnaoja, oli ju ainult kolm õue. Kruusasel ja lahjal seljandi-
kul Kaarnamäe, lepavõsast tõusev talu — Raba Juhani alati laienev elupiir-
kond, ja sealpool ojakest, kus madalmaa tõusis jälle niitudeks — Pikaluha.

Igaüks elas omaette ja igaühel oli tegemist üleliia, et hoida leib majas.
Harva ütlesid naabrid üksteisele tere — olgu teel, olgu heinamaal või olgu
siis, kui loomade pärast oli pahandust. Kuid perede noored nägid üksteist
tihedamini. Ja olid vahel koos siiski, kui näha polnudki midagi, kui suveöö
hämärukes tukkusid õued ja aidad.

Joosepil olid vanad sidemed Pikaluhaga.

Nagu kass otsib üles päikesepaistelise katusekülje, nii otsis Joosep neid
paiku, kus kohtas Pikaluha Helmit. Esmalt see polnud midagi — ainult
lapselõlve tutvus ja mälestus ühistest mängimistest. Nad läksid lahus
alevikku pidudele või muul puhul, kuid tulid ikka üheskoos mööda õisi
teid koju. Ja kui oli suvi, kohtasid nad tihti siin-seal ja ikka ütles Helmi
või Joosep nagu kogemata, mis ta õhtul teeb või kus ta on. Nii see edenes
ja kui nad vaatasid teineteisele — ütlesid küll vähe, kuid silmades hõõgus
midagi, nagu hõõgub tuli katte all.

Siis läks Joosep sõjaväkke. Nad saatsid teineteisele kaarte ja kirju.
Ning nüüd alles hakkas Joosep tundma, et sõprus selle paksude, vahajate
juustega ja suurte, nagu alati midagi ootavate silmadega tüdrukuga pole
lihtne asi, mis ainult täidab tühja aja ja millest võid minna mööda, kui on
ees midagi paremat.

Aasta möödus kiiresti ja Joosep oli jälle tagasi Kaarnamäel. Nad küsisid
teineteiselt, et kuidas käsi käib, ja ütlesid mõlemad, et polnud midagi. Elu
oli vahepeal nagu tühjem.

Nad tulid üheskoos Vabariigi aastapäeva peolt. Neil polnud kusagil
mujal olla kahekesi kui lumisel teel. Kõndisid kiiresti, aga kui Kaarnamäe
kuusiku tume joon ja talude ebamäärased kümmud hakkasid paistma kuuöö
poolvalguses, hakkasid kõndima üha aeglasemalt.

— Ega sul külm ei ole? küsis Joosep.

— Ei. Käies hakkas ju soe. Tee läks nii ruttu. Tead, nagu ei tahakski
veel koju! oli Helmi lõbus ja elav.

Tee viis mööda Raba rehest. Nad astusid pikemalt kõnelemata teelt kõrvale ja istusid rehe taha pahnakuhja juure.

— Ega sul nütüd külm ei hakka? küsis Joosep jälle.

— Ei. Nütüd ei hakka külm, sosistas Helmi, surudes end poisi ligi ning siis, kuulatades öövaikusel kajavat koera klähvimist, ütles:

— Koera ajasime üles!

— Ega see pole haige laps, et ei tohi äratada.

— Tuleb siia.

— Ega ta lobiseda oska! Palju, mis näeb! naeris Joosep, kuid ometi kõnelesid mõlemad sosinal. See on nii, et kui ollakse sel kombel kahekesi — ikka sosistatakse, kuigi pole kusagilt midagi karta. See on seepärast, et sosistades üteldakse nagu midagi enamat ja lähemat ja nii nad sosistasid tühjadest asjadest, tundes läbi talveriiete vaevalt teineteise kehade soojust ja hõõrudes vastastikku teineteise käsi.

Kui Joosep unustas nagu liiaks muu maailma ja kiskus tüdruku käsi, et neid soojendada oma hingehuga, vabisesid Helmi randmed ja ta keelas.

— Miks sa mu käsi... nii kisud!

— Seepärast, et tahan! Sa ei lase?

— Annad kuradile käe, võtab terve keha! sosistas Helmi ja luksus naerda.

— Mind pead kohe kuradiks!

— Ei. Sa ei ole. Sa oled hoopis...

— Mis ma olen?

— Sina? Ikka enam kui teised!

— Ja sina... sina oled hoopis enam! sosistas Joosep ja haaras tüdruku sülelusse ning suudles teda, kuni selle külmad huuled muutusid tuliseks ja neil mõlemail oli raske hingata.

Sellest see algas ja sellest peale nad otsisid kohtamisi — ikka julgemaid ja kestvamaid. Suvistepühade eel nad töid Kaarnamäe metsa tagant väikeste põldude äärest toomingaid. Süled täis õisi, nad tulid õnnelikeks läbi hämaruse ja istusid jälle kuusiku ääre. Kui nad lahkusid, jäi sinna kohale hulk pudenenud õisi. Neil aga polnud kahju toomingast ega pudenenud õitest, sest neil oli rõõmu teineteisest ja muu maailm võis neil pilkudel elada või surra.

See oli õnnelik ja ilus suvi ja kehv maailm Kaarnamäe ümbruses oli rikas. Joosep läks vilistades koolimajja ja tuli sealt samasuguses meeleolus tagasi. Kodus ta pahandas vahel võorasemaga, kuid muul ajal — elu oli ikkagi ilus.

Ses meeleolus ta läks selgi õhtul rukkipoollult ja samasuguses tuli ta tagasi kodu poole. Vilistas ja ümises laulda ning Kaarnamäe mets vastas sügava pimeduse ja ärkava tuule kohinaga.

Oli just jõudnud paika, kust tee läheb läbi kuusikunurga, kui tardus seisma!

— Joosepl! hüüatas keegi, kuid kedagi polnud näha.

— Joosepl! kordas kellegi surutud hääl uuesti ja Joosep tundis nüüd, kes seal hüüatas.

— Kuule! Sina! hüüdis vastu ja nüüd sööstis kerges riides kogu teele — otse poisi käte vahele.

Nad istusid jälle vana, suure metsa ääre. Seal oli varju ja pimedust, kuna väljadel ja Pikaluha pool tõusev kuu heitis oma esimesi kahkjaid helke. Mets kohises ja nad istusid teineteise ligi.

— See on hea, et juhtusid! kiitis Joosep, teda enda lähedale tõmmates.

— Ei juhtunud. Tulin! Passisin peale ja ootasin.

— See on veel parem! Tuled sa kuidas tahad, ikka on see hea!

— Oh!... rõõmutses tüdruk ja nad istusid pilgu sõnatult.

Nii vaikides ja üksteise lähedust tundes võis tunda ka oma südame tukseid. Eks see ole elu ise, mis seal veres nii liigub mööda ihu — laiali ja kokku, laiali ja kokku. See kannab endaga julgust, jõudu ja ärevaid tunde, kuid äratav ühtlasi mingit vaevalt tajutavat hirmu, et aeg on lühike ja libiseb mööda, ja see kihutab hoidma teineteist palavikulise ägedusega.

Nii olles õpitakse tundma teineteist. Tundma, mõistma, hindama ja märkama teineteise väikesigi meeleolusid ja ärevust. Joosep tundis sel õhtul, et Helmi pole seesugune nagu ikka. Ta surus end poisi ligi ja ise luksatas, nagu oleks kellegi surivoodi serval. Ta muljus poisi käsi, otse täkkis neid murdma ja kõneles imelikult — ikka jutt poolelt lauselt katki nagu mõne linnu laul, millel polegi lõppu. Kuid Helmi mõtteil pidi olema algus ja lõpp ja see meeleolu ise pidi olema enam kui see, mis ta ütles. Ütles kergeid sõnu, rasked aga surid vabinasse ja väikeste kõvade töökäte närvitsemisse.

— Sul nagu on midagi? küsis Joosep hellitades.

— Ei. Ei ole...

— Kas juhtus midagi või? Perega?

— Ei!

— Mis sa's?... Just nagu varjaksid endas midagi.

Helmi vaikus. Siis habistas üsna tasa ja ta kuum hingus libises ärevalt üle poisi kõrva:

— Võib-olla et... eks või vahest midagi ollagi.

— Siis ütle ära. Kellele sa veel's?

Joosep ootas. Ning siis tundis ta, et mitte ainult Helmi ölad ei vabisenud, vaid ta käele langes mitu üle põse pudenevat tilka. Tüdruk aga haaras temast kõvasti kinni nagu lind oksast, kui puud kiiguvad tormis.

Seesugune ta polnud enne kunagi. Joosepki muutus rahutuks. Mingi ärevus jooksis kusaqil ajus ja rinnas ja süda löi nüüd otse kuuldavalt kõvasti ja tihedasti, otsekui oleks temalgi mingi häda enam kui lähedal.

— Parema ütle ära, õpetas ta jälle tasakesi.

— Ei olegi midagi ütelda!

— Siis sa poleks nii... teine!

— Ainult mõtlesin...

— Noh! Ja ta hellitas teda, silitades pead ja põski.

— Ma ainult mõtlesin, mis meist sedasi saab? Lõpuks!...

— Saab? kordas poiss tasa ja mõlemad jäid vaid. Samal pilgul jooksis üle kuusiku tuulehoog ja puud kohisesid. Ühes tõusva kuuga ilmus aga valgustatud taevarannale tumedaid pilvetompe.

— Nojah, lõpuks! ütles Joosep pärast vaikust. — See on sul selge, et ega mina sind jätta... kui ise tahad!

— Mina? küsis Helmi hinge sisse tõmmates. Ta vaikis paar pilku, siis ütles tasakesi, nagu kaebavalt.

— Kui ainult oleks paikal...

— Kui tahetakse, küll siis maailmas ka paika on. Aga kuidas sa sellele nüüd nii äkitselt? Korraga maailmamured kaelas. Ikka sul on midagi!

— Ei, ei! Ma... ei tea! Hirmul olen küll.

— Ah, et... mis lõpuks? Selge, et tuleb minna paari.

— Jah, aga... kuhu?

— Vaatame! lubas Joosep ja vaikis.

Ta tundis jälle Helmi võpatamisi ning närvilisust ja hakkas jälle teda lohutama ja sülelema. Ta teeb ju ükskõik mis selle pärast, mis Helmi tahab. Olgu julge ja rahulik!

— Jah! Anna andeks. Olen vahest niisugune rumal! rahunes tüdruk. Aga kui nad lahkusid kuusiku äärest, surus ta jälle kramplikult poisi kätt ja sosistas:

— Kui ainult saaksime rutem! Sedasi... Muidu ma ei tea!...

— Noh! Mis sa nüüd!...

— Põgenen ära või teen midagi.

— Teed midagi!

— Ära küsi praegu! Ma ei taha, et... Ära küsi praegu! sosistas, surudes poisi käsi.

Ta ei seletanud pikemalt. Läks ära — ikka närviline ja rahutu, saatteks Joosepi sõnad, et tuleb minna paari. See on õigus, et nii tuleb teha. Ja eks see ole ka õigus, et seda tuleb teha kiiresti, sest kaua, jah, sedaviisi?...

Kuid ometi oli ses äkilises leppes ja lubaduses nii palju, et sundis poisi peatuma põllu ääres, istuma metsa varju ja mõtlema eluvõimalustest siia- ja sinna poole. Seal ta siis istus ja muretses, kuni kuu tõusis ja pilved jõudsid katta selle valguse pimedaks, tuuliseks ööks. Siis tõusis ta ja astus aegamisi kõrge kuusiku ääres asetseva Kaarnamäe talu poole, kuigi ta polnud targem kui enne.

uli pühapäev ja sadas vihma.

Õuepuud tilkusid, räästad nõrisesid ja üle aknaklaaside valgus veeniresid allapoole. Johanna oli käinud lehma köietamas ristikheina ädalal. Tulnud tuppa, ta raputas suurrätti nii, et veepiisku pudenes peagu kõigile toasolijaile. Lapsed ei pääsnud selle ilmaga õue ja nii vanem kui ka noorem roomasid mõlemad laua all ning Asta pidi valvama, et väiksemaga ei juhtuks midagi.

— Kas pole hea, et saime vilja kokku, ütles võõrasema. — Välja peal küll, aga ikka koos. Oleks see mahaniidetud vili jäänud laiali mööda põldu — korja siis sõnnikut. Näe, laseb üsna päeva-eest, seletas, heites pilgu aknast välja ja siis Joosepile, nagu tahtes anda mõista, et kas temal pole alati õigus.

Tal polnud palju aega seista ja seletada. Juba ta kolistas kõõgis seapangega ning kuuldus uksegi klõpsatus. Lapsed jäid jälle lalisema laua alla. Suurem neist oli kiskunud sinna kokku kuhja vanu kingi ja pastlaid ning seal siis mängiti. Vanaema oli vaikselt tagakambris, nagu oli harjunud. Isa paikas hobuserange. Heagi, et oli vihma — nii oli rahu istuda toas ja teha, mis muidu jääks tegemata, sest eks need suvised pühapäevadki ole loendatud ja tööde all.

Joosep istus ukse kõrval oma voodis. Kõigutas jalgu ja istus, pilk põrandal, teine jälle isal.

— Kui nüüd ütleks? mõtles, kuid ei ütelnud.

Võõrasema läks jälle läbi toa. Tuli väljast toriseva jutuga, et laudakatus ladiseb läbi, ja läks jälle, sulgedes enne ukse, kui katkestas seletamise. Asta viis väikese lapse vankrisse ja puurataste kõrin toa vanadusest sinkjal põrandal saatis ta äiutuslaulu.

— Isale peaks nüüd kõnelema! arutas Joosep endamisi. Teist teed ju ei ole. Tuleb käia vallamajas ja panna nimed kirja. On mis on — ega see ole tea kellega, et häbeneda. See on ju loomulik ja lihtne käimine nagu igal teelisel. Üks läheb, teine läheb — uusi tuleb järele. Kui ollakse ses eas ja tahtmises, nagu nemad on, siis on see kõik niisama õige ja kohane kui jõuludeks saia küpsetamine.

Peaks kõnelema sellest range parandavale isale. See on kummargil töö juures ja väljas sajab. Millal on parem seda teha? Ainult Asta on toas ja kuuleb!...

See õekene oli valmis jooksuma iga ta sõna järele ja temast oli karta kõige vähem vastu-mõtletjat. Sellest peale, kui isa seltsis enam võõrasemaga ja Asta pidi hoidma uue ema lapsi, kasvas sõprus vennaga ikka kindlamaks. Nemad olid nüüd kahekesi nagu ise perest, võõrasema teisest,

kuna isa ühendas neid mõlemaid siin Kaarnamäe katuse all. Ja ometi Joosep nüüd nagu kartis ja häbenes just teda.

Joosep vaatas jälle isa poole. Selle käsi liikus naaskliga ja traatlõngaga rangirooma juures. Põsed olid lohus, kulmud rasked ja juuksed nii, nagu nad hommikul padjalt tulles jäänud. Vanaks jääb. Kahju isegi... Kuid kõik jäävad vanaks. Kui ta ainult enne vanadust ei oleks toonud majja uut pereema, seda suukat ja võõrast, sest võõras jääb ju seks, mis ta on. Jah, kui Johannat poleks, siis poleks muud kui vaata peiupoisid valmis. Kogu elu oleks teine. Aga — juba ta sammud on jälle kojast. Juba ta tuleb väljast, raputab end jälle nagu märg koer ja uriseb ka. Ning isa kuuleb teda, vastab talle, on enamasti tema poolt...

Isa pole ses süüdi, et otsis pärast ema surma uut. Joosep oli siis viisteist, Asta üheksa — mis ta pidi siin peale hakkama. Ning küllap mõtles, et võõrad talitajad on kallimad kui omad. Võõras küsib palka, oma teeb ilma. Võõras vaatab päikest ja ootab õhtut, oma kiusab tööd. Kollet ei saa külalt laenata, pliiti ka mitte ja perenaisega pole lugu parem. Nii ta siis võttis uue pereema, kuid — miks just Johanna?

Joosep vaatas, kuidas võõrasema astus raskel sammul üle toa vana juure ja riputas sinna hõlmadest tilkkuva jaki. Laiad, mustad jäljed jäid ta märgadest jalgadest põrandale. Kuivatanud pluusi nurkadesse käsi, vaatas uurival pilgul ringi — inimesi, toanurki, esemeid. Ta oli korraldaja ja valitseja.

Joosep tundis sel pilgul eriti viha võõrasema vastu. See täitis meeled ning kogunes paratamatusena hunnikusse nagu vesi paisu taha. Asta peab hoidma selle verd ja elujärge. Tema peab niitma, juurima ja kaevama, et need suud siin saaksid toitu ja kasvaksid. Milleks? Kaarnamäe jaomeesteks. Ning isa on vanem — eks pärimise päevil ole võõrasema ja need uued, kui jääb ainult nendega, suured jaolised. Paljuks on seda Kaarnamäge? Mis siit saab? Ja mis siin saab teha? Ning seepärast närib südant kogu see olemine.

On selge, et ta peab otsima endale ja Helmile midagi muud. Kas maailm on nii kitsas, et kahe inimese jaoks pole ruumi? Sellest oli ta mõtelnud ennegi, kuid praegu tegi see mõte meele karvaseks, sest nüüd oleks seda Kaarnamäge ja seda vanemate kodupaika nii vaja äkki teele tõusnud otsustele. Nüüd on nii, et ta ei tea, mis Helmiga õigupoolest on, kuid nii see nüüd on, et tuleks minna paari ja tuua tüdruk eslotsa siia.

— Sa muudkui loed varbaid, näeris Asta, veeretades lapsevankrit.

— Vaatan!...

— Uurid põrandat. Kas pole minna kuhugi?

— Pole minna kuhugi, kordas Joosep ja ajas end sirgu.

Ta läks kõnelema vanaemaga. Otsis sellega juttu külalt ja elust. Tasa-pisi tegi kord juttu Kaarnamäestki, et tea, kuidas siin edaspidi elatakse?...

— Kui teete heinamaad juure, ju siis!... Piimad, kuulda, annavad raha... arvas vanaema, sest temagi teadis siin voodis, et elu on nagu pisut teine kui vanasti ning tuleb end liigutadagi pisut teisiti.

— Heinamaa poolest muidugi. Aga pere on ka nagu... segane, arvas Joosep.

— Kus see selgem.

— Seal, kus inimesed enam omad.

— Mis ta... selle poolest. Mehed omad, lasteemad ikka väljast.

— Eks ematütel ole ikka kõige külmem ja kitsam, ütles Joosep mõistamdvalt.

— Eks ta ole... Aga kui jälle jõud-tervis käes — küll siis jumal aitab.

— Kui annab alati aidata.

— Kui annab! Siin ma olen — ainult kutsugu ära! Uks sein jälle tühi, suu vähem. Olen ainult leiva ja ruumi võtja — muud must pole. Süda ikka nagu sütel, aga ihu läheb paksemaks. Veri terve!...

— Kuni elu, tuleb elada. Ning on hea seegi, et ikka näed ja elad.

— Elab ja näeb, jah, ja targemaks saab! arvas vanaema. — Ennemalt — mis kõik sai tahetud ning sedasi polnud hea ega teisiti. Nüüd... kui külg surnud ja on häid käsi, see on suur asi!

— Kas ma pööran sind?

— Nii alati! Harjub sedasi pööramisega. Kus see ikka!...

Joosep hakkas kohendama ta peaalust ja ütles:

— Kui mind, ütleme, siin pole... Kui olen siit ära kusagil, siis sul meeles, et oli ja pööras!

— Ära kusagil? Kuidas sa's?... küsis vanaema kohkunult.

— Kui tuleb äkki naisevõtmise tuhin või nii. Siis... eks pea siis ju vaatama, kuhu oma istumise sead.

— Oh!... ning vana suu püüdis muiata. — Selle tahtmise pärast?... Kui see tahtmine, seal siis peast või peaalusest. Taevakatus ka hea küll, oma süda soojuseks...

— Ega ma... Ega ma ju siia teda tuua saagil ütles nüüd Joosep tasakesi ja nagu endale.

— Siia, jah. Johanna on noor ning... pole just ka, et annaks teisele palju ruumi. See ju küll... Ikka tuleks nokkimist!

— Vaata, see ta on. Ära nokiksid. Kas ei pea siis silma heitma muudele paikadele.

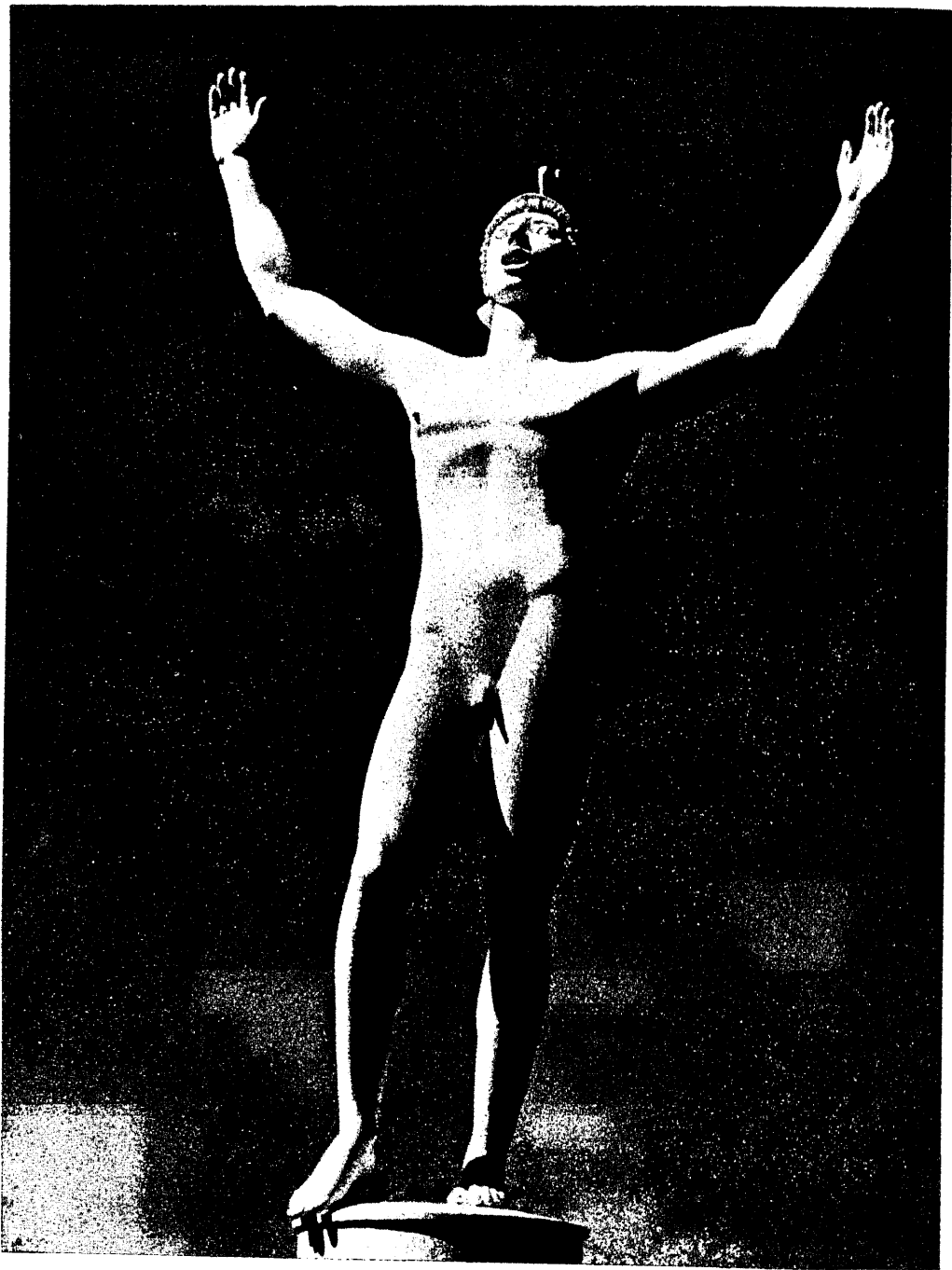
— Sinna aega! Eks sedaeagu tea siis jälle, kuidas!...

— Aeg lõpeb vahest ruttu, ümises Joosep, seades vanaema paremini akna poole, et ta näeks vihmast halle klaasegi. Ja kuna vanaema suu nagu seadis end nagu veel midagi küsima, ruttas Joosep kambriist välja. Ei ta tahtnud ütelda kõike sellelegi.

Tuli isa seljataha, vaatas üle öla ta tööle.

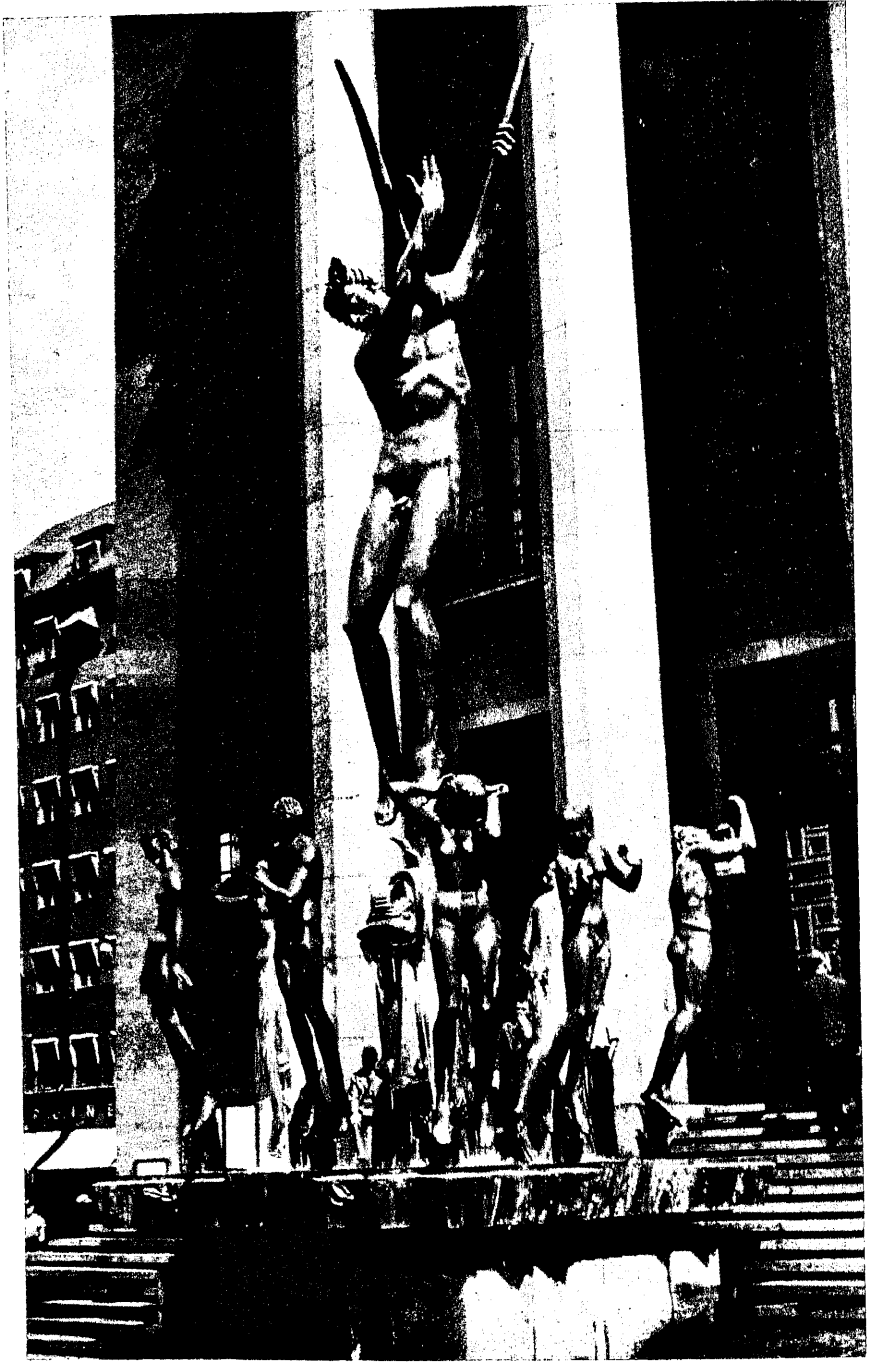
CARL MILLES: JOHANNES RUDBECKIUS

CARL MILLES: PAIKESLAULJA

CARL MILLES: EUROOPA RÕÖVIMINE

CARL MILLES: ORPHEUSE KAEV

Nad kõnelesid põllutööst ja sellest uhkest viljast, mida Pikaluhal pandi kokku uudismaal.

— Ma vaatasin — hein Helmi pikkune, ütles isa.

— Jah, üsna pikk. Neil on hulk uudismaad tehtud ja käsi tegemas...

— Ja maa ka. Kaarnamäel, näe, parem kui söögilaud lühem, sest mis sa liivaturjal ikka võtad. Aga eks kõik paigad pea olema elu all. Mis seal viltu vaadata...

Isa jäi vait. Joosep seisis ta seljataga ja vaikis samuti. Asta oli lastega nüüd pliidikambris. Kas nüüd? Juttu oli kord seal, kui isa kõneles heina pikkusest. Kuid siis juba läks see teisale — lühema söögilaua juure. Seegi-pärast võiks kõnelda, kuid see pole asi, millega lähed rinnutsi kokku nagu mees mehega. Ei, ta ootab veel mõned päevad. Siis juba ehk on hea juhus asjad ära ütelda. Sest on mis on, veel pole vesi põlemas, et ta peab jooksmas kiiresti kaldale ja ütleva välja selle, mis seni on olnud ainult kahe südame teada.

Õhtul läks ta läbi märja rohu Pikaluhale. Neil oli vaja kõnelda kahekesi. Ta lamas lepavõsas, kuni nägi Helmit õues. Ta hüüdis ta võssa, kuid imelik — siingi ei kõnelnud nad midagi. Ei tulnud juttugi sellest, mis oli südames. Mõlemad nagu kartsid. Ja kui Joosep oli jälle minekul, siis alles ütles:

— Noh, sügise poole klaarime ära. Ei maksa karta midagi.

— Ega ma kardagi. Ma usun sind...

— Võid uskuda. Aga täitsa.

— Meie oma süü. Peame kannatama ära! ütles tüdruk.

— Sul on selle juures veel midagi, mida sa pole ütelnud, lausus Joosep.

— Oh!... Ma... ma ei tea ju ka veel!

— Niipalju kui tead.

— Ma ei tea! ütles üsna hääletult, kuid endal sõrmed vabisesid ja jooksid närviliselt üles-alla mööda poisi pintsaku-serva.

— Kui sa ei taha ütelda, sinu asi! ütles Joosep, kuid ta hääl oli rahulolematust. Nii sõbrad olid nad olnud. Sõprusest oli siginenud muud. Nüüd äkki oli Helmi viinud jutu tulevikule nagu sõitja, kes kardab, et laev ei pea vett. Ja kui tal oli midagi, ärgu ainult vabisegu, vaid ütelgu.

Helmi näpud jäid ta rinnakesele, nagu teeline jääb värava taha. Ta pea langes ettepoole, nii et Joosep nägi vaid pealae vahajaid, pakse, pisut lainelisi juukseid. Ning siis jaksas see teine suure enesesundimisega ütelda:

— Ma kardan, et kõik pole korras!

— Korras?...

— Jah.

— Mis kandist. Seda ma näen, aga...

— Kardan, et... viga on küljes!... ning ütelnud need sõnad, surus palge sootuks poisi pintsakusse, nagu ei tahaks ta sel pilgul näha ei taevast ega maad, ei ennast ega teist.

Joosep jahmatas pisut.

Seda ta oli oodanud. Oli isegi tulnud sellele, mõteldes mitmele muulegi. Nüüd siis oli selge. Nojah — see on saatuse-sõna. Kui enne oli kõik tahtmise pärast, siis nüüd on sel hulk kohust ja sundust.

— Sedasi! Sedasi siis... ümises.

— Ma ei ole veel... päris kindel! Ja tüdruk tõstis pilguks silmad, kuna ta hääles oli värinat, kuid nagu vaikset, alandlikku hõisetki. Ega ta saanud sest isegi praegu aru ja Joosepil polnud aega seda märgatagi, et tüdruk oli ärev kahel põhjusel: hirmu pärast ja samal ajal selle hea tunde pärast, et sel teisel, kes on talle armas, on temaga midagi õige tõsist — lõppegu see siis nii, kuidas saatus annab. Ja nad kõnelesid ja lootsid, et kui on saanud teised maailmas hakkama, küll siis saavad nemadki.

— Tead sa, mis vanaema ütles? küsis Joosep.

— Ma pole teda ammu näinud, ütles Helmi.

— Mis sest. Aga ta ütles, et kui õige tahtmine, siis kõlbab taevas katuseks ja oma süda annab sooja.

— Vanaema ütles? ja Helmi silmisse ilmus sära.

— Ütles. Aga meie, küll näed, saame katuse ja kolde ja kõik.

Helmi ainult noogutas ja naeris. Ta oli rahul ja rõõmus ning ta uskus: Selge, et olemine võib olla vahel kitsas, aga päike võib paista ju kitsalegi teele. Ta uskus, nagu noored südamed usuvad, et jumal laseb nii sündida, nagu inimene mõtleb. Ja nii lahkusid nad sel õhtul kindlamaina kui enne, sest nüüd oli selge, nad peavad mõtlema siit peale oma ühisele elule.

Järgnes vaikne töönädal.

Joosep tegi hooti tööd, endast hoolimata. Siis aga istus järsku pikaks ajaks töö juure ega liigutanud sõrmegi ning võõrasema pidi kõnelema endamisi maailma ja inimeste kommetest töö juures — nii et seda kuuleks see teinegi.

Kui nad olid jõudnud laupäeval saunani, ütles isa vihta hautades:

— Kartulid kasvavad head! Kuule... ma arvan, kas me ei müü sel sügisel kohe kaks siga?

Joosep ei vastanud, vaid nühhkis aegamisi seepi takunuustikule.

— Kaks, jah... jatkas isa. — Asi annab sedasi. Sina ka kodus, nüüd veab nagu harja poole. Küll siin on olnud hiidlase ristis. Näe, sinu kroonuaajalgi. Asta veel laps, vanaema tõsta, pisikesed ka... Aga nüüd laseme kaks siga minna... Inglismaale.

— Tuleks endalgi vaadata sinnapoole. Või kusagile... ütles Joosep, pilk seebil.

— Sinnapoole? Isa pöördus, aurav viht peos. — Sina või?

— Mina, jah.

— Mis jutt see nüüd? Sina!... Kes siis siin teeb ja on? Ma ütlesin just, et hakkab kiskuma harja poole.

— Mis see mulle loeb!

— Sulle loeb? Et lükkaksid jalaga ja — mingul!

— Ega see Kaarnamäe tee lõpuks minugagi muud.

— Kuule... mis sa õige? Järsku laupäeva õhtul — nagu viha sees.

— Mure sees! Seepärast!...

— Noh, seda siin jätkub!

— Tea, kas on ruumi, kuhu koorma maha paned?

— Koorma?

Isa vaatas pilgu poega. See hõõrus ikka seepi nuustikule, ehkki seebitükk oli jäänud õige õhukeseks. Poeg aga ei tõstnud peadki, muudkui käed liikusid ja nina nohises.

Isa istus lavale, viskas leili, kuid ei vihelnud.

— Kust sa... mis kandist sa selle jutuga õige peale hakkasid? Või muidu nagu noored kõik — kodus koorem üle turja — saaks ära, et jäägu teised, kuidas oskavad? Sa siis ka... sest mestist mees!

— Ma olen sest mestist, et... peab midagi ära tegema.

Isa ei vihelnud veel. Poeg ei hõõrunud enam seepi nuustikule, sest seep oli kulunud ja kukkunud maha. Ta ei kummardunud seda otsima, vaatas oma põlvedele, mudis nuustikut ning ütles:

— Veab nii, et peaks võtma naise.

Nüüd see oli üteldud. Ning samal pilgul kõverdus otsima seepi, tõmbas veekapa lähemale ning varsti oli noor, tugev keha üleni seebivahus.

Isa istus endiselt, pilk seebivahusel, end äkki rutates peseval pojalt.

— Päris jutt või? küsis vanamees, pannes viha sootuks kõrvale.

— Mis ma siis tühja!

— Mõteldud ka, et kuidas või?... kogeles isa.

— Siin see regi kivis kinni on! Siin pole paika, seal pole paika. Aga ega elu jää seepärast seisma. See see on, et tuleb elada ja olla nagu kord. Ja kui siin ei saa, peab vaatama mujal!...

— Kus maailmas need pliidid ootamas, katlad peal auramas, arvas isa.

— Pole ka palutud. Aga niipalju, et... võiks ju võtta esiotsa siia ja ise minna otsima rahasid. Siis saaks vaadata. Peab nii kõik korralikult välja arvama.

— Oleks pidanud pisut nagu ettepoole arvama... enne juba, salvas isa.

— Ega ma seda õpetamise pärast kõnelnud. Oma-tahtsi vaatasin. Nagu sina, kui töid võorasema, lõikas Joosep, võttes uut vett.

— Minule sa ära tule ütleva. Sina pole mind kasvatanud, aga mina ikka sind nagu oleksin. Siit leivast ramm käes, nüüd siis...

— Vaata, nüüd ei taha sellele leivale häbi ka teha, vaid olla pisut nagu mees — arvas Joosep ja tõusis seisma keset sauna. Siis viskas äkki vett kerisele ja istus lavale, kuid isast nii kaugele, kui lava lubas, ja hakkas hoogsalt vihtlema.

ärast sauna-kõnelust oli mõlemail nagu paha olla toas. Isa läks tagakambrisse ja sealt kuuldus ta rahutu kobimine. Joosep askeldas seinakapi kallal. Väikeses pudelis oli tilgake viina. Selle neelatas järsult alla, tõmbas pintsaku selga ja läks toast välja.

Asta lipsas mööda, kokkukeeratud särgikene käes.

— Kas oli hea saun? küsis.

— Ära... sirtsul ütles vend kannatamatult.

— Nii kurjaks end vihelnud? Ha!... Ma saan aru küll: teised mõtted! ja tüdruku vallatlev pea osutas värava poole. Siis jooksis hüpates sauna sihis ja kadus, kuna Joosep läks väravast välja teele.

Käis piki teed edasi-tagasi. Läks kuni Kaarnamäe kuusiku servani — selle paigani, kus istusid siis, kui pudendasid oma õitsvad toomingad. Tuli tagasi, rukkipoollust mööda, kus polnud enam napru. Kuid ta heitis vähe pilke nii metsale kui põllule. Ta vaatas jalge ette ja rinnas tundus veri paisuvat kui aur katlas — surudes teed välja. Peaks ette võtma, otsustama — milleks ta nii kõnnib? Kõnelus isaga ei viinud välja ühegi väravani. Nüüd siis — peaks lööma kõigele muule ja tegema midagi — ruttu ja järsku, sest aeg kaob...

Kui ta tuli tagasi tuppa, oli Asta juba saunast tagasi ja kohendas voodit. Tagatoast, kus magasid perevanemad, kostis tasast juttu. Ning kui laps kippus häälitsema, keelas võõrasema teda kurjalt, sest tal oli sedapuhku enamat kui väikeste eest hoolitsemine. Suur elu ise oli jagada — Kaarnamäe elu. See võib käänduda nii või teisiti ja sest oleneb paljugi — ka tema laste olemine ja elu. Seepärast võis siis oodata laual aurav pudergi ja ühine laupäevaõhtune laud.

Mõtiskelles ja nina peos hoides tuli võõrasema kambrist. Tõi lauale lusikaid ja läks ise jälle pliidikambrisse. Asta asus siis üksinda lauda ja ootas. Ta ei saanud hästi aru, mis see sel laupäeval on, et keegi ei tule laua juure. Ta ei märganud ses ka midagi erakordset, ainult ta silmad käisid ühelt teisele ja ta ootas, lusikas peos.

— Noh! ütles Joosepi poole, kes jälle istus oma voodi serval ukse ees. — Kas saun võttis nii lõngaks, et ei jaksa enam laua poolegi?

Joosep ei vastanud, kuid ei tõusnud ka.

— Isa! usaldas siis Asta hüüda kambri poole.

Pereisa tuli aeglaselt suure tuppa, istus oma kohale ja võttis lusika. Sõnatult torkas ta selle ühisesse pudruvaagnasse ja hakkas sööma.

— Joosepile tuleb hobune järele saata, ega see jalgsi tule! naeris nüüd Asta.

— Miks? küsis isa nagu ärgates.

— Inimesed ei saa täna sööma! seletas Asta.

— Pole hoolimist, heitis Joosep voodiservalt ning ta süda kibeles paha-meeldest isa vastu, sest ta aimas, et küllap see kõneles kõik võõrasemalegi.

— Elad õhust ning armastusest, torkas siis Asta vana lausega, kuid see tabas Joosepit kui piitsalööki.

— Kuule, sina ole vait! Seisa ilusasti rahul! ütles ja need sõnad polnudki nii karmid ja pahad kui hääl, millega need üteldi.

Asta käsi lusikaga peatus piimakausi serval. Suugi peatus. Siis hakkas närima aeglaselt, pilk laual, teine Joosepil. Ning nüüd ta alles märkas, et must kass oli joosnud üle toa. Ta ei tea, kui suured jäljed sel on, kuid midagi on juhtunud, sest isagi näib teistmoodi ja võõrasema kõnnak ja kogu olemine on imelik. Ning Asta pani varsti lusika ära — temalgi polnud enam isu.

Söötnud väiksema lapse ja asetanud magama, tuli võõrasema vanemaga suure tuppa ja istus laua ääre. Pakkus lapsele putru ja piima ning siis pöördus äkki vaatama seljataha — Joosepi voodi poole. Pärast seda ütles Astale.

— Tüdruk! Vii sa vanaemale!...

Vanaema ei saanud ise lusikaga hakkama ja pillas enam riinetele, kui sai suhu. Asta oli ikka olnud ta toitja ning ise naeris vahel, et näe, noor veab vanale linnule toitu pessa. Nii läks ta nüüdki kausikesega vanaema kambrisse.

Vaevalt oli Asta lahkunud, jättes ukse enda järel lahti, kui võõrasemagi tõusis lauast. Ta läks tagakambrisse ja viis teisegi lapse magama. See virises ja teda ähvardati. Võõrasema oli kannatamatu ja kuuldus, nagu oleks ta last löönudki. Siis tuli ta tagasi tuppa ja lapse virin kustus suletud ukse taga. Kõrvalkambrist kuuldus Asta juttu vanaemaga, võõrasema sulges hoolikalt sellegi ukse ja tuli, istus ahju ääre vanale, laiale istmele.

See oli soojamüüri ääres. Siin tavatses oma elu haiglasil lõpupäevil istuda ema ja end soojendada. Nüüd istus seal, Joosepi voodi läheduses, võõrasema — sirgelt ja kangelt nagu kirikupingis ja Joosep tundis sel pilgul selgemini kui kunagi, et see inimene on talle nagu uss aia all ning et ta tahaks tõusta ja tõugata ta sellelt toolilt.

— Sul pole siis täna söögiga tegemistki, ütles võõrasema nagu muuseas.

— Küll ma saan, kui tahan, ütles Joosep tõrjuvalt, neelates tagasi kurku tõusva pahanduse-ängistuse.

— Saad küll, aga, kuulda, pole tahtmist. Teisi tahtmisi ihu täis, jatkas võõrasema.

— Kes sinuga sest kõneles? Pole kõigi asi, mis ma tahan või ei taha.

— Nii et... tõsi ka ikka? Muudkui ära tuua. Ning mis me siin tegema hakkame — tuba lapsekätkeid täis.

— Ei maksa end ajada seepärast nii kohevile. Küll leian enda jaoks mujalgi ruumi. Sinu palvele küll ei tule!

— Ei tule, jah. Ning veel nõnda täis, et... söök ei lähe ka sisse! Ega teised pole käinud seda... sedasi seadmas, et nüüd tüdruk kaelas! Egas... muidugi, vanamees ei lausu suurt, mis minagi... Aga oota ikka enne, kui isa lapsed jalad alla saavad, siis...

— Ma nagu polekski isa oma? Võõras inimene, mis? küsis Joosep.

— Kuulda, et tahad võõraks hakata.

— Kui elamine kõik siin sinu all kinni! Kui sa siin nagu hauduv kana luksud — oma laste kohal, mis siis muud? Ja mis siin oodata? Isa võttis uue naise. Tuleb aeg, võõrasema võtab uue mehe — millal see põrand siin lastest tühjaks saab.

— Sa kuuled! käratses võõrasema, tõustes ägedalt ja lahinguvallmilt jalule.

— Vanemad jäta rahule! käskis isa laua äärest.

— Pole teil midagi anda, pole ka midagi käskida!

— Ei midagi! Ajab välja! hüüdis võõrasema. — Ajab majast välja ja teotab otsa!

— Kui lähesid ajades, võib-olla ajaksin, salvas vihane Joosep. Kuid nüüd isa lükkas vaagnad eemale ja tõusis laua äärest. Ta habe tudises, kuid käsi oli kõvasti toetatud lauale. Kuni võõrasema ärritusest hingeldas ja otsis pahale jutule veel pahemat vastust, ütles isa:

— Olgu muuga kuidas on, aga kui oled selle katuse all, kuuled sõna. ja ära jorise.

— Või see katus maailmas ainuke. Ning või sest mulle varju.

— Pole poega, pole ka varju.

— Kuradile! Kuidas ma vägisi olen poeg, kui pole ruumi aevastadagi. Peremehed magavad tagakambri, ütles, osutades selle sõnaga võõrasema lastele.

— Sa armutegu! Mis mulle üteldakse... See suur süü, et ma end siin tööga ära ajan! Et ma tulin ning võtsin rangid kaela ja aitasin peret toita! kätsatas võõrasema.

— Ilmaaegu pugesid teise maja rangidesse. Ilmaaegu toppisid end teise ema laste toitjaks. Emaks tulid, võõraks jäid! ägestus Joosep.

— Küllalt! löi isa lauale. — Küllalt, ma ütlen!

— Noh? Ütle! Mis sa veel ütled? küsis Joosep ja tõusis omakorda jalule, kuna kambri ukse vahele ilmunud Asta seisis nõutult, silmad ehmatusest

ja arusaamatusest pärani, ning isa kärgatuse ajal kukkus krauss klirinal ta käest põrandale.

Pilgu oli maja vait. Vana, põline maja, perekondade peavari ja mitme põlve laste kasvukoht. Sooniline laud, kulunud põrand, vanad seinad, vana lagi — inimpõlvede murede ja elamiste paik. Siin nüüd seisis isa poja ees ja võõrasema kohevil kogu ahju ääres. Teisest kambrist kuuldus väikese lapse nuttu, kuid selle jaoks polnud kellelgi aega.

— Ütle nüüd selgesti, mis sa õige tahad? küsis isa.

— Ma juba tean! vastas Joosep.

— Mida?

— Et mulle siin ruumi pole.

— Selle suuga ja selle südamega mitte.

— Teist ei saa ma endale kusagilt tellida. Hea küll... Mõtlesin, et toon ta siia... esiotsa. Ära oleks ta nokitud. Nüüd tuleb minna!

— Või minna? Seda on kuuldud! Või minna! Tea, mis ta veel ootab? Kus see soe voodi ootamas? Ähvardab minna, aga siin sööb ja seletab!... kädises võõrasema nagu kuulipilduja.

— Ära tee viha, tead! ägenes Joosep.

— Jäta ise teine rahule! käskis isa, samuti ärev ja vihane.

— Küll ta jah, jätab!... Välja tahab visata, seda ta jätab! Ära tapaks... Näe, mis ma siin majas pean nägema... hakkas võõrasema nutma.

— Mind sa küll enam siin ei näe. Sest pilgust peale ei näe! Lähen kohe!... ja Joosep kummardus voodi ette. Tõmbas äkilise otsuse ajal välja vanad kohvid ning hakkas seinalt otsima uusi riideid. Siis märkas Astat ning käskis.

— Sina tead, kus need särgid või asjad. Too ära.

Õde viivitas. Siis tuli venna juure ja puudutas ta varrukat, neelatas nuttu tagasi ega saanud sõnu suust.

— Too nüüd kõik ära! Eks ma sinuga saa veel kokku. Sinuga kindlasti. Aga selle kohaga siin!... Koduks oli — see ta enam pole! jäägu nende närida, kelle käes ta on.

— Mis sa kohast teotad? kähistas isa. Et üteldi võõrasemale, see oli halb. Et üteldi temale, sedagi jaksas ta taluda, kuid et üteldi midagi selle põlise paiga vastu, kus oli möödunud vaevarikas elu, see...

— On ka koht ja rahvas, mis seda väärt! heitis Joosep.

— Siis mine! kärkis isa. Siit leivast meheks söönud... eks sa tea, kus värav on, kui... oled niisugune! ning isa pöördus järsult ja läks kiiresti tagakambrisse. Võõrasema järgnes talle ning hakkas seal kädiseses ja nutuvihaselt seletama.

Asta tuli kapi juurest särkidega ja Joosepi voodipesuga. Ta vaatas ehmunud silmi, kuidas vend heitis need hooletult kohvrisesse ja viskas neile peale kingapaari.

— Kuhu sa siis nüüd? küsis.
— Ei tea isegi veel.
— Nii järsku? Ning mispärast?
— Sa kuuled, mispärast! Ei saa ju siin elada.
— Ning... kas tuledeki tagasi?
— Kes seda teab. Ning mis ma tulen...
— Jah, mis meil siin... oli Asta nutuselt nõus ja aitas teda pakkida. Kiiresti oli vähene varanatukene koos. Siis võttis Joosep kohvrid ja Asta tuli teda saatma.

— Kaugele sa nii jaksad! hoolitses, ruttav ja nutune.
— Ega ma nii lähe kaugele. Viin asjad kusagile.
— Pikaluhale? küsis Asta.
— Eks näel... Jah. Ning hommikuse rongiga teen jäljed.
— Kodust oleksid saanud hobuse.
— Ma ei taha. Parema, kui saan vähem. Lahtisem tunne.
— Ning sa ikka ei teagi, kuhu?
— Pisut riskeerin, aga ei tea veel... Küllap saadan sulle sõna.
— See on nii... üsna hirmus! sosistas Asta. — Aga eks minagi edaspidi... Ainult vanaemast on kahju.

— Vanaemast? ning Joosep peatus.

Jumalaga jätmata oli lahkunud isakodust. Paha sõna saatel ja paha südamega. Juba oli viha pisut alanenud, kuid kui nii on läinud — mingu, ei tema ole järeleandja. Ainult vanaema? Selle unustas. See ei unusta aga teda. Ning kui küsib homme, siis nad ütlevad talle, et Joosep läks ära.

— Eks ta kuulis läbi ukse... ütles.

— Ju ta... muidugi! arvas Asta.

— Ainult tervist ei saanud ütelda. See teine oma kädinaga, vihastus Joosep uuesti võõrasemale.

— Sa võid ju tulla tagasi, kutsus Asta.

— Praegu?... ja Joosep peatus. — Ei, kuidas ma enam?... Häbi otsa ka veel, et näe, tuleb! Sina ütle talle, et... jumalaga! Jah, ütle, et nägemiseni! Ütle, et nii tuli! Pole parata midagi... Ning küll ma kirjutatan.

Õde ootas ja nad seisid pimeneval rajal kaskede all.

— Eks ma kirjuta. Sulle ja... sa loed temale. Ja mis sa seepärast nüüd silmadest pühid! Küllap kutsun varsti end vaatama, kui olen kusagil otsal. Aga nüüd mine koju.

— Kas sa saad üksil küsis Asta, osutades kohvritele.

— Oh! ning vend kiigutas neid, et näidata, kuidas ta võib nendega nagu mängida. Siis ulatas õele käe.

— Ela hästi! Ilusasti! Pole ju midagi, mille pärast...

Ta pigistas õe chtëkest kätt ja patsutas kord õlanukilegi. Siis võttis kohvrid ja läks eemale. Kui ta aga paar pilku hiljem vaatas tagasi, oli Asta endisel kohal kaskede all.

Pilguks peatus. Siis kohendas kohvreid käe otsas ja hakkas otsustanult ja kiirelt minema. Ta ei vaadanud enam tagasi. Ning ta poleks ka näinud enam midagi, sest oli juba üsna pime ja ehapoolse taeva servale oli ilmunud suur, raske pilv.

Jõudnud raja lõpuni, kus see ühines suure hobuseteeaga, mis viis jaama maanteele, ta peatus. Sealsamas läks teine tee Pikaluha poole. Siit võis minna mujalegi, kui oleks aga asja ja selgust minemiseks.

Seadis kohvri raja kõrvale ja istus selle nurgale.

Siin ta nüüd oli. Pimedus ees ja taga, lepravõsa kahisemas paremal, õhtune pilvine taevas pea kohal. Siit tuli tõusta ja minna ning kuigi polnud kahtlemist, et ta läheb, oli ometi põhjust viivitamiseks ja istumiseks.

Järsku oli see kõik tulnud.

Terve nädala piirles isa ümber, et kõnelda, kuid ei kõnelnud. Terve aasta haudus mõtet, et lähen siit ühel päeval mõõtma eluteed oma jalgade tahtsi, kuid ei läinud. Nagu oks, mis koorenatukestpidi vana puu küljes — nii oli selle Kaarnamäegagi, ja nüüd siis see natukenegi katkes. Kas sellepärast, et ta viha pilgul kummardus äkki oma voodi serva poole ja tõi välja kohvri? Või sellepärast, et võõrasema tuli ta ette laulma — toolile, kus armastas kunagi istuda ja end soojendada tema ja Asta ema? Või seepärast, et palju ei puudunud minekuks ja üks tund tuleb võtta selleks — olgu see siis laupäevaõhtu või muu aeg. Et see tuli nüüd tervistjätuta ja sel moel, et pole kerge minna kunagi sinna tagasi — võib-olla on seegi omamoodi hea. Tal on nüüd vähem kaksipidi mõtlemist ja tagasimõtlemist. Nii ta läheb lahtise südamega teistesse tuultesse ja arvab, et tal läheb hästi. Ja kui tulebki kitsaid paiku — kellele ta nuriseb? Tema kannatab oma osa ja kannatagu teised oma osa, kuidas kellelgi on. Ning... Asta, see juba ehk kõnelebki sel pilgul vanaemale, et Joosep saatis tervistjätu sõnad ja vana-ema saab kõigest aru! —

Tõusis ja võttis mütsi peast. Laskis tuulel puhuda üle juuste. Need olid veel saunamärjad. Tuule jahutus mõjus neile hästi. Siis surus mütsi tugevasti pähe, võttis kohvrid kindlasti kätte ja astus põiki üle suurema tee — Pikaluha poole.

Aia taga peatus. Pani kohvrid värava lähedale põõsasse ja hiilis siis õue. Ta ei saa ju lahkuda, enne kui on kõnelnud Helmiga.

Kui nüüd oleks õnne, tuleks Helmi välja. Ta saaks kõnelda sellega, kellega vaja, ja neil oleks võimalik pidada nõu, kas peaks asjast märku andma ka vanematele või jääb see seks ajaks, kui kogu lugu tuleb maailma ette. Kuidas ainult saaks Helmi toast välja, nii et keegi midagi ei märkaks?

Ta viivitas maja nurga juures.

Õu uppus juba hämarusse ja väikese maja räästaste all ning õunapuude varjus oli sügav pimedus. Lai trepikivi valendas nõrgalt mustava välisukse avause ees. Selle üle on aastakümnete jooksul astunud palju jalgu. Nüüd peaks tema minema... Kuid enne kui astuda otse tuppa, hiilis ta ettevaatlikult akna poole, kust langes õue lambi kollakas helk.

End räästaulusesse pimedusse surudes, pillus ta sisse aknanurgast. Seal nad olidki — ema laua ääres, kõhn ja kollakapalgeline — otse väikese laualambikese ees. Seal oli Helmi, seljaga ukse poole, vahajad juuksed poollahkiselt seljal ja käsi laual lambivalguses. Ta huuled liikusid, kuna ema tõstis pilguks pea ja naeratas, langedes siis jälle nagu kokku, noppima midagi süles — küllap sukka või lastepesu. Helmi nooremat venda polnud näha — võib-olla see oli täna õhtul ka koolimajas, sest ta hakkas viimasel ajal käima tõstjate hulgas. Ning väiksemad lapsed — need vist magasid tagatoas. Selle ukse kõrval pliidi suu ees aga istus kõverdunud tume kogu — küllap Pikaluha peremees.

— Mis asjal! Kas mul vaja midagi võtta või varastada? küsis Joosep ennast julgustades, aga ometi peatus ta veel pika pilgu vana trepikivi juures. Ent kuuldes siis toast kõnet ja kobinat, tuli meele, et nad ehk lähevad hoopis magama. Ta astus kotta ja hakkas kobama ukselinki.

Nad võtsid vastu ta tere ja vaatasid ukse poole, kuhu lambi nõrk valgus ulatus üsna vaevaliselt. Helmi vaatas tulijale ja mõõdus mitu pilku, kuni ta õlad äkki liigahtasid. Küllap ta pisut ehmuski, sest ta ei teadnud ju, mis see nüüd oli!

— Näe, Kaarnamäe!... ütles pereema esimesena. — Vaatasin, et kes see... silm ei võtnudki kohe, et naaber.

Joosep ei leidnud sõnu. Jälle käis peast kiiresti läbi mõte, et ta ütleb kõik. Et läheb ära ja et mõtlevad minna paari ja ta tahab kõnelda Helmiga. Kuid ta ei ütelnud midagi, vaid tundis, kuidas ta süda peksis. Ta kuulis Helmi kahisevat hingamist ja nägi, kuidas tüdruku käsi kobas lampi ja seadis selle nii, et selle tagapeleki vari kattis ta palge.

— Istet ka! ütles kare hääl pliidi juurest.

— Tea. Reisimees sest istmest.

— Veel käimist ees või? Mõne käsuga?... päris pereema, tõustes seadma toole.

— Lähen homme ära. Lähen väljapoole ka pisut vaatama...

— Kodust ära või? küsis tooli-seadja.

— See mõte oli.

Pliidi ees istuja otsis parajasti pliidi alt sütt piibule. Nüüd ta peatus, kuna süsi langes maha. Padriku juurimisega enneaeegu vananenud, karm, kuid laupäeva tõttu habemenõuga puhastatud pale pöördus valguse poole.

— Mis häda pärast? küsis siis.

— Eks seal ole kitsas.

— Kännustikust ja kivide vahelt saaks laust, ütles peremees, sest ta oli ise ostnud lapi raba ja jõekallast ning oli tegemas popsikohast suurepõllulise uudistalu. Tema teadis, mis see maksab, kuid küllap ta teadis ka, mis see tagasi annab, kui soovitas nüüd sama Kaarnamäelegi.

— Kännustikku oleks küll, aga pole ühtlast vedu, vastas Joosep.

— Jah! ohkas pereema. Sellest ta sai aru.

— Nojah! ümisedi pliidi eest ja peremehe vaeva näinud käsi läks otsima uut sütt.

— Lähen kohe hommikuse rongiga, ütles Joosep, kuna Helmi äkki pöördus ja vaatas temale.

— Siis tervist ütlemas või? küsis pereema leebelt.

— Jah, tervist ütlemas! pääsis Joosep rajale. — Ei saa kõigiga kokku, kellega vaja. Tuli nagu järsku see asi.

— Koht äkki kusagil? küsiti pliidi eest.

— Koht... jah. Mul on sadama-artellis tuttavad, laveeris Joosep mööda ja jatkas jälle oma sihil:

— Ei jõua kõigile ütelda tervist ega anda kätt. Paljugi oleks ühe ja teisega...

— Noh, ega sa lähe Hispaaniasse või Hiinasse! arvas peremees.

— Hoidku! keelis perenaine, märkamata nalja.

— Ei nii kaugele, aga ikkagi... Mõtlesin... oleksin Helmiga kõnelnud paar sõna. Ta saab inimestega kokku, ja... valetas Joosep ja hakkas piinlikkusest hõõruma käsi ja kogeleva.

Helmi tõusis järsku laua äärest ja võttis varnast villase õlaräti.

— Niisugune jutt, et õue või? küsiti pliidi eest pisut pahuralt.

— Pisut, jah...

— Õige mul jutud, et ei kõlba tule valgelt ütelda? ei varjanud pereisa oma rahulolematust.

— Lähme, ütles ruttav Helmi vahele ja juba ta avaski ukse ja nad olid pilgu hiljem mõlemad pimedas õues.

— Isa nagu polnud rahul.

— Ei. Ta ei ole.

— Pahandab!

— Oh! See tuleb pärast. Ja ega ma pole nii klaasist, et kui ütlebki... Sa tulid ju niisuguse jutuga!...

— Jah! Läksime täna kodus päriselt kokku. Tegin järsu vahe. Teist teed ei olnud...

— Hommikul, siis... siis lahkud?

— Ega ma lähengi enam Kaarnamäele. Läks nii raginaks, et võtsin kohe kohvrid ja... Ei passi minna otsima sealt enam aset ja õõvarjugi. Läbi siis läbi. Ainult mõtlesin, et sa peaksid teadma.

— Jah, aga kuidas sa siis?... Siis oleks ehk saanud seada meilgi kuidagi magamist!

— Ei taha. Selle ühe öö pärast ei hakka ma seletama oma tülisid. On seda teistele vaja silma ette visata. Nii et... magan lakas kusagil.

— Jah, aga... Nii imelik ja järsku! Ma ei oska kohe...

— Istume kusagile ja klaarime!...

Nad läksid lautade poole. Koer, keda enne polnud kusagil, tuli nüüd rüsinal ja suure haukumisega värava poolt.

— Kuule... sa võid ju magada siingi? ütles Helmi äkki lautade juures.

— Heintes? Nojah!... Vedasin kohvridki siia. Nad on värava ees pöösas.

— Toome ära!

— Aga et hommikul ei tule lugu lagedale.

— Sa lähed ju vara.

— Selge!

— Ma tulen saatma. Ja nüüd... Tead, ma kartsin hirmsasti, kui ütlesid, et lähed ära. Kartsin, et tea, mis kõneled.

— Ah, et vahest ütlen sinustki?

— Seda ja... üldse.

— Sa poleks tahtnud?

— Ma ei tea. Võib-olla et poleks... Kuid lõpuks peaks ju kõnelemagi. Aga kui sa äkki olid seal ja hakkasid seletama — higi tuli kohe selga.

— Kas mul endal parem oli!

— Aga nüüd!... Ma juhatan sind lakka ning lipsan ära.

Joosep jäi äkki vaht. Ta liigutas end kuidagi järsult, nii et teine taipas.

— Oh, ega ma päriselt! seletas Helmi. — Peame ju kõnelema. Aga isa hakkab pärima, et mis jutud ja mis pimeduses ajamised need on? Ta on ju niisugune... Aga nad lähevad magama... ja siis, pärast... Ning sulle peab ju tekki ka tooma.

— Oh! tõrjus Joosep, kuid tüdruk otsis ta käe ja juhtis poisi lakaredeli juure. Joosep süütas pilguks tikutule ja heitis siis heintele.

— Ega ole laital ütles naljatelles.

— Padja peaks ka tooma!... jatkas tüdruk.

— Ei. Mis asja. Lõpuks riidevaru ka veel... Ei ole tegu!

— Aga teki toon ikkagi. Ja nüüd ma lippan!

Joosep istus pilgu heintel ja hõõrus põlvi. Käed aga peatusid varsti ja nii ta istus liikumatult, kuna öö vaikuses kuuldus heintest seda nõrka, väevu tabatavat kahinat, mis on hilissuvistes küünides, kus värsked hein koomale vajudes lõhnab ja kahiseb.

Siis heitis ta seljakile, käed ristis pea all, pilk pimedusse maetud sarikate poole. Nii ta lamab ja ootas. Lamab esimest ööd võõrastel heintel, nagu teeline, kes läheb otsima endale elamiseks uut kodupaika. (Järgneb.)

Looja

u mured on mulle leivaks
ja silmavesi mu vein.
Neist saab mulle seitsmeks päevaks,
mil töö oma lõpule viin.

Siis on mu maailm loodud
ja ärahävitet taas,
poeg püha puusse poodud,
linn vana varemeis maas.

Ent uusi ma üha ürgan
ja lõpmata lõpule viin.
Mu teedeks on tipud ja tergad,
kust müriseb-langeb laviin.

Mu teedeks on Koit ja Eha
ja Linnutee taeva lael,
kus kumavad Koot ja Reha,
peab paika Põhjanel.

Päritolu

Murede maalt ma ja Valude vallast
ja Kannatuskülluse külast,
kadakad katsid kus kõrbend kallast,
mida udud ujutid üle.

Murede maalt ma ja Valude vallast
ja Tusatujude talust,
oras kus uhke hukkus hallast,
jõud jooksjail kadus jalust.

Murede maalt ma ja Valude vallast
ja Peltasaanute perest.
Okkad need teravad tõmbaks kes tallast,
viiks mürgised mahlad verest?

Moodsest rootsi skulptuurist

Rootsi skulptuuri-ajaloo väravas seisab Johan Tobias Sergel (1740—1814). Rootsi kunstiajaloo on Sergel'il sama seisukoht kui Thorvaldsen'il Taanis, Canova'l Itaalias või nagu Schadow'il ja Rauch'il Saksas. Nagu need, nii kuulub temagi uusklassitsismi 18-nda sajandi lõpul ja 19-nda algul. Kuid Sergel ei ole ilalgi nii akadeemistlik kui Thorvaldsen, nii magus kui Canova ega nii pedantne nagu saksa meistrid. Noorustöös „Faun“ on antiiksus ainult aidanud tal unustada rokokoo stiilikonventsiooni ja avastada uuesti loodust. Ta kuju nagu pakitseb elust. Hülsemates töödes on tal küll tunda uusantiiksust, kuid see esineb koos barokse või rokokoo-pärase sensuaalsusega, omandatud esimestel õppeaastatel prantsuse õpetajate ateljeedes. „Mars ja Venus“ on meisterlik näide sellest, kuidas kuuma meelelisust või siduda antiikse vormidistsipliiniga. Vaadeldes Gustav III kuju Skeppsbronil Stokholmis, näeme, et kuningal lastakse võtta poos à la Belvedere Apollo. See žest peab väljendama suurt ajaloolist silmapilku — kuningas astub maale oma laevastikust, mis oli olnud võidukas Svensksundi juures.

Sergeli ateljeest oli teiste hulgas pärit Niklas Bystrom (1783—1848), tehniliselt virtuooslik meister, oma võimelt rootsi Canova, kes Carrara-marmorist esle manas saledaliikmelisi jumalannasid. Ta mater-

jali-käsittluse rafineeritus ja delikaatsus lepitavad meid konventsionaalse uusantiikse stiiljoonega.

Bengt Erland Fogelberg (1786—1854) ammutab oma inspiratsiooni vanapõhja jumalate maailmast ja on ses suhtes mõjustatud Per Henrik Ling'ist, rootsi võimlemise isast. Ta monumentaal-kujud kolmest põhjamaa jumalast — Odinist, Thorist ja Balderist — mõjuvad oma mehelikkusega ja brutaalse tugevusega, mis ei ole antiikne, hoolimata sellest, et skulptor paljudes detailides järgib antiikse kunsti poolt antud juhtnööre.

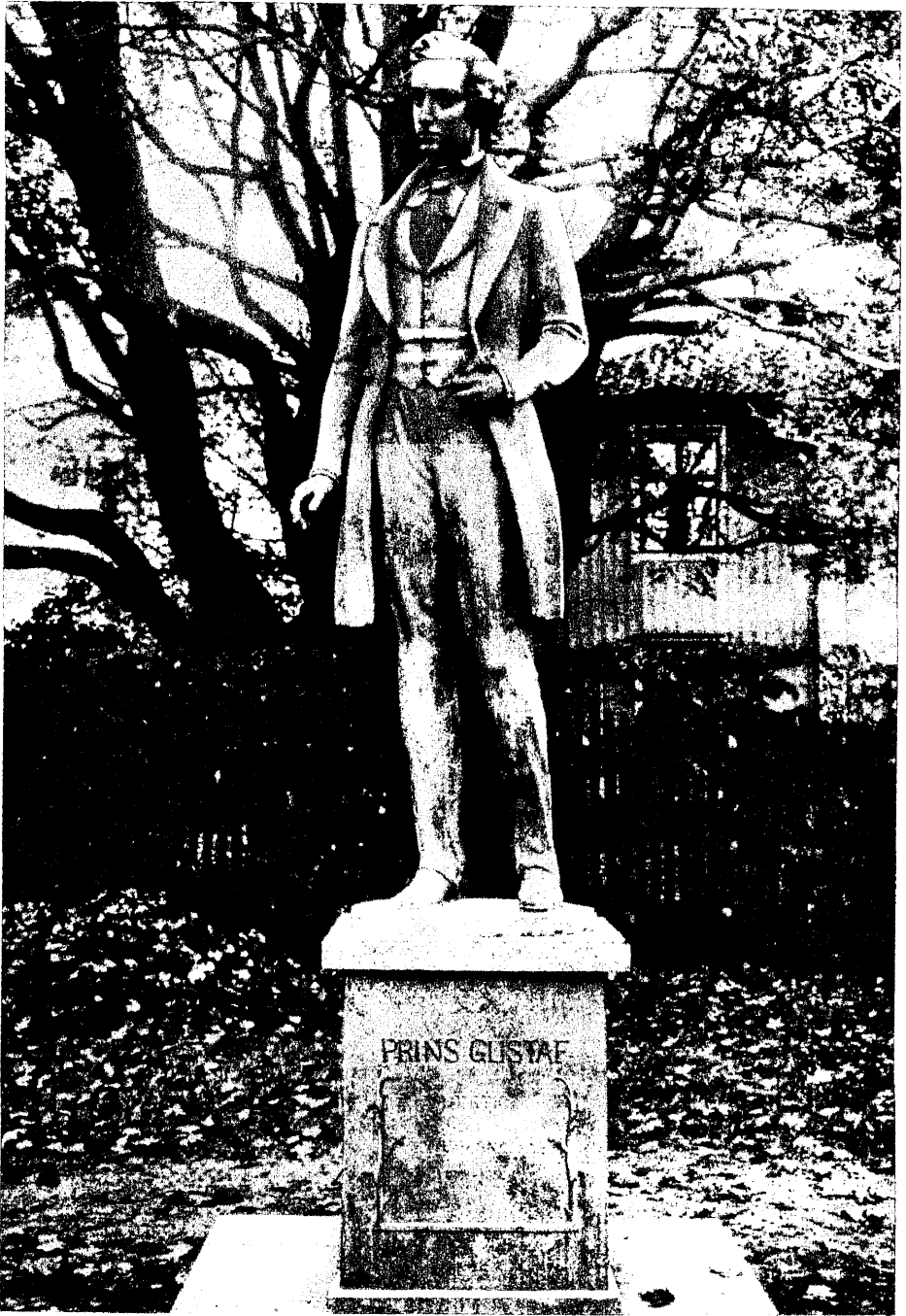
J. P. Molin'i (1814—1873) kaudu suundub skulptuur jälle Prantsusmaa poole. Uusantiikse kunsti range ideaal hakkab asenduma uute paroolidega. Rude'i pateetiliselt liikuvad figuurid, Bary' realism ja Carpeaux' täisvereliselt maalline stiil annavad euroopa plastikale uue käänaku. Molin oli sellest teadlik. Tuntud grupis „Vöö-võitlejad“ on ta oma motiivi-valikus Fogelberg'ile sarnlevalt põhjamaaine, kuid mis puutub motiivi liikuvusse ja dramaatilisusesse, siis tundub, et teda on inspireerinud Rude. Molin on saanud Rootsis palju suuri tellimusi, muu hulgas Karl XII Stokholmis. Täübiline sellele ajastule on suur fontään Kungsträdgårdenis (Kuninga-aias), kus ebaarhitektooniline vorm ja arvukad, pehmelt modelleeritud naturalistlikud figuurid meenutavad tendentsi, mille tõi skulptuuri Carpeaux. Kuid need teosed ei

oma siiski seda šarmi ja vibreerivat elu, mis ilmestas seda kunstnikku. Pärast Molin'i oli Johan Börjesson (1835—1910) tooniandvaks kujuriks Rootsis. Ta teostas avalikke tellimusi oskuslikult ja hea maitsega, kuigi ilma suurema originaalsusest. Ta naturalism on hoolikas ega lõhu konventsionaalsuse vääriskaid piire. Tähelepanuväärtalt suurem talent oli Per Hasselberg (1850—1894). Vastandina teistele ei olnud ta mitte avalikkude monumentide valmistaja, vaid töötas kui vaba kunstnik täielikult omal kulul. Suuremal määral kui Molin'i on teda mõjutanud Carpeaux. Tugev sensuaalne kallak iseloomustab mõlemaid. Ta plastika on elu ülistamine naisekeha sümbolis. Seda näeme kui häbelikult puhkevat noorust „Lumikellukeses“, kui uudishimulikkude tüdrukut „Konnas“, kui küpse naiselikkust „Vesiroosis“, kunstniku viimases töös. Hasselberg on esimene moodne skulptor Rootsis, ja seda nii laiapiriliselt, et ta kunst vabanes kõigest ajaloolisest aparatuurist, aga ka quasi-naturalismist, mis oll varem iseloomustanud skulptuuri. Ta vormid on täielikumad ja lihtsamad kui eelnenud ajastu kunstnikel, kuid nad pole esitatud alasti, vaid pehmes valguses. See on maaliline skulptuur, mida ta laseerib. Nagu teada, arenes see laad eriti 19-nda sajandi viimasel poolel. Skulptuuris hakkavad üha enam domineerima maalilised efektid, sest et figuuridele tahetakse anda suurimal määral pulseerivat elu ja tabada kiireimat liikumist. Üks selle impressionistliku skulptuuri esindajaid oli kuulus maallja Anders Zorn (1860—1920). Ta on annud terve rea teoseid, sageli üsna väikese-mõõtmelisi, ilmes tatud samast täisvereliseist ja elujanulisest sensualismist nagu ta aktimaalingudki. Üks mõjuvamaid teoseid oma ebakonventsionaalses värskuses on „Homnikkümblus“ Stokholmi Kunstiakadeemias. Moras asetsev Gustav Vasa kuju näitab maallja plastika-võlmeid ka suuremate ülesannete lahendamisel.

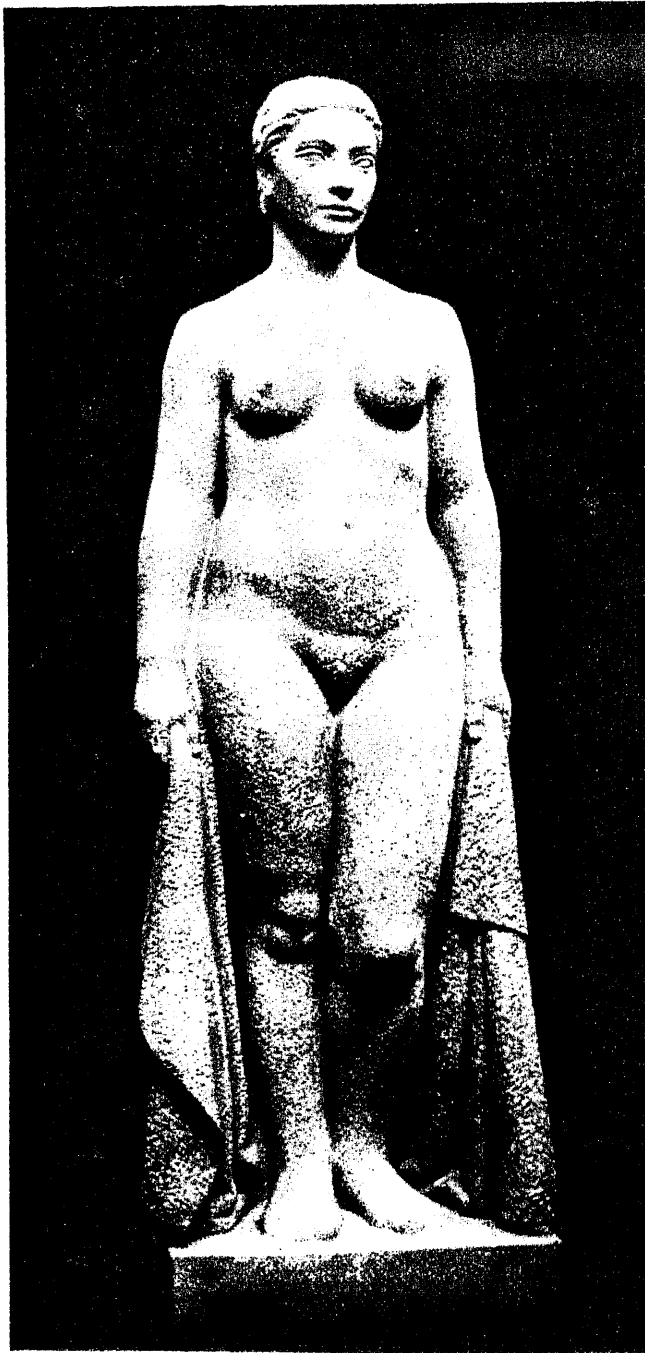
Väga edukas oma maalilises liikumiskulptuuris on olnud Christian Eriksson (s. 1858), nikerdaja, kes pärast palju

sid kannatusi menu saavutas Pariisis kujurina ja kes veel 80-aastasena on Rootsis täies tegevushoos kui rootsi moodse skulptuuri nestor. Ta algab elavalt modelleeritud kunstobjektidega kaheksakümnendate aastate vaimus — vaasid, kepikonksud jne. — ja saavutab juba varakult soliidse tehnilise küpsuse. Ta esimeste tööde hulgas on tähelepanuväärne graatsiline „Tants varbail“, kus on tabatud nii palju väiketüdraku ebateadlikku pehmust ja šarmi. Olgu nimetatud ka suurejoonelised portreed „Bretagnlanna“ ja „Lapi sulane“, milledes on juba midagi Despiou' kindlast plastilisest ülesehitusest ja psüühilisest sensibiilsedist. Christian Eriksson oli küll impressionistliku ajastu laps, kuid ta ei takerdu doktriinidesse. Ta teosed iseloomustab suurte suletud vormide eelistus, mille uuestisünni moodses skulptuuris ka tema kaasa elas. Üks selle näiteid on ta esimesi avalikke ülesandeid Rootsis „Vibutõmbaja“, mõeldud Engelbrekti 15. sajandi vabadusvõitluste mälestuseks ja püstitatud Viljasadamaplatstile (Kornhamnstorgile) Stokholmis 1917. Kükitav kuju on täis energiat ja jõudu, kuid ei lõhu kindla vormi piire. Kahekümnendatel aastatel rikastas ta rootsi kunsti suurepärase mälestusmärkidega kuulsatest meestest. Loobumata representatiivse monumentaalsuse taotlusest, on ta neis — näit. Baltzar von Platen Motalas (1922), Karl IX Karlstadis (1926) — saavutanud võrratu ilmekuse, eriti karakterikujutamise alal. Ta kujusid iseloomustab ajalooline tõepärasus ja moodselt elav vorm. Eriksson'i ajaloolised mälestusmärgid ei ole mitte poseerivad teatrifiguurid, vaid tugeva isiksuse kehastused. Christian Eriksson ei olnud ilalgi õppimiseks liiga vana ega liiga iseseisev ning iseteadlik. Nii ei ole aeg temast üle kasvanud ja ta omab veel tänapäevalgi rootsi skulptuuris auväärse koha.

Christian Eriksson'i ausameelne, mehelik, kuid mitte eriti hillgav kunst ei kaota oma väärtust, kui võrdleme seda geniaalse Milles'e fantaasarikka ja pidevalt muutuva produktiooniga. Carl Milles'ega (s. 1875) nimetame suurimat nime rootsi

CARL ELDH: PRINTS GUSTAV

ERIC GRATE: SEISEV NAISFIGUUR

CHRISTIAN ERIKSSON: TANTS VARBAIL

CHRISTIAN ERIKSSON: VIBUTÖMBAJA

skulptuuri-ajaloos pärast Sergel'i päevi — nimetame kujurit, kelle maailmakuulsust ei või lugeda teenimatuks. Nagu Eriksson ja palju teisigi rootsi skulptoreid, nii pidi temagi ületama palju raskusi, enne kui ta saavutas tunnustuse. Enne väikese stipendiumi saamist Pariisi oli ta Stokholmis käsitöö-õpilaseks. Pariisis oli tal palju raskusi.

Ta esimesed teosed on väga lähedased Hasselberg'ile, täpsemalt ütelduna õigupoolest Carpeaux'le. Rodin'i ei mõistnud ta õieti — ta võõrastas selle kujuri Balzaci-figuuri. Kuid täiesti vaba Rodin'i mõjust ei olnud ta mitte. Nii valmistas ta Salongi jaoks a. 1900 kandelaabri, mille ta nimetas Dante taevaks ja põrguks ja mis oma maalilises külluslikkuses ning fantaasiarikkuses oli otseselt suure meistri inspireeritud. See lükati tagasi ja kui üks ekspressidest oli lubanud endale nende figuuride kohta naljatlevaid märkusi, lõi kunstnik nad ise kildudeks. Kuid Rodin oli seda teost tähele pannud ja otsis üles noore mehe. Ka hiljem suhtus ta temale väga mõistvalt ja heatahtlikult. Järgnevat ajastut Milles'e kunstis iseloomustab täiel määral Rodin'i pehme maaliline stiil oma jõuliste valgusefektiividega. Kuid ta on mõjustatud ka Barye loomaskulptuurist ja külastab zooloogia-aedu ning loodusloo-muuseumi. Ta modelleerib pasunat puhuvaid elevanti ja kujutleb, et ta on džunglis ja äratab ellu suure ürgmetsa loodusmüstikat. Ta vormib eelajaloolisi hiiglasialikke fantastiliseks grupiks ja unistab selle hiiglakompositsiooni paigutamist kaugele merele. Ta fantaasia ei tunnud piire.

Rootsis hakati Milles't tähele panema käesoleva sajandi algul, millal ta tegi kavandi Sten Sture monumendile, mis kavatsi püstitada Stokholmi. Ettepanek leidis teatavat poolcholdu ja Milles saigi tellimuse. Kuid siiski kaheldi veel selle realiseerimises ja alles 1923. a. püstitati see oma kohale, määratu kõrgele müüritud sambale väljaspool Upsalat, kus keegi peale lindude ja mõne üksiku lenduri ei saa nautida selle meisterliku grupi figuure.

Vaheaegadel ei olnud Milles tegevuseta.

Ta vormis projekti mitu korda ümber ja selle lõplik kuju oli hoopis teissugune. Maaliline ja realistlik vormikõne esimeses kavandis pidi taganema sirgjoonelise, peagu kuubilise käsitluse ees. Ainult kompositsiooni suletud massi-mõju rahvajuhimotiivis on jäänud monumendis endiseks. Mõlemad versioonid on huvitavad, kuid ei või ütelda, et monument pärast ümberkujundamist oleks kaotanud.

Rodinlik, maaliline stiil hoiab kunstniku oma kammitsais kuni käesoleva sajandi teise kümnendi alguseni. Rida suurepäraseid portree-päid näitab, et kunstnik sellest püüab vabaneda. Need portreed on ainult osaliselt välja tõõtatud raiutavast graniit-plokist. Siin jälgib kunstnik küll Rodin'i, aga neis on juba kuubilist kindlust, selget vormi, sügavat psühholoogilist analüüsi. See kõik näitab, et kunstnik on siirdumas uutele teedele. Milles uurib kesk-aegset romaani kunsti ja on vaimustatud selle fantaasia- ja väljendusrikkast vormikõnest, mis ei tunne mingisuguseid naturalistlikke aluseid. Väljendus ja karakterus saavad ta loomingus ikka olulisemaks. Juba suure keemiku Scheele kujus, püstitatud viimase kodulinna Köpingsse a. 1912, väljendub Milles'e kunsti uus külg, samuti ka projektides ühele tööstuse-monumendile Stokholmis. Kuid lõplikult löõb see uus, fantaasiarikas ja naturalismita kunst läbi Ilmutuskiriku figuraalses kaunistuses Salt-sjöbadenis Stokholmi juures. Romaani pronks- ja kiviskulptuur on teda inspireerinud kiriku pronksuste loomisel, kus maskisarnased kujud on pandud liikuma robustse fantaasiaga stseenides. Sama inspiratsiooni on tunda ka altari alabasterreljeefides ning ristimiskivi figuurides. Siin valitseb ta juba täiel määral stilleerivat kunsti ja kuigi ta paljudel juhtudel on seotud ajalooliste eeskujudega ja juugendstiili dekoratiivsete kurvidega, märgitseb see töö, pärit a. 1913, siiski teatavat pööret Milles'e produktisioonis. Paar graniit-gruppi, mis kaunistavad Stokholmis ühe crapanga portaali ja mis valmisid samal aastal, kõnelevad õnnestunud kompositsioonist, inspireeritud gooti katedraal-

skulptuuridest. Need grupid koosnevad siksukaist ning ilmekaist kujudest ja väljendavad uut, puhtalt plastilist, mitte enam maalilist stiili. Siit leiame esmakordselt selle stiiljoone, mis iseloomustab Milles'e hilisemat produktsiooni. Järgnevatel aastatel inspireerib Milles't väga mõjurikkalt itaalia barokk-skulptuur. Selle sensuaalse ja fantaasiarikka kunsti mõjul sünnib rida purskkaeve merejumalate ja delfiinidega, milliseid ei saa paigutada ühessegi zooloogilisse rühma, kuid mis on täis pakitsevat elu, vibreerivat vormi ja omapärasest sensuaalsust. Kuigi Milles ei ole otseselt eklektiline, on ta siiski õppinud kõikide aegade suurimailt skulptoreilt, Donatello ja Verrocchio peenelt tsiseleeritud pronksidest, Bernini täisvormilistest ja liikuvatest figuuridest ning lõpuks egiptusepärasest vormidest seoses romaaneliku ekspressionismiga. Ta fantaasia ja loomisvõime on väga suur. Isegi klassitsism jätab oma jälje Milles'e produktsiooni. Seda näeme „Tantsijate“ koori pingelises joonekäsitluses ja otsimatus siluetimõjus. Siia kuulub ka tiivuline geenius, mis kõrgele sambale tõstetuna sümboliseerib meretsõitu Hälsingborgi sadamas (a. 1922).

Kahetekümnendate aastatega on otsivi ajastu peagu möödas. Erinevad jooned ühinevad omapäraseks, isikuliseks stiiliks täis mahlakust ja ohjeldamatut jõudu. Geniaalselt on ta säärasel viisil loonud piiskop Johannes Rudbeckins'e, mis püstitati a. 1923 Vesteråsis. Rudbeckius jutustab ise väikesest geeniusest, kes taotseb istuda ta õlale ja ütelda, mida ta peab kirjutama. Seda motiivi on kasutanud kunstnik ja sidunud selle õnnelikult Gustav II Adolphi aegse karmi õpetlase mälestussambaga — säärasena mõjub lahendus ühtaegu haaravalt ja liigutavalt. Väike geenius ei ole mitte ainult stiiljalooluline tagasihäare baroki allegoorilisse vormitagavarasse, vaid aitab karakteriseerida 17-nda sajandi meest. See väljendus on ühtaegu naivne ja geniaalne. Samas vaimus sünnib Swedenborgi monumendi kavand ja projekt Stokholmi Engelbrekti mälestusmärgle. Seevastu kõneleb Tööstuse-monument 1926. aastal valminud vor-

mis kujuri suurest antiiksuse-imefluusest, seda eriti jõuliste figuuridega friisis, mis kaunistab hiigla-rondeeli. Antiiksusest inspireeritud on ka ta „Päikeselaulja“, kes nagu antiikne palvetaja tõstab käed vastu tõusvale päikesele. See on monument Esaias Tegnér'ile, keda hüüti Päikeselauljaks ja kelle hümn päikesele on rootsi luule uhkeim saavutus. A. 1926 valmib Halmstadis suur fontään „Euroopa ja härg“. Ka see on antiikse motiivi vaba variatsioon, kujundatud jõuliselt ja grandioosselt. Kokkumäng keset basseini — figuurid ja vee mänglus — on suurejooneline. Järgneval aastal valmib tal Linköpingis nn. „Folkungabrunnen“ (Folkungitekaev), mälestuseks Ida-Götamaa vanale keskaegsele suurmeeste soole. Selle esiosa, Folke Filbyter, tuntud Heidenstami loomingu kaudu, on tsentraalfiguuriks. Vana inetulõustaline rauk on kujutatud kõhnal hobusel, kes ronib esile hävitusest. Kui Halmstadi grupis elas antiikne ning barokne päikeseküllane jõud, siis näeme siin põhjamaist saagamüstikat, trollide ja paganate maailma, mis vajutab oma pitseri harukordselt sugestiivsele grupile. Basseini ääri kaunistavad reljeefid Birger Jarli seaduse-reformidest. Järgnevail aastail valmib veel paar monumentaalset kaevu: Poseidoni-kaev Göteborgis omab ilusa ja vormilt originaalse basseini, aga figuurid on seal kunstnikul vähem õnnestunud. Graatsiline ning elegantne on Diana-kaev Tullikutrusti alas Stokholmis. Viimane suur töö Rootsis on „Orpheus“ Stokholmi Kontserthoone ees, oma joonelt sama kui Folke Filbyter — stiilitu oma stiilis. Kunstnik on annud siin Muusika-geeniusele väljendus väga omapärase, fastsincerivas ja haaravas vormikõnes. Need kujud mängivad inimese fantaasia ja tundeelu kõikidel kehtel, siin on piina ja õnne, hirmunud pingutust ja tahteküllast võitlust, unistust ja ekstaasi. Saledad pronkskujud vastu Kontserthoone hall-sinakat sammastikku avaldavad võrnatut mõju. Kontrast grupi sügava sisu ja muretult kirju turnelu vahel on samavõrra haarav. See monument näitab meile Mil-

les't kui kunstnikku, kes suudab väljendada ülimal määral koondatud ja subtiilset sisu.

Milles on avardanud määratult plastilise kunsti piire. Nüüd elab ta peamiselt Ameerikas, kus talle suuri ülesandeid usaldatakse ja kus kõik selleks tehtud on, et ta rahus ning vaikuses ja majanduslike raskusteta võib pühenduda oma kunstilisele loomingule. Ta kunstivaradega täidetud kodu Stokholmi lähedal Lidingös on hiljuti avatud ka üldsusele.

Carl Milles on olnud kaua rootsi skulptuuri keskseks kujuk. See on tekitanud raskusi teistele kunstnikele, kes ennast tema kõrval on püüdnud maksta panna. Kuid leidub ka palju häid kujureid tema generatsioonist, kes kõik on leidnud oma ringkonna. Nende hulka kuulub ka Carl Eldh (s. 1873). Ta talent ei ole mitte nii fantaasia-küllane ja tundeline kui Milles'el ja ta produktioon ei ole ka nii ulatuslik. Tema tugev ala on portreeskulptuur. Ta vormis ei ole iseenesest midagi kiusatuslikku, kuid meid köidab selle taga sageli idee. Eldh'il on tugevad literaarsed ning psühholoogilised huvid ja see leiab võimalikult parima väljenduse ta luuletajate-portreeses. Tuntuimad on ta Strindbergi kujud. Kujuri vanemasse produktiooni kuulub kaljul istuva kirjaniku kujutus, nagu aheldatud gigant, kuid täis jõudu ja kirge (1914—16). See on Rodin'i inspireeritud looming, kuid sündinud samavõrra luuletaja enda isiklikust mõjust. Hiljem on ta teda kujutanud kui sümbolit „Kirjanikule“ ühes marmorkujus Stokholmi linnamajas (1923). Vormid on lihtsamad, enam suletud ja stiliseeritud, figuurid on kaotanud oma realistliku ilme. Kuid seda kuju on ta samalaadselt „Maalijana“ ja „Luuletajana“ kasutanud, resp. E. Josephson ja G. Fröding. Need kujud on loodud tundelikkuse ja siseelamisega, mis annab marmorile elu. Kivi on hingestatud traagilisest pingest ja lõhestatusest, mis oli iseloomustav nendele suurvaimudele. Eldh on loonud ka suurepäraseid naisfigure ja haarava grupi „Noorus“ (1912). Ta arvukaist portretist olgu märgitud muude hulgas kroonprints ja kroonprintsessi omad (1928). Suurepä-

rane on prints Gustavit Üliõpilasluuletajana kujutat monument Upsalas (1927). Lüürilisus pääseb siin täiele mõjule.

Tore Strindberg (s. 1882), luuletaja sugulane, on loonud naisfigure ranges klassitsismis Maillol'i mõju all. Eriliselt olgu märgitud „Krokus“ hommikvärskes, pehmes mugavuses (1928). Tema töö on ka suur kaev Göteborgis (1927), kus ilus suurevormiline raudbassein on piiratud viiest istuvast naisfiguurist, natuke liiga siledas ja täidlasel melleeringus, kes representeerivad viit maailmajagu.

Rootsi skulptuuri keskgeneratsiooni tooniandvamaid kujureid on Ivar Johnson (s. 1885). Oma õppeaastatel Pariisis oli ta mõjustatud arhailisest skulptuurist, mis Maillol'i kaudu tungis moodsesse kunsti. Ta selle ajastu töid iseloomustab tugev stiliseerimine, aga ka pehmus ja graatsia, näit. „Tüdruk ja meretroll“ Göteborgis (1914). Väljakujunenud vormidistipliin on kunstniku õilsamaid jooni. Vanem kreeka skulptuur ja Firenze vararenessans on tema kunsti ideaaliks. Nagu seda skulptuuri, nii iseloomustab temagi figure rahulik sisemine pingutus ja tasakaal. Peagu alati on ta kunstis häid dekoratiivseid väärtusi, sellepärast on Johnson sageli arhitektide poolt otsitud kujur. Üks ta paremaid varasemaid töid on „Päike viljastab maad“, kaks graniitfiguuri ühel Stokholmi panga portaalil (1920). Ta teisi tuntumaid töid on „Taavet“ Hälsingborgis, tontlik noorukikuju, mis meenutab Verrocchio (1921). „Venus ja Adonis“ on pronksgrupp, mis on ilmetatud pehme joonekäsitluse ja valitud detailidega (1923). Õrna poeesiaga, magususe ning sentimentaalsusega on tõlgitsetud motiivi. Ta viimane suur teos on „Leinav naine“ — monument merelahingu ohvrite mälestuseks, mis asetseb kõrgel kampaniilil Göteborgi sadamas. Siin on vorm muutunud suurejoonelisemaks ja väljendus elavamaks, kuid selge hoiak, sügav ja sentimentaalsusega tundmus on need samad, mis väljendusid kunstniku varasemateski töödes.

Teatavaid kokkupuutepunkte Johnson'i kunstiga on Anders Jönsson'il

(s. 1883), kes on loonud hingestatud naisportreid ja ühe kaevu Göteborgis.

Väiksemas formaadis, kuid subtiilselt ja intelligentset ning prantsuse mõju all töötavad vennad Friesendahli'd. Eriti hinnatav on Carl Friesendahli (s. 1886) portreekunst.

Ka Olof Ahlberg (s. 1876) on näidanud oma võimeid paljudes ülesannetes, eriti teeneka portretistina. Nils Möllerberg (s. 1892) tegutses kaua aega Prantsusmaal. Ta skulptuur, eriti ta naisfiguurid, on markeeritud prantsuse tooniga, segunedes vahel lopsakama ning tervema sensuaalsusega, mis tõenäoliselt on pärit Taanist. Ta ei ole mitte väljakujunenult originaalne ega küllalt julge, kuid võimetega kujur, kellele vorm on kõik, kuigi vahel literaarsete lisandustega. Kontaktis omapärase taani skulptori Kai Nielsen'i laadiga on Kopenhaagenis tegutsev Gerhard Henning (s. 1880). Ta modelleerib animaalseid naisfiguure, mis näivad olevat kodused taani plastikas. Ta käsitleb naisekeha täieliku pehmusega, kuid nüansseerimatult. Kujud on vormitud täisverelise sensuaalsusega, mis annab nelle omapärase seisukoha rootsi moodses sulptuuris.

Huvitav kuju on rootsi moodses skulptuuris ka John Lundqvist. Vastandina oma paljudele kaaslastele on ta võrdlemisi vaba prantsuse mõjudest. Temas on põhjamaist ekspressionismi selles laadis, mida representeerivad Barlach ja osaliselt Lehmbruck, kes temas leiavad endi rootsi esindaja. Lähenedes keskaja religioossele kunstile, liitub ta Milles'e teatava laadiga. Ta tähelepanuvamaid töid on „Ülestõusmine“, mis katsetakse asetada ühele Stokholmi kalmistule. Kuigi võib-olla kõige lähedasem Rodin'i fantaasia-maallmale, on ta siiski täiesti vaba Rodin'i maalilisest materjalikäsitlest ja tarvitab ekspressiivseid vahendeid, mis meenutavad hillisgoofikat. Lundqvist on hingelises suguluses Bror Hjort'i'ga (s. 1894), noorema generatsiooni kuulsaima kujuriga. Kergelt ilusad vormid ei huvita Hjort'i. Nurgelistest kuubikutest ehitab ta üles oma figuurid, sageli raskest võitluses tõrkuva materjaliga. Kuld ta gru-

pid ja kompositsioonid kuuluvad rootsi moodse plastika kõige värskemate hulka oma terve vormi- ja sisutunnetusega. Kõik kunstiteosele tegelikult võõrad elemendid on tema teostest eemal. Hjort'i plastika ei ole mitte populaarne kunst, kuid selles on ometi uuendava jõu väljendust, ilma milleta ei ole kujuteldav arenemine.

Millega jälgedes käivad paljud tüsedad jõud. Vanim neist on Nils Sjögren, (s. 1894), kes suure kaevuga Kalmaris täiendab nende monumentaalfontäänide rida, mida teostas Milles kahekümnendate aastate paiku. Ta ei suuda konkureerida Milles'e teoste mõjurikka värskusega ja meisterliku käsitlemisega, kuid see on siiski imponeeriv töö, mis on õnnelikult sobitatud üldisse linnapilti. Sjögreni hilisemate tööde hulgas väärub tähelepanu polaarkangelase Finn Malmgreni mälestusmärk, mis oma suletud vormis, jõulises ülesehituses ja karakteristikas kuulub rootsi viimase aja skulptuuri paremiku hulka.

Conrad Carlman'ile (s. 1891) on viimaste aastate jooksul usaldatud rida suuri monumentaal-ülesandeid, mis ta on lahendanud väarikalt. Karakteriküllus ja rahulikud vormid, suurepäraselt modelleeritud kujud iseloomustavad ta loomingut.

Eric Grate, (s. 1896) on täielikult prantsuslik oma suurtes, rahulikkudes naisfiguurides. Need figuurid ei ole mõeldavad Despiou'ga. Ta on auahne ja artistliku probleemi tähenduslikkusest täiesti teadlik kunstnik, kellelt tõenäoliselt veel palju on oodata.

Lõpuks olgu nimetatud Stig Blomberg (s. 1901). Ta kuulub nooremasse generatsiooni, kuid on saavutanud rootsi kunstielus juba juhtiva positsiooni. Tema loomingus näeme juba vorme, mis erinevad viimastel kümnenditel domineerinud vormidest. Naisfiguurid etendavad ta kunstis võrdlemisi tagasihoidlikku osa, samuti ei ole ta loomingus tähtsad nendega seoses olevad efektid. Blomberg modelleerib pooltäiskasvanud poisse ja tüdrukuid vilkas mängus ja elavas liikumises. Öitsevas ja rikkas rootsi tänapäeva skulptuuris on ta hinnatavamaid kunstnikke.

Miina Härma 75-aastane

Kui eesti kunstmuusika alguseks lugeda meie esimeste laulukooride tekkimisaega, siis on meie kunstmuusika praegu ümmarguselt sajaaastane.

Alles mõne aastakümne pärast tekkisid meie esimesed heliloomingulised teosed Aleksander Kunileidi, Eduard Aleksander Thomsoni ja Karl August Hermannini koorilaulude kujul. Veel noorem on aga meie kutseliste, kõrgema muusikalise haridusega helikunstnike-heliloojate esimene põlv, kellede hulka peale Johannes Kappeli, Aleksander Läte ja Konstantin Türrpu kuulub ka meie üldiselt lugupeetav ja armastatav juubilar Miina Härma.

Seega vaatamata meie kunstmuusika sajaaastasele eale, selle teadlikum ning küpsem osa on veel nii noor, et me võime selle esimese generatsiooni tegelaste suurjuubeleid pühitseda nende avväärsete tegelaste endi osavõtul. Nii peeti mõne aasta eest Tartus Aleksander Läte 75 a. sünnipäeva juubilari enda väga kaasaelaval osavõtul ja nüüd mell on õnn avaldada austust ja tänu Miina Härmale ta 75 a. sünnipäeva puhul.

Sellest pikast, ilusast ning sisukast elust on juubilar ligi 60 aastat elanud eesti muusikale, eesti laulule, Eesti kultuurilisele arengule, rahvuslike ideaalide sihikindlale ja teadlikule teenimisele. Juubilar on nii kehaliselt kui ka vaimselt suuteline kõigele

sellele praegugi oma hinge õilsusega ja rahvusliku armastusega kaasa elama ja kaasa töötama. Oleme rõõmsad sel puhul ja võime õnnitella juubilari, et saatus on olnud temale selles suhtes nii helde. Võib-olla ei võlgne me tänu selle eest mitte ainult saatusele, vaid ka juubilarile endale, kelle optimistlik ja tasakaalukas hingelaad, aateline meel ja suur armastus jumalalooduse vastu on kujundanud niisuguse elumeetodi, mis säilitab kõrges vanaduses vaimuvärskuse, elujõu ja teovõimsuse. Arvan, et niisugusele vitaalsusele on positiivselt mõjunud ka suur rahvuslik idealism.

Tuleb otse imestada, et noor 18-aastane neiu, kes äsja lõpetas saksa kõrgema tütarlastekooli Tartus (vastavaid eesti- ja venekeelseid koole Tartus tol ajal polnud), ei muutunud mitte kadakaks, nagu see tol ajal oli tavaliseks ja paratamatuks nähtuseks eriti naissoo hulgas, vaid jääb tuli hingeliseks eesti rahvuslaseks. Peterburi elu konservatooriumis õppimise ajal oli juba vähem ohtlik rahvuslikule meelsusele. Niisugune sihikindel iseteadvus nõudis tol ajal eriti tugevat rahvuslikku selgroogu ja vaimset üleolekut. Miina Härma on rahvusluse teenimisele pühendanud kogu oma elu, kogu oma helikunstilise tegevuse ja võib-olla seepärast ongi ta nii üldiselt armastatud ja võib-olla seepärast hoovabki tema lauludest nii palju tundelist õrnust või jälle haaravat heroismi. Sellest võib

järeldada, et tema noorpõlve laulud on süündinud tundelise hinge värinates ja palava isamaarmastuse inspiratsioonis.

Kõrveküla koolimaja kasinatest oludest Peterburi suurlinna ning selle kuulsasse konservatooriumi — eks see Miina Härma noorpõlve elutee räägi küllalt selget ja veenvat keelt juubilaril tahtejõust ja suurest armastusest helikunsti vastu, aga ka suurest muusikaandest, mis avaldus juba enne konservatooriumi astumist, kui ta oma noore hinge tundepehangute väljenduseks lõi oma esimesed koorilaulud, milledest üldiselt tuntud „Isamaa, õitse sa“ ja vaimuliku sisuga „Ma tõstan omad silmad“ on praegugi kõikjal lauldavad. Need laulud olid loodud koduste harrastuste õhkkonnas, mis piirdusid koraalide ja lauluviiside oreil mängimise iseõpitud oskusega ja koorilaulu harrastusega. Sellele töid tõhusat lisa dr. K. A. Hermannilt saadud näpunäited klaverimängu ja komponeerimise oskuses. Viimase nõuandel ja õhutusel langetati ka konservatooriumi astumise otsus ja selle teostamine.

Analüüsidest neid Miina Härma noorpõlve hellloomingulisi katseid, võime veenduda, et need oma vormilt ja sisult polegi mingisugused algelised, vaid tehniliselt küllaltki oskuslikud katsetused. Oma muusikalise tunde ja meeoleu poolest on nad siirad ja veenvad ning nendes peegeldub juba küllalt kujukalt Miina Härma küpsema ajajärgu toodangule omane voolav meloodilisus, selge vormitunne ja loomupärane harmoonia, mis oma kogumis saavutab hingestatult tundelise ja ehtse kunstilise elamuse.

Konservatooriumis õppimise ajal loob noor kunstlõõnger terve rea koorilaule, mis enamikus ilmuvad K. A. Hermannil „Laulu ja mängu Lehes“ (aastakäikudes 1885—1890). Pärast konservatooriumi lõpetamist (1890. a. malkuus) ilmuvad need ja mõned uued laulud Miina Härma esimese iseseisva koguna 1892. aastal nime all „Segakoorilaulud“. See kogu sisaldab 14 segakoorilaulu ja pakub värsket ning küpse materjali tolaeagsetele laulukooridele.

Alla kriipsutada tahaksin seal eriti

kaht isesugust meeoleolu, mis kujukalt iseloomustavad autori hingelaadi kaht omadust — heroismi ja õrna lüürismi. Esimese näiteks toon laulu „Enne ja nüüd“, mis on tugev, mehine kompositsioon, täis eepilist jõudu ja prohvetlikku ennustust, kooskõlas „Kalevipojast“ võetud motoga: „Kaugelt näen kodu kasvavat“, ja „Ärgake, taaralaste taimed“, mis nõuetkohases ettekandes avaldab õige tugevat mõju, eriti kui seda laulab suur meeskoor, millises seades laul originaalis ongi kirjutatud. On huvitav märkida, et laul valmis just enne seda, kui autor tüüfushalgena pidi mitmeks kuuks voodisse heitma. Haiguse eelstaadium kerge palaviku näol oli juba käes, kui ta selle laulu lõpetas; võib-olla on viimane asjaolu selle kompositsiooni mõjuvusele ja sügavusele just eriti kaasa aidanud. Me võime seda oletada, arvestades analoogilisi fakte. Just niisugustel palavikumomentidel kunstniku fantaasia kontsentreerudes väljendub kas vaimurikkas fanatismis või prohvetlikus ja sügavalt mõjuvas kunstiteoses. Meenutagem kasvõi Juhan Liivi luuletusi iseseisvast Eesti riigist ajal, millal selleks ei olnud mingisuguseid reaalseid eeldusi.

Heroilise laadi kuuluvad veel meeskoorilaulud „Viimase veretilgani“ oratooriumist „Kalev ja Linda“, sealtamast segakoorilaul „Veel kaitse, kange Kalev“ ja meeskoorilaulude hiilgenumber „Nii tugevad kui kaljud suures meres“. Need on saanud meie kooride raudvaraks ja traditsioonilisteks vaimustuse väljakutsujaiks suurtel momentidel. Paistab uskumatuna, et õrn naisolevus võib luua niisuguseid ürgjõulisi, otse fanatismi küündivaid laule.

Miina Härma kunsti teine pale — ja sinna kuulub suurem osa ta loomingust — on õrn, ilutsev lüürika, mis väljendab noore neiu põlevat isamaarmastust, inspireeritud Koidula samasugusest luulest, või jälle unistavat tunderomantikast, õhutatud Anna Haava lüürilistest luuletustest. Siia kuuluvad samas kogus leiduvad „Mis mulle jutustad, koidiku tuul“, „Mis sa nopid, nelukene“, „Metsapiigad“, „Kui sa tuled,

too mull' lilli“, „Küll oli ilus mu õieke“ ja palju teisi hilisemast loomingust.

Mainitud kogu on ka Soomes hästi tuntud ja on toonud seal Miina Härmale palju sõpru, sest seal leiduvatel lauludel on juures ka soomekeelne tõlge prof. Kaarle Krohni poolt, kes tol ajal viibis üliõpilasena Tartus uurimisretkel.

1898. aastal ilmub Miina Härma enda kirjastusel kaks vihku segakoorilaulu nime all „Miina Hermanni laulukoori kontserdilaulud“. Uue koorimaterjali järele oli suur tarvidus, kuna K. A. Hermanni „Laulu ja mängu Leht“, mille muusikalisa tol ajal oli kooridele peagu ainsaks värskema lauluvara allikaks, oli aasta enne seda oma ilmumise lõpetanud. Mainitud koorikogude nimetus märgib nende otsekohest ühendust Miina Hermanni-nimelise segakooriga, mis asutati juubilari poolt 1894. aastal Tartus. On loomulik, et need kogud sisaldasid mainitud kuulsa segakoori repertuaari. Kahele vihule ilmus lisaks veel kolmas, kuid juba märksa hiljem. Miina Härma ja eesti koorilaulu-loomingu mõttes on neist kogudest kõige tähtsam teine vihk, mis sisaldab peale varem ilmunud laulu „Küll oli ilus mu õieke“ soodsalt ja tänuhulka harmooniseeritud rahvaviise. Need saidki varsti üldiselt laulukooride lemmiknumbriteks, nagu „Kui ma olin väiksekene“, „Ei saa mitte vaiki olla“, „Tule mulle, neitsikene“, „Kus on kurva kodu“, „Pidu hakkab“, „Tule koju“, „Tuljak“ ja mõned teised. Need laulud on saanud meie segakooride raudvaraks ja nad on paljude aastate kestel ja ka praegu kontsertidel ja rahvuslikel pidudel suuri rahvahulki kaasa tõmmanud ja ülimal määral valmistanud. Rahvaviisi käsitlus on siin märksa arenenum ja saab Miina Härma seadetes juba palju kunstipärasema ja vabama temaatilise väljenduse. Motiivid on läbi viidud mitmes hääles, kaunistatud kõrvalteemadega ning kõlastatud koloriitsemaharmoniolaga, mis annab teoselle suurema sisulise vääruse ja muusikalise huvi. Samadele põhimõtetele on õigupoolest rajatud ka meie tänapäeva rahvaviiside käsitlusviis, mis aja jooksul on veel ulatuslikuma väljen-

duse leidnud ning mis kahtlemata on meie rahvusliku kunstmuusika aluspõhjaks. Sellest kujuneb see „eesti stiil“, mida meie praegu otsime ja juba leidma hakkame.

Eestähendatud koorilaulude kogud, välja arvatud „Kontserdilaulude“ kolmas aine, kuuluvad Miina Härma noorema põlve loomingu ajajärku. See aeg pärast konservatooriumi lõpetamist oli täis tormi ja tungi. Noor helikunstnik asus Tartu — oma kodulinna ja oma rahva kultuurilisse tsentrumisse, et suure armastuse ja idealismiga pühenduda oma rahva muusikalise uudis- maa külmisele ja külvamisele. Seda teostas ta n. ü. kolmel ringel ja nimelt: oma loomingu rahuldada ta järjest suurenevat tarvidust värske lauluvara järele, oma laulukooriga ja selle rohkearvuliste esnemistega andis ta eeskujuga ja häid õppetunde koorikultuuri ja kooslaulu arenemises; samuti tegi ta sellega väljaspool Eestit tõhusat propagandat eesti rahvale ja eesti muusikale, esinedes Riias, Pihkvas ja isegi Peterburis; oma orelikontsertidega tutvustas ta kunstmuusikat rahvale. See kümneaastane ajajärk oli väga kosutav meie kodumaa muusika kunstilisele tärkamisele. Oli õigupoolest haruldane nähtus, et kõrge- ma haridusega helikunstnik tuli oma rahva keskele ja hakkas seal suure innu ja väärtuslike tulemustega harima oma rahva muusikapõldu. Praegu me ehk ei oskagi seda asjaolu nii kõrgelt hinnata, sest nüüd leidub kõljal juhtivate jõududena kutselisi helikunstnikke. Sel ajal oli Miina Härma ainuke kõrge- ma haridusega helikunstnik oma rahva seas (A. Läte asus Nõo köstri ametist Tartu kutseliseks muusikajuhiks alles hiljem) ja see asjaolu teeb Miina Härma Tartu-aegse tegevuse palju tähtsamaks ja suuremaks kui see melle paistab tänapäeva olukordade valguses. Peame arvestama ka seda, et tol ajal muusikaline juhtimise-töö ja helilooming peagu ei kuulunud materiaalsele tasu alla. Selleks puudusid ka võimalused ja kunstnik pidi elama ja töötama nõnda ütelda jumala armust. Kui Miina Härma suutis kümme aastat niisugustes tingimustes edukate tagajärgedega töötada, siis tuleb aina imestada

selle idealismi ja praktilise elamisokuse üle. Sellest võib järeldada, et ta oli mitte ainult suur helikunstnik, vaid ka suur elukunstnik. On seepärast täiesti loomulik ja loogiline, et ta pidi natuke hinge tõmbama ja mõtlema ka oma maisele eksistentsile ja selle kindlustamisele. Et Eesti olukord ei suutnud tol ajal veel ühtki helikunstnikku ülal pidada, siis asus Miina Härma Kroonlinna, et seal muusikatundide andmisega oma olemasolu kindlustada. See ajajärk kestis ka umbes kümme aastat (1903—1915). On mõistetav, et võõrsil viibides ja pidevalt praktilisse muusikatõhe rakenduses tema loov muusa pidi selle aja jooksul vaikima. Kuid ainult ajutiselt: 1915. aastal, kui olud Kroonlinnas Maailmasõja tõttu kitsamaks muutusid, asus Miina Härma jälle päriselt Tartu — ja seekord juba jäävalt, et pooleljjäänud tööd eesti muusikapõllul jätkata.

Nüüd oli ka siin juba palju muutunud — eesti rahvuslik kultuur ja iseteadvus oli tublisti kasvanud. Kui enne eesti seltskonna kandejõud ja organisatsioon oli veel nii väeti, et ei jõudnud ühelegi helikunstnikule tasulist tegevust anda, siis jätkus Tartus nüüd kandepeinda juba mitmele muusikategelasele. Vahepeal oli uus „Vane muine“ tööle asunud ja tarvitas oma irtusteks kutselisi muusikuid. Muusikaõpetus eratudide ja muul kujul hakkas üha enam leidma tarvitamist eesti seltskonnas ja Miina Härma võis oma oskusi ja võimeid kohe tõhe rakendada Eesti Noorsoo Kasvatuse Seltsi tütarlastegümnaasiumis laulu- ja muusikaõpetajana. Siin sai ta avara tööpõllu, et istutada eesti naisnoorsoosse neid rahvuslikke idelid ja seda eesti vaimu, mida ta oma senises tegevuses ja loomingu alal. Varsti ilmus temalt mitu uut laulude kogu. Nii ilmusid järkjärgult segakoorilaulude kogud: „Uns kevad“ kahes vihus, „Kontserdilaalude“ kolmas anne, „Laulud nais- ja lastekoorile“, „Marsi-

laulud“, „Laulmise õpetus koolidele“ ja muud.

Neis kogudes peale oma endiste laulude seadete ja mõne vööra autori teose andis ta hulga uut laulumaterjali, kust suur osa on läinud samuti meie kooride raudvara aita.

Et loomingu ülevaatega lõpuni jõuda, mainigem siin ka tema suurteoseid: oratooriumi „Kalev ja Linda“ ja laulumängu „Murueide tütar“. Kahjuks pole võimalik nende juures pikemalt peatuda. Tähendagem ainult, et need teosed, mis omal ajal löid rahvuslikke laineid, väärisksid praegusel ajal uuesti ettekandmist.

Peale heliloomingu tuleb Miina Härma elutöös tugevasti rõhutada tema tegevust koorijuhina ja orelikontserte üle kodumaa, mida juba eespool olen maininud. Lisan veel, et tema koorijuhi-tegevus algas Peterburis Eesti Heategeva Seltsi kooriga 1892. aastal. 1894. aastal asutas ta Tartus omanimelise koori, millega esmakordselt esineti sama aasta 26. novembril Tartu „Bürger-musse“ saalis, mille kontserdi-poodiumile seni polnud veel astunud vist ühegi eestlase jalg. Et Miina Härma tollaegse koori tasemest kujutlust anda, toon mõned tsitaadid Riia arvustusest. Riias kontsertree-ris Miina Härma 1897. aastal peamiselt omaenda seatud rahvalauludega. „Rigasche Rundschau“ arvustaja Hans Schmidt — helilooja ja klaverikunstnik ning nõudlik kriitik — kirjutab muuseas järgmist: „Prelli Hermann nältas end sel korral täiusliku muusikuna, kes oma alal ei tarvitse karta võrdlust ühegi meeskolleegiga. Ta juhataas oma väikest koori (12 daami ja niisama palju härrasid) parima eduga; tema ansambl laulab puhta ja väljendusrikka tooniga, räägib selget ja kaunist keelt ja tunneb juba suure peenusega rütmiseerimist ja nüansseerimist. Need on eeldused, mis annavad selge tunnistuse dirigendi võimeist. Ometi ulatub M. H. töö kaugemale — üle tema taktikepi ilusate resultaattide. Tihti ainult väheseist säilinud ja niisama hästi kui kaduma läinud eesti rahvalauludest on ta loonud laule, mis tabavad väga õnnelikult rahva karakterit, omades tihti

kõige armsamat mahedust ja rahvuslike tekstide tõttu värsket elulisust. Tema rahval on seega täielik põhjus temale uhke ja tänulik olla.“ Nil saksa arvustaja hinnang. Kui ta ütleb eesti rahvaviiside kohta „vähesed ja niisama hästi kui kadunud“, siis võis temal sel momendil osaliselt õigus olla. Praegusel ajal aga ei pea see enam paika. Meie rahvaviise on pärast seda palju kogutud ja palju helliloominguks kasutatud. Nad on saamas meie helliloomingu aluseks, milles jälle Miina Härmal on suured teened. Ta on arendanud meie rahvaviisi kunstilist käsitlust juba oma loomingu algusest peale.

Miina Härmal on aga suuri teencid ka üldiste rahvuslike ürituste organiseerimisel, nagu „Ühistöö“, „Naiskodukaitse“ jne. Eriilise hoole ja energiaga on ta tegev olnud Tartu Helikunsti Seltsi ja selle kõrgema muusikakooli arendamisel. Väga õieti ja tabavalt kirjutab sellest H. Laksberg Miina Härma 70 a. sünnipäeva puhul „Postimehes“: „Ühke iseteadvusega tohime täna jälgida M. Härma teeneterikast eluteed, mis on olnud viljakas mitte ainult helliloomingus, vaid üldse rahvusliku kultuuri tegevuses. Ei ole M. H. iialgi tahtnud lahutada kunsti elust, tõmmata kindlaid piire loomingu ja ühiskonna vahele, vaid just vastupidi — ta pühamaks püüdeks on olnud siduda mõlemaid, luues kõige tihedamat sünteesi taide ja seltskonna vahel. Seda oma ühiskondlikku maailmavaadet teostab M. H. juba oma esimesest Tartu ajajärgust peale. Oma tõekspidamisi viib ta ellu üllma agaruse ja innuga ka oma teisel Tartu perioodil, asutades ja organiseerides Tartu Helikunsti Seltsi.“ Nõnda Tartu kõrgema muusikakooli direktori sõnad. Muusikakool kui Tartu Helikunsti Seltsi peauiritus on väga palju tunda saa-

nud Miina Härma hoolitsevat kätt ja südant. Samuti on Miina Härma aidanud edasi areneda üksikutel andekatel muusikakasvandikel tüsedateks helikunstnikeks, kelledest eesti helikunstil on suur kasu.

Lõppkokkuvõttes rõhutan, et Miina Härma elutöö on olnud mitmepalgeline, ulatudes sageli üle helikunsti piiride ning haarates kõike, mis taotleb eesti kultuuri arenemist. Vaatamata tema tegevuse mitmekülgusele, võime veendunult nentida, et kõigel sellel kogu ulatuses on olnud püsiv väärtus ja tähtsus. Seda tähtsust mõistame eriti veel siis, kui meenutame aega, millal Miina Härma oma tööd algas. See oli meie kunstmuusika ärkamisaeg. Eesti muusikapõld oli veel uudismaa ja selle harija pidi töötama mesilase usinusega, lakkamatu tahtejõuga ja rahvusliku idealismiga.

Kui praegusel ajal meie helikunst on võrdlemisi lühikese ajaga teinud suuri edusamme, siis kahtlemata on selles suured teened nendel tegelastel, kes ennastsalgavalt selleks maad harisid ja seemet külvasid, ning nende keskel seisab Miina Härma aukohal. Miina Härma sai 75-aastaseks, aga tema hing ja süda on nooreks jäänud. See on suur idealism, see on suur armastus, mis tema elutööd on saatnud, kannud ning õnnistanud. Niisugust aatelist suhtumist vajab ka praegu meie helikunsti areng. Seepärast tuleb kõrgelt hinnata Miina Härma eeskuju.

Rahvuslik helikunst on aidanud luua eesti kultuuri ja eesti kultuur on aidanud luua Eesti Vabariigi. Kõiges selles on Miina Härma elutöö olnud suure ning püsiva väärtusega ja seepärast kogu Eesti austab ja tänab teda ta suure aupäeva puhul.

Valgus ja varjud

1

akase taeva all külmetab päikese kohmetund nägu,
siniste varjude viir võõtideks lõhestab maa.
Tuuled on vajunud vette ja jooksmisest väsinud meri
vaibudes randa on toond hapra ning vahuse jää.
Jahedus ümber mu piirab ja südames kibedus kasvab —
on nagu ängistuks vaim tardunud randade ees.

Lapsena hangedel joostes neid madalaid päikese kiiri
püüdis mu punetav piik südamaa metsade paos.
Nüüdki veel sirutan käe, kuid heledas valguses lumme
veninud vari vaid jääb otsekui moonutis tumm.

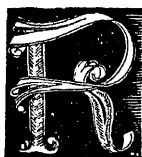
2

Iial ei ole mu mõtted paberil ekselnud nõnda,
iial ei ole mu teil puhunud tugevam tuul:
saatuse tujud mu viisid ja pärimus varakult andis
minule töömehe käed, vaikse ning inetu näo.
Õnne ei ole ma otsind ja rõõmu ei ole ma põland —
tihtigi sõprade seas ringlesid laulud ja viin.
Nüüd minu rahutu üksindus sõprade järele janub,
alati värahtab meel, kaugel kui vilistab rong.
Hooti ma kuulatan hääli, mis vaikuses kerkivad üles —
on nagu ligineks see, ükskord kes tulema peab.

3

Lühike eha läks looja ning kollakas kumagi kustus,
varjuna lamama jäi hingetuks külmunud öö.
Endised jumalad kuskil magavad sügavas mõnus,
kuskil käib verine roim, sõda ning hävitav nälg,
leerid on tallatud segi ja rinded kõik varisend põrmu,
tõeks on vägeva võim, aade on ostetav rämps,
ebardid elusalt sambaile tõusevad — pruunid kui rooste,
võitluselauliku suu kinni on vajutand tusk.
Aga kui unised jumalad kauguses tukuvad tummalt —
siniseks külmunud ööd i n i m e valvama peab.

Artur Adson luuletajana

1

aske ütelda, milline oli tegelikult meist kellegi luuletuste tagavara, kui kohtasime nn. Siuru-kevadepäeval a. 1917 ja kogunesime korduvalt Artur Adsoni väikesesse tuppa Pikas tänavas lugema Jaan Oksa „passaaze“ ning kavatsema „Siuru“ albumite väljaandmist.

Raamatuid oli kuuest siurulasest kirjutanud ainult kaks, Tuglas ja Gaillit. Igaüks teadis, kes ja mis oli Tuglas, kuid Gaillit raamatut „Kui päike läheb looja“ polnud meist vist küll keegi lugenud. Underist mäletasin kahte-kolme ilmunud luuletust, Semperist paari, ja mulle jäi mulje, et nii Underi kui ka Semperi luuletuste tagavarad eriti rikkalikud ei olnud. Artur Adsoni talent oli väljendunud seni ainult külalislahkuses. Mul enesel oli tagavaras 9-trükipoognaline luuletuskogu, millest sügisel sai 5-poognaline „Amores“, kuna ülejäänud osa kasutati järgnevate kogude koostamisel.

Kahtlemata virgutab meie kõikide produktiooni järjekordne uudiste ettekandmine Adsoni-klubis. Isegi teatavat teemad ühtlust ja valikutki võib oletada neilt „väikestelt kirjandusõhtutelt“ 1917. a. suvel.

Siuru arvustajad eksivad järjekordselt, kui nad Siuru ajajärgul ilmunud luule sünniaastad asetavad ainult 1917. a. revo-

lutsiooni ajastusse ja selle meeleoludesse. Arvustajad kujutlevad, nagu oleks kogu siurulaste looming sündinud 1917. a. pääl. Minu teadmise järele olid need luuletajad kujunenud juba ajal a. 1910—1917. See oli osalt poliitilise tagasikiskumise, suuremalt osalt aga Maailmasõja meeltepalangu luule, mis lõppes revolutsiooni ja Vabadussõjaga. Revolutsiooni-aegne kõrgpinge ainult võimaldas sellel luulel avalikkuse ette ilmuda kogu oma otsekoheuses. Kui keegi teoreetik tõsiselt süveneks selle luule olemusse, siis peaks ta nägema, vastavalt tasakaalutule ajapsühholoogiale, klassilise luuleaktsendi nihkumist otsingute-luulele, minaelamuste-luulele jne., sest Maailmasõja ennustamatu lõpp ähmastas Euroopas, eriti aga Eestis, kõik tulevikuväljavaated. Ses mõttes on Siuru elamusteluule kõige aja- ja elulähedasem luule Eestis, nii paheleliselt elulähedane, et see aja- ja elulähedus on osutunud osalt selle luule nõrkuseks.

Siuru luuletajate esikteoste ilmumisel oli Siuru, s. o. Maailmasõja-aegne epohh, psühholoogiliselt juba lõppenud, käis ainult järellaine. Seda näitab juba seegi asjaolu, et kõik algajad luuletajad, kes hiljem katsusid Siuru raamatute eeskujul luuletada, lõpetasid fiaskoga. Siurulasi ei olnud vabast sellest aeg.

Artur Adsoni luuletodang kinnitab omalt poolt sama asjaolu, et 1917. a. oli Siuru ajastu psühholoogiline lõpp, mitte algus.

Artur Adson, nagu ta oma äsjases intervjuus ütles, oli ainus „eraiisik“ kirjanike peres. Et liituda täiesti Siuru-sõpruskonnaga, otsustas ta katsetada luulega. Arglikult näitas ta oma katsetusi paarile inimesele, ja siis — tuli „Siuru“ esimesse albumisse.

2

Kevadel 1917. a. Artur Adson ei olnud veel luuletaja, kuid sügisel (25. IX 1917. a.) esines ta „Siuru õhtul“ juba rühma ideoloogilise proloogiga. See proloog jääki ainukeseks Siuru rühma teoreetiliseks avalduseks, sest „Siuru“ albumid ei toonud mingit teoreetilist kirjutust, ja seda teadlikult, sest päärõhk pandi loomisele, mitte teoretiseerimisele. Paraku näeme nüüd vastupidist nähtust: loomingut on nokatäis, teooriat vakaviisi, ja igast väikesest nirekesest tehakse Mississippivi või koguni meri.

Adson tutvustab siurulasi kui inimesi, kes on loonud lihtselt seepärast, et luua, ja kes on loonud niisugust, mis kõlbab endal juua ja ka lähematele kirjanduslikele sõpradele pakkuda. Kui loomingu primaat on tunnustatud domineerivaks, milleks siis targutada loomingu otstarbe üle. Adson hindab loomingu lendu ja hoogu ning nõuab, et luulekangad oleksid ilusad ja julged. Ka üleemeelikkust ja vallatust lubab ta sekka. Ta hindab noor-eestilist kultuuri, kuid tahab veel nooremast, s. o. tundmatut ja vastset viisi. Seejuures kinnitab Adson, et siurulased tahavad „olla kirjutajate nink elon iks artisti“.

Artur Adson kuulutab Siuru programmi: 1) südame ja vaimu, s. o. loomingu vabadust, 2) loomingu- ja elujulgust ning hoogu, 3) loomingu uudsust ja esmakordsust, 4) meisterlikkust ja artistlikkust, kuid lõpuks ka 5) üleajalikkust, vabaolemist ajamärkidest, s. o. sõjast ja mässust, ning 6) ilu ja kaunidust.

Adson kirjutab:

Mis jaoss küsimise'?

Niiviisi tsirgol paremb munne kanda,
kui temäst kaugel sääntse' mõtlemise'!
Ta enge lennaku, ta enge loogu,
täl olgu siivo, siivo, olgu hoogu!

Ei saa ütelda, et see Adsoni poolt antud Siuru programm oleks ainult romantilise luule lähtekohaks. See programm sisaldab iga väärtusliku luule tunnuseid, sest see programm ei olnud teoretiseeritud tuleviku jaoks, vaid see oli tuletatud olevast loomingust, kõigi siurulaste loomingust kokku. Iga siurulane kandis eneses seda programmi omaenda ja temperamendi kohaselt. Juhtima pääsid tugevamad temperamendid ja nende loomingu pahede ja vooruste järele iseloomustatakse seda aega. Seejuures ühed taotlesid elujulgust ja hoogu, loomingulist uudsust ja esmakordsust, teised artistlikkust ja meisterlikkust, kolmandad südame ja vaimu vabadust, ilu ja kaunidust.

Kuigi Artur Adsoni luuletoodangus võime leida selle siurulise programmi üksikjooni, nagu vabadust kõnelda sellest, mis südamele lähedane, uudsuse ja esmakordsuse taotlust, üleajalikkust ja meisterlikkust, ja kuigi Artur Adsoni haarang noorusmaale ja nooruse mälestustesse ning armastusse reedab romantilist hoiakut, toob Adson Siuru-aegsesse luulesse täiesti oma erilise aktsendi.

See eriline Adsoni aktsent toleaeegses luules on realistlik kallak asjalikkusse ja igapäevsusse, mis hiljem muutununa võidutses eluläheduse nime all.

Kui elli ma viil Sännä koolimajan,
kon trepi iin ma hoise tädi tsika
ja sitikpuhman marjo otse aian
nink kana mant är aije kurja kikka...

(Henge palango.)

See on igatahes sootuks midagi mundkul:

Täis roosat eha sinine terrass,
kus punast tülli laotand akendelle
ning purpurätiku mu õlgadelle
päev loojaminev, kaunist kustumas.

(M. Under — Sonetid.)

Siin on proosaline tõelisuus vastakuti kirjandusliku estetismiga, siin on vastakuti kaks Siuru palet, nende vahele mahub kõik muu, ka Adsoni enda erakordsuse taotlemine Võru murde kaudu.

Artur Adson on seni kirjutanud seitse luuletuskogu: „Henge palango“ (1917), „Vana laterna“ (1919), „Roo-sikrants“ (1920), „Kaduvik“ (1926), „Katai, kibuvits nink kivi“ (1928), „Pärlijõgi“ (1931) ja „Lehekülga jaraamatust“ (1937). Nendest seitsmest kogust on meeleoludelt lähedalt seotud kaks esimest. „Vana laterna“ ja „Roo-sikrantsi“ vahel ilmneb selge murrang. Isikuelamusilt on siirdunud kollektiivsete hädade tajumisele. See algab Adsoni juures nn. ajalaulude ajastu sotsiaal-eetilise kallakuga. Hiljem kristalliseerub eepika, mille algeid näeme küll juba esimesteski kogudes.

Need sporaadilised eepilised kohad, lausutud ilmse realistliku aktsendiga, ei tumesta Artur Adsoni kui luuletaja pärisosa — südame häält, pehmet, osalt naiselikku lüürikat, mille tundetooni kõvendamiseks ta näib olevat instinktiivselt valinud Võru murde kõlavärvuse, mis eriti hästi sobib idüllilisele ainekule, looduskirjeldusle ja primitiivsemale mõttelüürikale.

Mis on veel lähedasemad ja omasemad liigutama luuletaja südant kui armastus ja nooruse mälestused? Need on primaarsemaid inimese tundeskaalas. Ka Artur Adson algab paralleelselt armuelamustega ja nooruse mälestustega.

Mida me kohe alguses tajume, on luuletaja õnnekus, et armastus on puudutanud ta kidakeelt, on vallandanud ta hääle armastatu ülistamiseks. See on kahekordistatud õnnekus: õnn armastada ja õnn laulda sellest. Luuletaja ise kinnitab „Henge palango“ avalaulus: enne „võise enge käega viil kõnelda“, kuid nüüd „laulda või ma omast käest“, sest „Sa olet minno laulma armastano — / Ma tennä, tennä Sinno kõigest väest!“

Adsoni armulaulud ongi päämiselt tänuja kiituselaulud armastatule. Ta ei taju armastust kui paratamatut saatust, vaid kui ülevat andi, mis talle saab osaks armastatu poolt. Ta on valitav, mitte valiv, ta on armastuses võtja, mitte andja. Ar-

mastatu paneb teda end armastama ja võiab teda ning tõstab endataoliseks. Luuletaja vahekord armastatuga on uskliku vahekord jumalaga, s. o. harras andumine, ärakadumine, ümmardamine, tänu- ja kiituse-andmine. Osasaamine jumalikkusest tõstab patuse ja roojase uskliku jumalataoliseks. „Henge palangost“ loeme (lk. 10):

Ma olli roojane ja rummal,
kui tundmata oll mull So käsi,
nüüd ärävalinu mo Jummal,
seo Jummal olet Sina esi.

— — — — —
Sa nõsta käsi jumaline
ja anna joogiss temä mulle —
mii sündü ime imeline,
et sai ma väärilissess Sulle.

Harduses tahab luuletaja istuda oma armastatu kui Maria ette (lk. 21):

Et saass istu Maarja ette
Maarja jalgo üsän hoitma,
Maarja sõnast süänd toitma —

Luuletuskogus „Vana laterna“ pöördub luuletaja, kes vahepeäl on tunnud maha-jäetust ja kaugenemist oma loojast, veel paaril korral (lk. 24, 33) selle teema juure, kuid juba realistlike võrdluste kaudu. Luuletaja võrdleb end vanaaegse laternaga, mis oli suure päeva ajal varjule pandud, kuid nüüd jälle uuesti välja võetud. Selle vana laterna sümboolikale on pühendatud ka luuletuskogu avalaul, mis selgitab lähemalt vana laterna mõistet.

Armastuse vältimise tegumoc üksikasjalise ülistamise ja kiitmise kõrval ei unusta luuletaja ka oma jumaldatava vaimse isiksuse kujutamist, ei unusta laulmast õltest, mida kannab hing (lk. 11). Luuletuses „Ei ole armastano tütärlatsi“ (lk. 29) saame kujutluse luuletaja valitust:

Ke mino ärävalito, om naine,
ke armastano, paljo armastano,
ke elänü, kel siski elo maine
ei ole midägi viil narmastano!
Ke katekõrdselt hindap kõike ello:
ta näep, mis keväjä ning tõise vahe,
nink egä miil juup temäl ekä illo
ja tilkagi ei jätä karikahe.

Luuletaja leiab, et armastuse ülistamiseks oleks vaja Saalomoni keelt. Saalomoni kujukuse puudumist tajub selles luules ka lugeja. Adsoni armulaulud jäävad varju ta Sänna-laulude kõrval ja juba esimeses kogus. Armulauludes segab sissepudenev proosa ja kordumine armastatu kehaosade ülistamisel. Nende laulude juures ei tundu Võru murre paratamatuna. Adsoni parimaid armulaule tuleb siiski otsida tema imetluse- ja kiituselaulude hulgast, kuna erootilised luuletused (neid on ainult paar laulu lk. 24, 31) ei pääse mõjule hoo ja kujukuse puudumise tõttu. Üldse tundub Adsoni armulauludes aja kirjanduslikku mõjustust, Adsoni realistlikumale luulelaadile mitte hästi sobivat ülem-laululikku romantikat. Ehtsemana tunduvad armulaulud „Henge palangos“, kuna „Vana laterna“ resignatsioon-, väsimuse- ja igatsuse-laule kahjustavad proosalised laigud.

4

Adsoni kui luuletaja päatoon koos erilise idüllilis-sentimentaalse kõlavärvusega tuli kuuldavale esmakordselt ta Sänna-lauludes. Neid laule leidub kahes esimeses kogus kokku 9 laulu. Algul on raske eritella, milles seisneb nende luuletuste hirm, kas vanamoelises sentimentaalses romantikas, sonoorses Võru murdes, mälestuste teravuses, igapäevaste inimeste kujukas joonistamises või harmoonilistes looduselamustes. Aegamööda aga hakkab selguma, et see, mis meid võlub ja paelub, on inimese ja olukordade elulisus, mida luuletaja saavutab piskasjade realistliku esitamisega. Luuletuste tooni kõlavärvus jääb küll romantiliseks, kuid toon ise omab realistliku kallaku. Olgu siin rõhutatud, et Artur Adsoni luule ei saavuta oma parima mitte luuletooni tugevuse ja selguse, vaid erilise tämbri, erilise kõlavärvuse kaudu. See on ehtne lüürika südamehääl, mis kostab Adsoni luulest. Metallikõla ei tule siit otsida. See erikõlaline südamehääl laotub üle inimeste, looduse ja ajastundmuste. Eriti tüübilised on „Sänna laulude“ tsükliks päälle eespool-tseetri-

tud luuletuse veel „Vana laternas“ luuletus „Poisikene“ ja „Säält klassitarest“, milised kuuluvad Adsoni lüürika paremikku. Toome siin meeletuletamiseks katke:

Pärlijõgi lumme matet, magava mo eherüse',
suikva suure' halapuru'.

Istup poisikene kambren, vahip läbi hämä-
üle vällä otsatu. [rüse

Nii kui jõe voolamine, tasane nink vaibu-
õhkamine, kandlemäng. [mata
Mõttep, kullep, õhkap ütten, mõteteten nii
kuni väsiip väiko heng. [taidumata,

(„Poisikene“)

Hakkame siitpääle läbi luuletuskogude jälgima seda ikka kordkorralt kõvenevat südamehäält Adsoni luules, mis ilmneb inimsaatuste ja olukordade elulises käsitlemises. Kui me algul kõnelesime südame vabadusest siirulikus mõttes, siis Adsoni juures tuleb seda vabadust kommenteerida ja täpsustada. Kaunis luuletuses „Emäle“ („Roosikrants“) luuletaja tänab oma ema, et see on talle annud pehme südame ja pannud rinda haleduse. Sama luuletuskogu avalaulus Adson deklareerib: „Nink midägi ei ole minol anda, / Kui enge mino süä, ma tedä ekkä poole tahass man u panda.“ See südame manupanemine võtab erilise ulatuse just „Roosikrantsis“ leiduvates ajalauludes, milledes hakkab selgesti tunduma sotsiaaleetilist kallakut. Liigselt toonitatud südamehäääl selles kogus jätab tahtlikult sentimentaalse mulje ega tule luuletustele kasuks. Selles tundub liigset programmilisust, näiteks luuletuses „Mo heng“, milles Adson esitab oma südamehääle programmi:

Mo heng
kurvass lääp nərbünü lilli peräst,
halless lääp läbipest latsi peräst,
värisep ütten kinnipüüt hobusevargaga,
juubeldap ütten peniga külgaten vasta
[kargavaga,
laulap ütten, ikon sammutas lustilist mine-
[mist laulden...

Kui selles kõiges ei oleks aja ekspres-
sionistlikud tendentsid süüdi, siis tuleks

selles otsida neuroosi. Nüüd aga teame, mida panna luuletaja, mida aja arvele. Adsoni õige muusa juhib meid aga luuletaja pärisosa — tema väikeste, armsate asjade manu. Luuletaja sõnab: „Et olgu küll, et omma suure' aja, suure' asja — / Mul siski, siski armsa' mino väiko' asja'. — Ent mino väiko' asja' omma enge mino teedä, / Mo perält, mulle suure', mulle löüdä, jäädä.“

Ja nõnda see ongi. Artur Adsoni lüürika on leidnud lugeja rõõmuks niipalju väikesi, igapäevaseid asju, millele ta on lisanud oma südame. Need väikesed asjad, milledega tegeleb luuletaja, on väga tähendusrikkad. Need pole valikuta võetud ja need paistavad ainult väikestena. Tõeliselt on need väikesed asjad humaansuse suur sisu: kaastunne väetile, jõuetule, põlatule, vaesele, vanale ning liiga noorele, nende eest kostmine ning nende eest seismine. Siit järgneb otse võitlemine uue ja parema olukorra eest. See viimane pole Adsoni asi, kuigi ta süüdistab ja salvab neid, kelle tõttu tema hoolealused kannatavad.

„Roosikrantsis“ pole see luuletaja kreedo veel välja kujunenud. Siin leiame palveid Issanda poole vanade inimeste eest (lk. 29), tahtmist täita kõigi inimeste soove (lk. 31), kuid ühtlasi ka lõpunimõeldamatut programmi. Alles luuletuskogus „Katai, kibuvits ja kivi“, ironiseerides mitmesuguste eetilistelt alaväärtuslike inimeste muresid, formuleerib autor lõplikult oma luuletaja-kreedo:

Ent mis peäp sis olema lauliku mure?
 Üteainuma küündregä mõõta nink lõigata,
 kedä nuhtluse alla, kedä armu alla hõigata:
 seost kahju, seost müüdä lää, sedä ma pure.

(„Mure“)

Nagu näeme on Adson oma luuletustes küllaldasel määral aktiivne olnud ideoloogilise seisukohavõtmise suhtes ja see on lõpuks välja kujunenud inimeste ja asjaolude erapooletuks hindamiseks, kaastundmuseks ja võitluseks eetiliste väärtuste eest. Järgmises neljas luuletuskogus „Kaduvik“,

„Katai, kibuvits ning kivi“, „Pärlijõgi“ ja „Lehekülg ajaraamatust“ teostab Adson oma luuletajakutsumust. Eelmistes võtab ta tooni ning asetab programmi. Seepärast leiamegi ta paremaid luuletusi just neist teostusraamatutest. Siin jääb programmline osa tagaplaanile, esiplaanile kerkib kujundamine kõigi nende õnnelike talendiomaduste järele, mis kätkevad luuletajas. Siin võtab realistlik kallak ülekaalu, inim- ja olukordade elulisus saavutab koos poeetilise kujundamisega haripunkte, proosalaigud, mis kipuvad tekkima koos pisa- asjade realismi ja olustikuga, vähenevad, loominguiline tõelisuus astub jõusse. Saavutatakse häid luuletusi. Adsoni luuletaja-kreedo ja ta ande eriomaduste järele ongi loomulik oodata, et ta parimad luuletused on seotud inimesega või sündmustega, milledes tegutsevad elavad olevused. Ja nõnda see ongi. Adsoni paremate luuletuste loetelu näitab seda selgesti. Kõik teised luuleliigid nagu looduslüürika jne. jäävad tagaplaanile. Kuna inimene on asetatud Adsoni luules keskohta, siis ongi mõistetav luuletaja kerge üleminek luulelt näidendile.

Et Adson on oma kaitse alla võtnud kõik nõrgad, viletsad, vanad, väetid ja hüljatud, siis tuleb tema lüürika südamehääil ilmsiks just nende inimeste saatuse kujutamisel. Juba „Roosikrantsis“ leidub mõjuv luuletus „Palve Issanda poole vannu inimeste peräst“, milles tundub piiblistiil arhailist hõngu, kuigi siin ei ole veel jõutud nõutavale selgusele. „Kaduviku“ nimelises kogus saavutab Adson juba klassikalist selgust. Silmapaistvad on luuletused „Vanaesä“, „Üte vaivatu palvus“, „Haavakene, mis sa väriset“, „Käsikivi“, „Süämevalu laul“ jt. Nendes luuletustes sulavad täiesti ühte keele arhailised jooned, rahvalaulupärased stiilisugemed ja käsiteldav aines.

Üha voolavamaks ja puhtamaks muutuvad Adsoni luuletused edaspidistes kogudes, näiteks „Emäkene“, „Väiko sõsar vellega“, „Katai, kibuvits nink kivi“, „Läbi une“ (kogus „Katai, kibuvits nink kivi“). Jõudmata loetella kõiki südamlikke ja

mõjuvaid värse, mis tulevad arvesse eesti luuleparemikus, nimetame viimase kogu „Lehekülj ajaraamatust“ paremaid tsükleid: „Hengekellä lüvväs“, „Värsse kevääjäsi“, „Jällenägemine“.

Lõpule jõudes põgusa ülevaatega Adsoni luulest, tuleks veel lisada, et Võru murre pääseb eriti mõjule just idüllilis-konkreetsemas luules, kuna ajakajalisemas moodses ja abstraktsemas luules tundub teatavat pingutust. Igatahes on selge, et Artur Adson on Võru murdele püstitanud jäädava mälestusmärgi. Kuid ta on ka eesti luulet rikastanud võitleva inimese soojatämbriilise ja südamesttuleva lüürikaga. Seda südamehäält on nii kosutav kuulda praegu valitseva hästitehtud literatuuri ajastul. Adsoni luule paremik on saavutanud astme, millel luuletus hakkab orgaaniliselt elama. See ilu, millest tuleb kõnelda Adsoni luules, ei ole kiviriigi sä-tendavate kristallide liitmise artistlikkus, vaid mele rahva ja elu tõelisusest sündinud hinge- ja vaimuilu.

Kui Artur Adson „Mures“ kinnitab, et ta tahab kõigile õigust mõista, üht armu alla hõigata ja teist pureda, siis võime tõdeda, et mis puutub puremisse, siis seda on vähe ja see on üsna pehme. Kuid eestkostmine sotsiaalselt nõrgema eest, see on

nii mõjuv, et ei tõusegi erilist tarvidust puremiseks. Ja see eestkostmine ongi sügavaim ja humaanseim tegu, mis on jäädvustatud Adsoni luules.

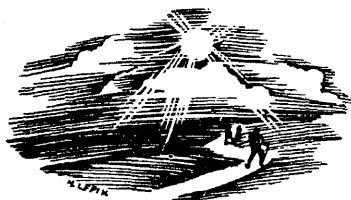
Keedes aja verevas huminas ja seistes võitluses nõrgema poolel, ei ole Artur Adson kaotanud usku paremasse tulevikku ega loovutanud oma sünnipärast huumorimeelt. Maailm saab uuesti nooreks ja uus kevadine lumi sööb vana. Lõpetame optimistliku kevadelauluga, mille siin tõlgime selle näiteks kirjakeele veendumaks, et Adsoni luuletused mõjuvad sugestiivselt ka ühiskeeles.

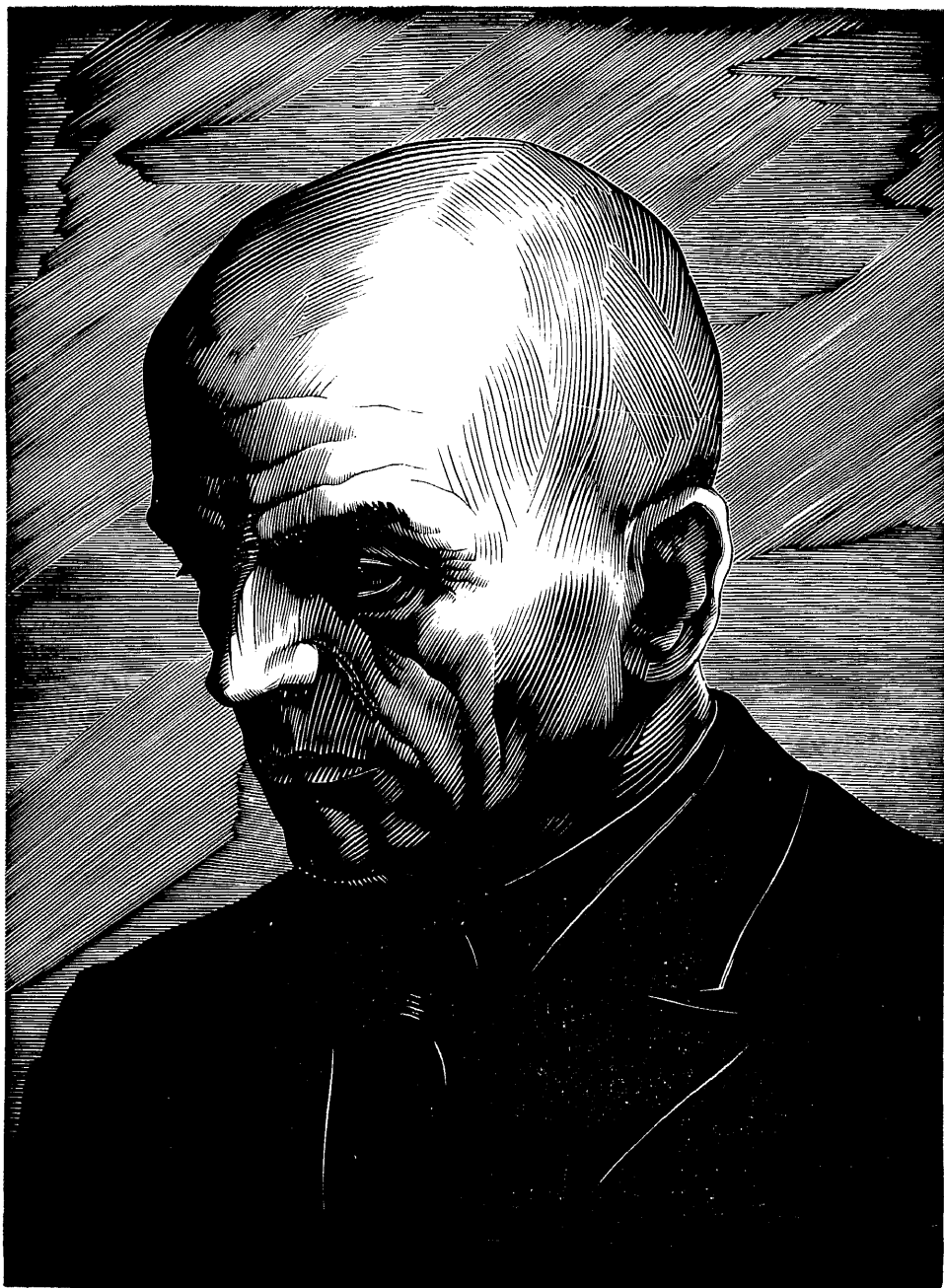
Värsse kevadest I.

Maa vastiselt valgeks kastet
ning taevas piirist piiri hall.
Kas on siis lootus kaotet,
kas pettis lõoke taeva all?

See vastne lumi vana sööb
ning enda ühes ära viib,
maa paljaks läeb, maa haljaks lõöb
ning kevadele ruumi teeb.

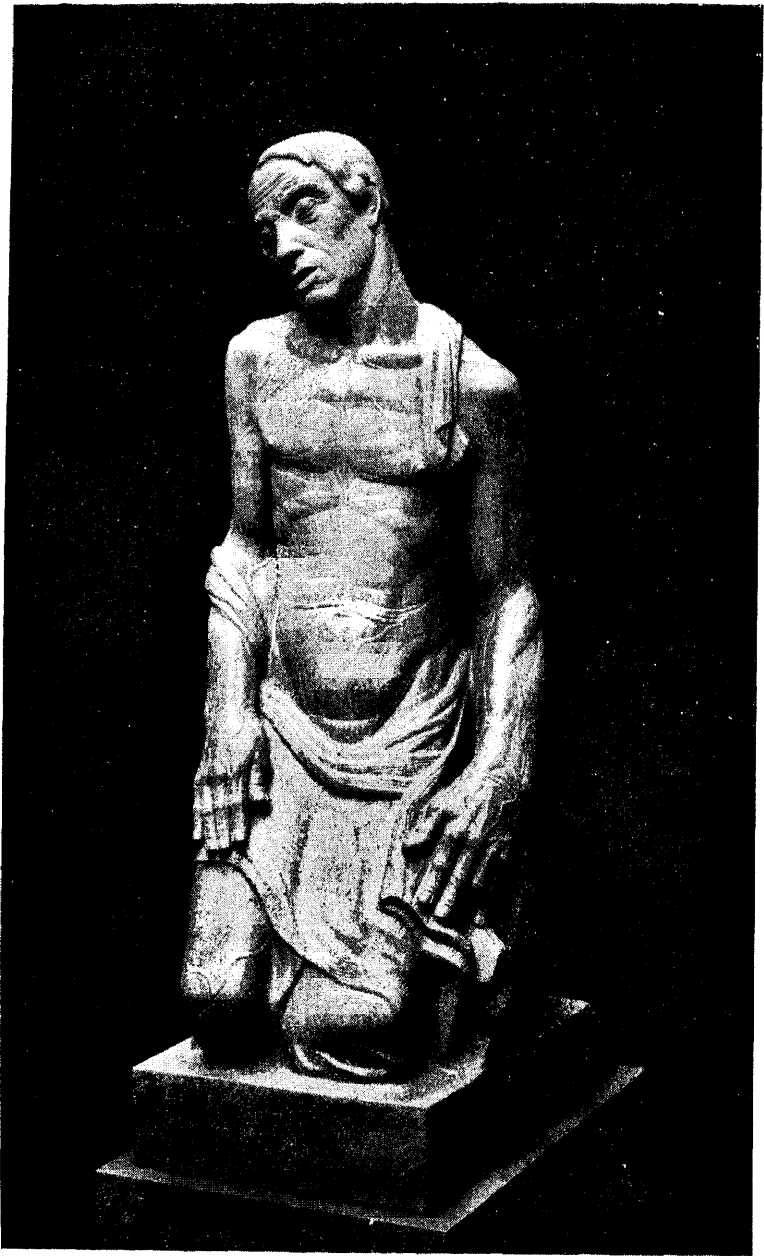
Las tulla suurel solinal,
et kederluini mudas käid.
Las sõlta vankrid kolinal —
see on maailma pulmasõit.

E. Kollom

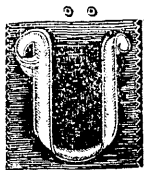
A. Adsoni portree. Puulõige

John Lundqvist

Kompositsioon

Artur Adson näitekirjanikuna

Ulevaadete tegemine ümmargusse ikka jõudnud kirjameste senisest loomingust toob pidulike tähtpäevadega kaasa ka neid sisukaid ning soojendavaid momente, mida on nii raske väljendada pidulikkuste endi puhul. Lõppeks saab laiem üldsus — rahvas — oma kirjameste sünnipäevi mõnusaamalt kaasa pühitseda ikkagi ainult kirjasaõna lugemise kaudu. Ta kuuleb siit kõigepealt, kas tähistatav kirjanik on see, mida nimetatakse lihtsalt kirjanikuks, või aga luuletaja, draamatik; kuulatakse, milliseid erilisi tõdesid või ilusid juubilar on taotelnud ja taotleb. Meie oludes, kus kirjanduslik traditsioon ja kirjanduslugu pole veel saavutanud täit loomulikku kasvu, on sääraseil tähtpäevalisil tagasivaateil täita üsna suur osa spetsiifilisemaski kirjanduselus. Kuid Artur Adsoni tähtpäeva puhul tahaks samuti erilise heameelega just rahvale uuesti näidata seda, mida see kirjanik on rahva jaoks oma loomingusse taletanud. On ju Artur Adson nimelt vaiksete ning põliste väärtuste eest seisja, „väikeste inimeste“ tähelepanija, mitte üks neid jõuliselt draamatiliselt agitaatoreid, kes ise hoolitsevad oma teoste rahvalikkuse eest — mõnikord liigagi järsul ning ebapoetilisel kombel.

Artur Adsoni rahvalikkus on üldse erilist ning vähimalt meie ajal haruldast laadi. Ta on üldiselt väga rahvalik näite-

kirjanik ja agar ajaprobleemide sarjaja, kelle loomingu olulisemaks osaks siiski jääb murdeline ning idülliline luule — eraklikud harrastused, eriti nüüdisaja mõistete järele. Ta on erak-rahvamees — mitte juhuslikult Lauuisa lavale tooja. Talle on võõras kaasatormamine ning kaasatagetsemine suurtes hoovustes ja suurte lipukirjade järele, nagu need meil nähtavasti üha enam hakkavad mõjuma meie elu tsiviliseerudes ja läänestudes. Ent poleks kuigi vaimukas ütelda, et Adsoni kaldumus „jääda kõrvale“ johtub ta vaenulikkusest tsivilisatsioonist ja ideede vastu. Selle väite kummutamiseks on ta idealist enam kui vajalikul määral ja tsivilisatsioonihüvedest vaese rahva elu kergendajana unistab ta ka oma luules, mitte ainult „rahvafükkides“. Vahesein, mis teda eraldab propagandalikest ja demokraatlikest hulkadega kaasaminemise ning võitlususkude vaimustusist, on sügavat ning orgaanilist laadi. Ta nimelt jääb oma lavateoseiski, kui mitte nende kõigis piltides, siis nende mõtteis, tunde hellaks lüürikuks, keda ei rahulda mitte mingi jõuline sööst ega illuminatsioonisära idee ümber, vaid ainult elu enese vaikusel äraproovitud ning selgenenud tõed. Säärane „lüüriline meefod“ näitekirjanduses ei aita just tõsta teoste lavalisust. Kuid oleks üsna sümpaatne mõelda, et luuletaja Adson, kes pole tegelenud proosajutustusega, on näidendižanris looma hakanud selleks, et nimelt hulkade

silme ette tuua oma lüüriilisi tõdesid, oma kaastunnet ja elu enese kuldseid õpetusi. Seda väidet pole muidugi tarvis Artur Adsoni üheksa lavateose olemasolu „vabanduseks“, sest õige mitmes neist ei moodusta lüürism mingit takistust nende tõhusale dramatismile. Kõigepealt „Lauluisa ja Kirjaneitsi“ kolmes vaatuses on luule ning realistlik lavalisus põimitud kokku napilt ning vormikalt.

Ses „lüüriilises filosoofias“, mida Artur Adson tihti pakub lavalt, on ta tagasitõmbuvalt seisukohta võtnud koguni elu- ja tegutsemisjõu enese vastu. Selgeimini torakab see silma ajaloolise draama „Toomapäev“ (1928) kolmandas vaatuses, kus resigneerunud elutarkust esindav Kellamees noomib ja lohutab äraandjat-ema muide ka lausetega: „Oh, et te jõu- ning teoinimesed / Nil ikka formate... Nii inimesi vaadeldes pean neile / Üht soovima: et saaksid rutem vanaks / Ning jõuetumaks...“ Säärane soov tuleb autoril muidugi seesuguste kohutavate võitlussündmuste kujutlusest, nagu on esitatud „Toomapäevas“. Kuid peab ütlema, et Adsonile on üldse omane eriline sümpaatia vanaduse tasasuse ja mõistvuse vastu. Ta luules kui ka näidendis on kujutatud suur hulk südant hellaks tegevaid eitesid ja taate maalt ning linnast. Tihti väljendavad nad autori enese sügavaimaid vaateid oludele ja probleemidele, nagu näiteks tore ärkamisaegne kingsepp — „Udumäe kuningas“ ja „Iluduskuningannas“, mõistev vanaema komöödias „Karu läheb mee lõksu“, juba nimetatud Kellamees „Toomapäevas“ jne. Ka mõni üsna lihtsamelne teenija Leena „Kolmandas tees“ või Lauluisa ümmardav vana Anne osutuvad siltmapaistvalt sisukaiks kujudeks. Peaprobleemiks tõuseb vanadustarkus ja surmalähedus kahes Adsoni näidendis, milles vana peategelase tähelepanu on suunatud või suundub nelle seikadele. Neil juhtudel aga ei esita autor enam vanaduse idüllilise, vaid vanaduse traagikat — kummalgi juhul eri viisil. Näib, et seejuures on näidendis „Üks tuvi lendab merele“ tahetud tugevasti kritiseerida seda ta-

sast ning pessimistlikku „surmaläheduse“ vaimu, mis autorile pole muidu kaugeltki antipaadne. Ka selle näidendi peategelast härra Kollendit, ei saa ta liialdatud surmaootuseski pidada antipaatsiks, kuid on ilmne, et „õige“ kontakti eluga saavutab see elupelgur alles teose viimaseil lehekülgedel, vanana, pärast loobumist ning kannatusi sõjas ja rahus. Ent hetkel, millal ta tahab loobuda loobumisist ning haarata elu ja armastuse järele, sureb ta vapustusest. Ta kartused on täide läinud ta enese saatuses. Näidendi üht sümpaatsset ning elurõõmsat vanamehest-tegelast polnud aga surm säästnud, hoolimata ta elutahtest. Tuleb välja, et inimesel on asjatu tahta ja olla kindel oma „õigusele“, samuti aga asjata kartagi; ta teeks parimini, kui ta tunneks elu, iseenast ja oma eluiga ning oleks parajal ajal oma südames valmis äraminekuks ning loobumiseks. — Kreutzwaldi pole küll näidendis „Lauluisa ja Kirjaneitsi“ kujutatud mingi äärmusliku ja eluvõõra kinnisidee ohvrina, kuid ta valus pettumus vahekorras Kirjaneitsiga esmakordsel kohtumisel on õigupoolest lähedane Kollendi saatuslikule lõpule. Ka Lauluisa haarab noore elu järele alles siis, kui on juba hilja.

Siinkohal avaneb Artur Adsoni draama-toodangu keskeim ja pidevaim teema. Selle autori tundlikkus on nimelt ikka elevil küsimusest, miks elu jätab nii palju võlgu nii vanade kui ka noorte, nii suurte kui ka väikeste inimeste südamele, miks ei aita ei ootamine ega pessimistlik loobumine. Lahenduseks ei ole inimesele aga mitte just vanadustarkuse ettehaaramine, nagu võiks järeldada autori mõningaist väljendusist ja sümpaatiaist, vaid noore elu elamine noorena ning loomulik loobumine vanana. Sellele teemale on absoluutselt pühendatud „Üks tuvi lendab merele“ — ja samuti Adsoni esimene lavateos „Läheb mööda“ („Looming“ 1923), mis on jäänud üheks huvitavaimaks ta toodangus. „Läheb mööda“ annab mõnel määral ekspressionistlikus, ent ühtlasi üsna eesti-elulähedases laadis paljupildilise ülevaate väikese inimese — „Everymani“ — elukäigust häl-

list hauani, täpsemalt küll sängijala-oheliku kütkest politseiniku käevangu vana poolhullu mehena. Seejuures ei sünni selle Igamehe elus midagi „päris traagilist“. Lõikava traagika saamiseks piisab kujutusist, kuidas see teenijatüdruku isatu laps pidi alatasa rühmates ja kannatades aina ootama, et „läheb mööda“, et tulevad paremad päevad, kus saab lahti karjasepõlvest, koolist, kasarmust, saab minna reisima ootuses vananema naisega. Tulemuseks on närvide lähikulumine ja groteskne ning lõikav süüdistus ühiskonnale.

Eristlust vaatlust väärriks asjaolu, millise kaastunde, huvi ja elulähedusega ses draamas näidatakse väikese inimese erihädadele. Väikese tüdrukulapse mahajätetus, karjapoisipõlve vintsutused kaastundetud keskkonnas, õppuri martüürlum arvude ja andmete alatise pähetuupimise kallal, sõduri automaadi-elu, abielulahutus-seaduste ja seltskonnamoraali võltskus, varanduseta intelligendi tööloõg, vekslorjus — kogu see proosa on kootud siin tähendusrikkaks kunstiliseks mustriks, mis pole vähem mõjuv kui mõni šabloonsem „kiri“. Kokkuvõttes kõlaks säärase elupildi õpetus nii, et ei maksa uskuda ootamisse — ja ei maksa uskuda kõike, mis on paberil ja millega õigustatakse kõiki ootamisi.

Kui draama „Läheb mööda“ on üks meie elulisemaid näidendeid iseseisvuse algusaastast, siis pole imestada, et mõni aeg hiljem osutus Artur Adson üheks parimaks autoriks meie vahepeal koduseks saanud ajakajalises näitekirjanduses. Kuid ei oma komöödias „Iluduskuninganna“ ega rahvatükis „Elav kapital“ ei tunne end Adson sunnitud olevat loobuma oma vanast huvist eluldüllil ja elu sügavama „õigluse“ vastu. Eriti „Elav kapital“ rõhub hubaseid stseene väikeste inimeste elust: peale esimese vaatuse, mis mängib „väikekodanlikult puhtas ja mugavas“ provintsilinna toas, kus ei puudu ei kuivanud kasteheinad vaasis kummutil, laulusalmid seintel, hoolitsev ema ega tunnete-rohke napsivõtmise heade tuttavate ringis, võiks ka teist vaatust ta agulikõrtsi miljöoga nimetada idülliliks, ja lõppvaatustki ei

põika eriti sellest laadist kõrvale oma tegevusröömuga töötute ühisettevõtte keskhuuroos. Sellesse hubasusse on aga pingutuseta põimitud kogu tolaeagse tööta kihi viletsus ning probleemistik; on uuritud üksikhädasid niisama arvukalt ja realistlikumaltki kui draamas „Läheb mööda“. Põhiideeks on, et tööd ja elu tuleb anda neile, kes töötada ja elada tahavad. Kui autor leiab üsna originaalse ja suurejoonellise väljapääsu tööpuudusest mingi „tööjõu kindlustusseltsi“ kujul, siis säärase lahendus on väga huvitav kirjanduslikult ega tarvitseks mõjuda halvemini ka elus.

„Elav kapital“ on tõsisem teos kui „Iluduskuninganna“ ja käsitleb noorsugu vahest optimistlikumalt. Lugu iludusvõistlusil kroonitud kingsepatütrest ja tema ning eriti ta mammi sattumisest tõusikluse keerisesse kaldub juba oma süžeelt „vana lihtse“ elutarkuse eelistamise poole, mida esindab meister Mägraken ise. Kuid ei või ütelda, et noorsugu säärasena oleks siingi eriliseks kriitikaohvrriks. Vastupidi — need agulitüdrukud, õpipoisid ja autojuhid on kujutatud sümpaatsete ja taibukatena; erandiks pole ka moodne juudipoisist kõiktegelane ega õigupoolest isegi mitte reporter. Autori vaenlaseks on vaid tõusiklus, mis tähendab väliste eluväärtuste tagaajamist seesmiste asemel. On tarvis vaid tähele panna, millise mõnuga viibib autor meister Mägrakeni töötoas või „Elava kapitali“ pesunaise elutoas, aga ka Lauluisa juures — ja kuidas ta muutub „ajavaimu“ ning „moodse nooruse“ vastu kurjaks alles „Kolmandas tees“ suuräri-mehe korporandist võõraspoega ja tantsunarril võõrastütart kujutades. Aususe pärast oma kodumaalt vahepeal kaugel vilbinud Toomas Norgan kuulutab raadio kaudu kogu maailmale, et ta endine sõber on ta perekonna üle võttes teinud „prima parasitkonna üle linna ja vahariigi“. Sõbra süü seisneb selles, et ta on tahtnud käia mingit „kolmandat teed“ seesmiste ja väliste väärtuste, aususe ja ehaaususe vahel. Norgan aga defineerib, et „olupoliitlikust kelmini ei ole pikk samm“, ja loetleb üksikasjaliselt, missugusel viisil olupoliitiline

osavus viib suurärimehe kelmusteni. Ei või ütelda, et see mõtteline ning ideeline järskus ei teeks Peeter Bollmanni varjunime all ilmunud „Kolmanda tee“ üsna mõjuvaks ja sümpaatseks draamaks, kuigi ta on märksa kunstlikum Adsoni teistest näidenditest, veidi kõle ja lõpp-paljastusis ka väljendusilt pisut vänge.

Üldiselt aga pole Artur Adson kaugeltki järskude hoiakute, süüdistuste ja sõjakuste dramaatik. Autor, kes oma elviimase lavateose, nimelt komöödia „Karu läheb mee lõksu“, on pühendanud elu hubasuste idüllide ja mugavustegi üllistamisele, ei saa olla leppimatu — lõplikult isegi mitte naisõiguse ja naiste seltskondliku tegutsemistungi vastu, nagu selgub samas komöödias. Kõikjal siin ja mujal ta näidendeis nõuab tähelepanu asjaolu, kui palju ruumi ja sümpaatiat ta kingib vastukäivate seisukohtade läbivaidlemisele ning otse vaenlaste kummagipoolsele õigustamisele. See asjaolu annab ta näidendeile tihti enam või vähem lugemisdraama karakterit, ent hoiab neid mõttelisest ja tundmuslikust šabloonist ja pealiskaususest. Isegi kujutades vanade eestlaste ränki ning dramaatilisi kannatusi võõra ülevõimu all, leiab ta oma mõlemas sellenimelises draamas võimalusi esitada ka ausalt mõtlemaid vaenlasi. Mõlemal korral on nendeks noored rüütlid — tõelised rüütlid. „Toomapäeva“ lõpus jätab üsna sügava mulje oma rahva reetnud ema vaidlus kristlike lobutajatega, kes ei tunnusta rahvustunnet ega viha. Paater ei saa toime ema veenmisega, kuid seda suudab lihtne eestlasest kellamees, kes räägib sellele naisele üksiku ja hulga, armastuse ja võimu suhteist ega soovita rahvuslikel ning ajaloolisel põhjusil halvustada ristlasku. „Usk pole stiüdi usukandjate / Nii usumatuis tegudes...“ Teose esimese vaatuse teeb omakorda huvitavaks ja hubaseks rahvalik, elav ning ühtlasi klassiline esitus maameeste vaidlustest sõjanõu ümber. Mõttearendusi ja puhtlühirilisi väärtusi sisaldab see värss-draama üldse nii rohkesti, et temaga pole kerge võistelda samaainelisel draamal „Mare ja ta poeg“, mis on küll lavalisem, ent oma

järskuse tõttu ka kõledam. Üldse tuleb „Toomapäeva“ pidada üheks sisukaimaks meie ajaloolisist draamadest. Ka Adsoni proosadraamas „Neli kuningat“, mille keskuseks on Jüriöö-mäss, ei puudu elulist ajaloolisust. Õigupoolest on see siin värskemgi, kuna puudub „Toomapäeva“ klassikalähedus. Kuid üldiselt jääb see teos liiga vaatamänguliseks, nagu ütleb ka ala-pealkiri. Selle tragöödia traagilisimaks tulemuseks on aga peategelase lause: „Lao-me hunnikusse oma südamed, põletame nad ära ja tegutseme siit päälle ilma südamega.“

Südamest loobumine tähendab Artur Adsoni teoseis valusaimat õnnetust, kuigi ta seda ei rõhuta sentimentaalselt. Ent tal on südan oma väheväärtuslikegi tegelaste mõistmiseks ja õigeksmõistmiseks. Isegi kraadepoissi ja sulivõtete leiutajat Gottlieb Apollot võetakse „Elavas kapitalis“ korduvalt inimesena arvesse ja ta päästetakse lõpuks. Rääkimata sääraseist „kahtlasist“ tüüpidest, nagu on Kapral, kes pole viitsinud teha asunikutööd, või laisavõitu Pottsepp: need on näidendi sümpaatseiks keskkujudeks. Need töötud jagelevad oma kõrtsimammist-matroomiga, kuid see tegelane ei osutu mingiks südametuks ekspluaateerijaks. Ja kui tõsisest näidendis „Üks tuvi lendab merele“ kujutatakse sõjaegset demoralisatsiooni, siis mürgeldavast vene ohvitserist pole tehtud mingit alaväärtuslikku tüüpi, samuti mitte spekulatsioonihimulisest „lõbusast lehest“, naispõgenikust, kes hiljem osutub suureks armastajaks, suureks eneseohverdajaks ja suureks elumõistjaks oma lõbususes.

Üldse satume huvitavasse keskkonda ja huvitavate küsimuste ette Adsoni viimase näidendi viimast vaatust lugedes. Siin viibime keset moodset seltskonda kõige taantsu- ja lõbuhimuga; siin ei puudu isegi teatav annus tõusiklikkust — kuid siin puudub autori kibedus moelise ja „albi“ vastu, mis nii tugevasti värvib „Kolmanda tee“ lõppu. Ses vaatuse tundub omajagu õigustatud olevat noore põlvkonna sääraneigi vaade, mis väljendub sõnades: „Minu jaoks ei ole see (rääkimine surmast) muud

kui ennesõjaaegne müstitsism ja dekadents ja äärmine individualism! Säärane igane-
 nud hääbumise luule ja luukambri filo-
 soofia ei tohiks nüüdsel ajal leida mingit
 pinda...“ Seda hääbumise luulet, mida
 autor maalib üsna sügava osavõtuga vähi-
 malt „Lauluisa ja Kirjaneitsi“ lõpus, kri-
 tiseerib ta nüüd üsna avaralt, sest on tar-
 vis alla kriipsutada üht teist talle samuti
 südamelähedast tõde. „Peab olema elu-
 tugev,“ ütleb siin küps ja armastav naine
 vanale mehele ja jutustab, kuidas ta endi-
 ne sõjas langenud mees „oma viimises kir-
 jas, mida ta kandis põuetaskus kõige hal-
 vemaks juhtumiseks, ei lausunud sõnagi
 surmast, ta isegi naljatas vikatimehe kulul.
 Isegi surmasuust kiskus ta tolle lootus-
 rikka kirja näol ühe rõõmu minule!“

Siin on õigupoolest uuesti elevile lõõnud
 autori esimese draama „Läheb mööda“ elu-
 õigustus, koguni elujanu. Ja kui vahepeal
 näidendis „Lauluisa ja Kirjaneitsi“ oli tu-
 gevasti poeetilisele mõjule pääsnud ka loo-
 bumise ja rahunemise luule, siis seda tera-
 vamalt esines seal samuti elujanu ning
 nooruse motiiv. Paralleelselt näeme, et
 „Üks tuvi lendab merele“ kasutab tugeval
 määral sama „hääbumise luulet“, mida
 deklameerib Lauluisa enne eesriide lange-
 mist. Vastandeist ja vastandlikest elutaju-
 dest nimelt alles saabki kujundada dra-
 maantik. Adsoni näidendis põhjenevad
 need vastandid sügavas lüürilises elutun-
 des eneses, mis ei pääse mööda elu ja sur-
 ma põlisküsimusist. See kontrastsus voolab
 ja virvendab läbi kõigist Adsoni lavateo-
 seist. Õnneks ei opereeri aga Adson selle
 kontrastusega mitte kinniselt ega aprioor-
 selt, vaid tunne kaasa kord ühele, kord
 teisele vastandmeeleolule ja -filosoofiale
 — nii, nagu tingib kujutatav elu ise. Ta
 ei võõrista ei noori ega vanu — küll aga
 vanaduse ja nooruse vahetumist. Ta ei võit-
 le mitte teatavate sotsiaalsete kihtide eest
 teiste vastu, vaid inimeste eest nende vastu,
 kes arvavad end inimhulkadest kõrgemale
 tõusnud olevat, ent tegelikult on just kao-
 tanud olulisimad ning lihtsaimad inimli-
 kud siseväärtused. Teda võib liigitada
 väärtuslike ja luuleliste erandinimeste saa-

tus, nagu näeme teoses „Lauluisa ja Kirja-
 neitsi“, kuid veel sagedamini liigutab teda
 väikeste ja „lavaliste“ inimeste elu, sest ka
 selles näeb ta suurt luulet ja suurt mõtet.
 Viimane tõik teeb ta üldiseltki üsna rahva-
 sõbraliku näidendite-toodangu veelgi rahva-
 liikumaks selle sõna parimas mõttes.

Artur Adsoni näendid, nagu nimelt
 kaks viimast, pole alati voolitud kõige mõ-
 juvamate võtetega. See ei paista silma
 meie näiterkirjanduse üldiselt märksa nõr-
 gema vormitaseme tõttu. Küll aga paistab
 silma enamiku ta lavateoste „seesmise
 vormi“ ehtsus — ehtsus nägemises ja tund-
 mises, mis on suurimaks toeks ideelisele
 tõhususele. Kaugelt nähtud ja ühekülselt
 visandatud kujudega ei tehta väärtuslikke
 lavateoseid. Adsoni näidendite tugeval-
 maks küljeks on aga just autori kodusus
 nende tegelaste, tegelasekete ja miljöõ nä-
 gemises. Sellest sugeneb otseselt teatav
 lüüriline hubasus, teatav idülliline sarm,
 millela iga niinimetatud ja meil nii väär-
 tuslikuks kuulutatud elulähedus kirjandu-
 ses kaotab oma mõju ja suure osa mõtetki.
 Ja kui Adson näiteks oma vormikas, lau-
 ludega varustatud rahvatükis „Elav kapita-
 tal“ ongi olnud sunnitud säärase peatege-
 lase nagu Kaprali kuju veidi skematiseeri-
 ma, siis see-eest tolle tegelase uljus ja
 põhimõte elada mitte ükski endale leiab
 enesele alati hubase väljenduse. Hoopis
 teises kirjanduslikus kategoorias paiknev
 „Toomapäev“ aga on oma skeetlikule sü-
 žeele saanud liha ja vere ümber just au-
 tori kui lüüriku võimeist. Sama maksab
 „Lauluisa ja Kirjaneitsi“ kohta, milles on
 poetiseerimiseks küll kasutatud „Kreutz-
 waldi ja Koidula kirjavahetust“, ent see-
 eest on iga tegelase repliikide keeleline ja
 stiililine ehtsus viidud peenima ajajärgu-
 pildi tasemeni. Vana Kreutzwaldi kõneviisi
 või Jannseni ja Koidula kõnelusi või Koi-
 dula ja Geninka nääklusi kuulates arvame
 kuulvat pigem tolle ajajärgu enese toodet
 (kui säärane olnuks võimalik tollaegse
 eesti kirjanduse piires) kui „rekonstruk-
 siooni“. Adsonil on kalduvus anda oma
 tegelasile suhteliselt palju ruumi rääkimi-
 siks, kuid naps teoses „Lauluisa ja Kirja-

neitsi“ võinuks kõnelusi olla rohkemgi. Ent ka mujal, kus vaatuste pinge pole nii suur, kuulame Adsoni tegelasi meeeldi, sest et nende eneseavaldused pole üleskrjutud ega kunstlikud. Nõustume meeeldi autori väitega, kui ta oma viimases näidendis laseb ütelda: „Peab elama mitte ükski teos, vaid ka mõtetes ja sõnades!“

Artur Adson näitekirjanikuna on mõtetes ja sõnades oma ajaga tihedasti kaasa elanud. See pole teda sundinud lahti ütlemise kunsti rangemaistki üleajalisist nõudeist. Ajakajalise „eluproosagi“ lavale viimine pole teda suutnud võõrutada ehtse lüürika vajadusest olla siiras enese ja oma ideede ees. Need erandlikul viisil seoses olevad komponendid Adsoni draamaloomingus on annud erakordse tulemuse: sar-

ja mitmekesiseid näidendeid, milledest peagu igaiüks omaettegi vajab laval kehas- tumiseks niihästi kammerteatri kui ka rahvateatri võimete rakendust. Ja kui Adson ühelt poolt sagedasti armastab dramatiseerida kaasaja elu ta eriküsimustega, siis teiselt poolt need elupildid saavutavad tihti säärase üleajalise atmosfääri, mis on omane Rembrandti žanrilisile maalingle kaasaja miljööst, ent piibli teemadel. Näiteks olgu nimetatud „Üks tuvi lendab merele“ oma alguses. Adson ei oska draamavormi valada mitte ükski tegu, vaid ka olemust ja olemist. Ta vaheldab idülle võitlustega, kusjuures oma südamega ta viibib küll enam idüllil põliste tõdede kui võitluste tõusvate ja mõõnavate väärtuste juures.

Adson ja Sänna

Omamoodi väga huvitavaks mälestuseks on minule Artur Adsoni nime kirjandustaevasse ilmumise vastukaja ta kodunurgas. On nii juhtunud, et oleme Adsoniga ühe nurga mehed. Lapsepõlve-aastail on meil mõlemail olnud koduks vaheldumisi Sänna ja Tsooru. Kuid sellal, kui mina hakkasin juba oma silmadega ringi vaatama, oli Adson neilt mält juba lahkunud ning tema Sänna-aastail minul otseseid mälestusi ei ole.

1917. aastal isakodus Tsoorus elades töid ajalehed sinna meie tookordsele kirjanduslike huvidega noorte ringile omamoodi ootamata uudise, mis ajas meid klhama. „Siuru“ I albumi arvustustest leidsime üllatusega, et on tekkinud uus luuletaja, kelle nimi on Artur Adson, kes kirjutab ehtses Võru murdes ja kelle luuletused räägivad Sännast. See mõjus päris põmmina. Tasapisi olime haudunud ise kirjandusega tegelemise mõtteid, aga samal ajal siitpoolt juba on tõusnud mees, kes...

Kes ta on? Missugustest Adsonitest? Sellenimelist meest pole siin kuulda olnud. On küll üks Artur Adson, Hirremetsa talu noorperemees, kuid sellest mehest võid värsitegemist oodata vähem kui ükskõik missugust muud tempu. Siiski see luuletaja aga p e a b olema pärit siit. Kuid Adsonite suguvõsa on ju põline Tsooru suguvõsa, pole neist siit mäletatavasti keegi kippunud kaugele. Aga üks on nagu sala-

mahti siiski siirdunud eemale ja ilmub nüüd oma kodukoha teadvusse tagasi — Sänna trubaduurina.

Isik on üks asi, teine asi on töö. Mõlemate vastu valitses suur huvi. Suurema valmisolekuga kui kunagi varem panime jälle rahad omavahel kokku ja saatsime ühe meist Võrru „Siuru“ I albumit ostma, et saaks lugeda neid võrumaisi värse ja saada võimalikku selgust ka teistesse küsimustesse.

„Kui ellil ma viil Sännä koolimajan, / kon trepi ilil ma hoise tädi tsika...“ mitte üksil ei võlunud oma kodumurde meeltliigutava kõlaga ja sisulise ehtsusega, vaid juhtis meid ka sinna, kust Adsonite suguvõsaharust seda värsket poeeti tuleb otsida — Sänna möldripere ümbruskonda.

Kuid neis värssides oli midagi, mis melle ütles seda, mida hea luuletus suudab ütelda ainult harukorral. Näis, nagu hakkaks Tartu-Võru murre jõudma tagasi oma sajandipikkusest maapaost, uuestisündinuna, südamlilikuna ja kodulähedana.

Kuid neid värse tahtsid lugeda kõik. Mitte üksil Adsoni nime kandvad perekonnad, vaid kõik. Ning raamat käis nagu lennul perest peresse ning paljudel olid Adsoni esimesed Sänna-laulud varsti peas. Ning korra kuulsin, kuidas üks karjapoiss metsas kõõrutades kiskus neid värse välgil ühele tuntud viisile. Raske see oli, stroofi lõppu tuli retsiteerides järele lohistada, aga küllap ta vist viis oma asja lõpuni.

Seni veel mitte ühtki kirjanikku annud maanurk hakkas pikkamisi harjuma teadmisega, et tal on nüüd meie Parnassil oma esindaja. Pealegi veel niisugune esindaja, kelle tööde kõik elemendid meenutavad ta põlvnemispaika.

*

Võrumaal on kaks suuremat jõge — Võhandu ja Mustjõgi. Esimene neist oli kaugematele põlvedele püha jõgi ning rahvasuus kannab ta paiguti praegugi veel Pühajõe nime. Selle jõe austus ulatus Gutsleffi järele üle kogu cestlaste maa ja isegi Liivimaa liivlaste juure. See oli hea haldja jõgi ning ta kallastel oli rohkesti ohvripaiku. Mustjõgi aga on olnud, nagu umbkaudu järeldada võib, Võhandule mõnesuguseks vastandiks. Mustjõe kaldail ei teata olevat muistseid ohvrikohti, Mustjõe kohta käivad muistendid on tumedakoelised. Isegi ta nimi näib vihjavat sellele, kuna Võhandule antud nimed (nimi Võhandu ise ka) on valitud heade mõistete valdkonnist.

Kuid see Mustjõgi piirab kolmest küljest seda Tsooru valla osa, mida nimetatakse Virukolgaks, uuemaegse nimega Luhametsaks. See on igivanadest aegadest saadik asustatud koht. Ajaloo valgusel jälgitavatel aegadel see on olnud asustatud kord tihedamalt kord hõredamalt. Selle maanurga vanimaks sugukonnaks on Adsonite suguvõsa. Kaks sealset vanemat talu — Padusepa ja Hirremetsa, millised nimedki algavad kohalikest keelest ammukadunud vanade nimisõnadega — on olnud sama suguvõsa käes juba teadmata aegadest peale, teistes sama nurga taludes on elanikkond aja jooksul vahetunud. Nendest taludest on hargnenud laiali Adsonite võrdlemlisi arvukas suguvõsa, mida kaudselt märgib luuletaja ka ise ühes oma kaunimas luuletuses „Rõuge pühäalal“ (kogus „Lehekülj ajaraamatust“).

Kuid siin, oma suguvõsa hällipaigas, Padusepa talus, on luuletaja oma lapsepõlves saatnud mööda ainult ühe kuu, ja sellegi omamoodi ebaõnnestunud. See soode ja metsadega piiratud ilma korraldatud ühendusteeta maanurk jäi õlge kauaks elu-

arengust puudutamata ja on muule maailmale järele arenenud alles viimase kolmekümne aasta jooksul, kuigi mõni kilomeeter läbi metsa — Tsooru keskvald — andis Võrumaa ainuke pasunakoori esimesele cesti laulupeole 1869. aastal.

*

Paarkümmend aastat tagasi, ühe järjekordse poleemika puhul rahvusliku momendi üle kirjanduses, A. Adson tõi mäletatavasti rahvusliku kirjaniku parima näitena ette Jaan Oksa, üteldes, et vaadake, kuidas tema oma teoste kogu ainekuga seisab Saaremaa pinnal, kuidas tema teostest ilmneb tüse saaremaine väljendusviis jne. Umbes sama tahaksin täna ütelda ka A. Adsoni enese kohta, sest Oksa puhul on ta väljendanud nagu juhuslikult oma kirjandusliku kreedo. Temagi on seisnud niisama kindlalt oma Võrumaa pinnal. Ta seitse kogu luuletusi on kirjutatud Võru murdes, ta lühijuttude kogu „Käsikivi“ sisaldab kodunurga-ainelisi etüüde. Sirvides neid luuletuskogusid, leiad igäühes neist tõendusl, et Sänna laulik Adson on sügavam ja veenvam armastuslaulikust Adsonist. Pärast kogusid „Henge palango“ ja „Vana laterna“ kogus „Roosikrants“ võrumaine ainek näib luuletaja huvide maailmast eemalduvat, kuid järgmistes kogudes tõuseb see jälle esile. Ja isegi veel läbituntumalt ja jõulisemalt.

Peale mõnede luuletuste kogus „Lehekülj ajaraamatust“ on see lapsepõlve Võrumaa, mida Adson käsitleb oma värssides. Oma lauludes Adson pole vist kunagi kulanud kujutlusmaailma avaraid väravaid, ta tarvitab loomingukoeks ainult enda nähtud elu, ainult omi läbituntud ja läbikarastatud elamusi. Tema luuletustest pole ükski kujutlusmängu vill, vaid ikka süvenenud elu- ja endavaatluse tulemus. Nii ka tema Võrumaa-ainelised laulud on alati esijoones tagasiwaated lapsepõlve, kusjuures luuletaja karmiks nõudeks on olnud anda miljöökirjeldust hoolsa täpsusega. Kuid loodus ta lauludes on ikka ainult raamiks inimesele. Igalet niisugusele täpsust taotlevale vaikelumaalingule on

asetatud ka „poisikene-miis“, „küündrepikkune“ väike Adson ise või mõni muu isik ta mälestusmaailmast.

Kuid milline on see osa Võrumaast, kust väike Adson sai oma laululõimed?

*

Ta lapse- ja koolipõlve elamiskohad ja liikumiskiirkonnad on Sänna koolimaja ja veski, Tsooru mõis, Sõmerpalu ja Osula veskid ning Võru linn. Seega siis Rõuge kihelkonna lääneosa, väikeste piiririkkumistega põhja poole, Mustjõe valdkonnast muistse Pühajõe kallastele. Kuid neist kohadest teised pole nähtavasti luuletajasse sügavamaid mälestusi jätnud — temast sai Sänna mees, Sänna ja Pärlijõe laulik. Siin elas ta oma ilusamad poisikesepõlve-aastad, siin olid ta esimesed koolitalved ja karjasuved. Ning Adsoni luuletuste siirust ja kirglikku tõetabamise-tahet arvestades, peame arvama, et just Sänna-aastad on olnud luuletaja õnnelikemad. Omaenda südamelaulik pole ühtki oma elujärku valgustanud nii kui seda, see on tunginud ta hingest luule heledasse valgusse.

Milline on too Sänna? Sännalased ütlevad, et Sänna on väike nurgake, talude read kahel pool Pärlijõe orgu, Viitnast Tsooruni, muud midagi. Kuid see Pärlijõgi on ilus, on võimeline ennast maksma panema luuletaja mälestustes. Ta on süngel Mustjõe elurõõmus haru, ta ei voola nagu Mustjõgi muistsete paopaikade-rabade ja nõtkuvate kallaste vaikuses, vaid laskub lauldes mägiseilt mailt alla, saadetuna taevaskodade taolistest kaldajärsakutest Sännas. Ning ta vete kividel liuglemise kohin kostab sügavusest ürgoru kõrgete küngapalvistuste poole.

Piki Pärlijõe kallast asetsevad ka need kolm paika, kus luuletaja on elanud noil aastail. Need on — vana koolimaja, mis hiljuti 150-aastase hooneraugana lammutati, veski, — kus oli mõldriks ta onu — mis rahvajutu järele kunagi vanasti olevat olnud katoliku kirikuks ja mille omaaegset mahapõlemist kirjeldab Adson luuletuses „Möldre õnnetus“ (Kogus „Pärlijõgi“), ja praegune Sänna koolimaja, mis ka hiljem

on ümber ehitatud, nagu seda märgib luuletaja ise tsükliis „Jällenägemine“ („Lehekülil ajaraamatust“). Kui siia juure arvata veel Kaugu talu, kus oli tema esimene leitvateenistuskoh, siis näeme, et see tema Sänna on olnud päris-Sännast veelgi kitsam — kõik need kohad asetsevad umbes ühe kilomeetri joonel. Kuid see on selle eest ka Sänna keskkoht, ta looduslikult kauneim osa. Siin peatab Pärlijõe voog rida veskitamme, siin on vanaaegsed pärli-leiukohad, siin on jõgi iherustest rikas ning siin „suikva suure halapuun“.

Adsoni laulude ridadest leiame liigagi tihti tõendusi ta tugevast perekonnatundest, ta kiindumusest omastesse. Seesuguseist näiteist on rikas ta „hengepalangoliste“ laulude periood. Pärast seda luuletaja tähelepanu pöördub tõsisemalt tagasi minevikuteedele. Seal on Adson loonud rohketel liigutavatel ridadel palistatud aukoha oma emale ja oma teisele emale — tädile. Ja võib arvata, et just Võru murre, mis muide küll annab nendele ridadele juure nagu vanatestamentlikku tõsidust ja kaalukust, on siiski ehk takistavaks põhjuseks, et meil Adsoni nii vähe tuntakse emaar-mastuse laulikuna.

*

Alanevas joones kajastuvad Adsoni lauludes mälestused koolivendadest ja kohalikest erandtüüpidest (vt. kogu „Pärlijõgi“). Siin leiame rikkalikult nimesid ja nende hulgas, nagu Adsoni luuletustes üldse, pole ühtki väljamõeldut. Koolielu aines on muidugi hargneb luuletaja poolt antud paarist hullamistujulisest koolipildist, mis lasuvad mõista, et praegu loomult natuke tagasihoidlik Adson kunagi neist asjust täie kaasaclamisega on osa võtnud.

Pilk Sänna kooliellu sajavahetusel (minu pisut hillisemast ajast pärit kogemuste järele rekonstrueerituna) annaks umbes järgmise pildi: õpetajaks oli seal vana peremees Jänes (muide päris kirjandushuvilise suguseltis esindaja, kelledest hiljem Hermann Jänes avaldas trükis luuletusi ja novellikogu „Taevaredel“), kes elas naabruses oma talus. Koolimajas elas kooliteen-

rina Adsoni tädi oma väikese abimehe Arturiga. Seega siis väikesel Adsonil oli võimalik elada kõike kaasa, mis sündis koolimajas. Koolimaja nurgas oli orel, sest pühapäeviti peeti järjekindlalt palvetunde. Sänna rahvas oli tookord väga usklik ning koraale lauldi sealsetes palvetundides suure innuga. Selles ilmnas veel natuke omal ajal Viitna poolt levinud vennastekoguduse või kohaliku nimetuse järele „vanavelitside usu“ viimaseid jälgi. Tookordsed Sänna taadid ja eided olid tõsised ja sünged ning elul oli tugev kirikliku vaimu pitser.

Kuid esmaspäeval kogunes siia Sänna koolialine noorus. See polnud kaugeltki seesugune ealt ühtlane kogu nagu meie päevil. Mõni moonakapõks tuli kooli juba leerialisena, et siin lugemise ja vile peafüki õppimisega ennast „peakooli“ vastu ette valmistada. Pühad kirjad ja piiblisalmid ühes õndsas Martin Lutheri usutunnistusega olid siin peasajaks, nii et lastel olid tõesti „pääkese täius kirja kõrdamist kui väiku keriku“. Kuid Sänna noorsugu on alati olnud põikpäine, muutudes taltsaks alles hiljem teatavais aastais. Seepärast tunnid olid õpetajale raskeks maadluseks vägisi poiste sisse tikkuva kurjaga, õpilased aga hingasid kergemini — „kuulmelstri är kui läts“.

Selles õpilaskonnas olid tooniandvalks tüsedad moonakapõksid mõisast, kelle olekust hoovas mõisatööliste keskkonnale omast kombelaadi ja juttudest vastavat sõnavara. Porisematel ja külmematel päevadel õpilased jäid kooli ööbima ning õpin-gete tagatipuks oli ikka väike tantsusilm-man tolmuses klassitoas „oma pruutega“. Kuid „Vana laterna“ lauludes nimetatud „tsõõrimängu viisiks“, mille saatel Adson „polkat lei“, oli sagedasti moonakapõkste vängelm lorilaul.

Looduslikult on Sänna tänapäevani jäänud samaks, kui mitte arvestada muutusi hoonestuses. Kuid Adsoni-aegne vaim on kadunud. Ning sellest ajast, kui endine här-rastemaja sai ümberhitamise teel mood-seks rahvamajaks, näib Sänna tüürivat oma arengus teistele maanurkadele järele ja isegi mööda.

Adsoni Sänna-aastad lõppesid äkki Võrru kolimise tõttu. Kuid südame ta oli juba siis jätnud Sännasse, sest kooli vahe-aegadel ja alati, kui ainult pääsis tulema, ruttas ta sinna ikka tagasi. 23 kilomeetrit mõni maa jala visata!

*

Eespool iseloomustatud aeg on leidnud Adsoni loomingus romantilise ja puhtahin-gelise kajastuse. Aegadele aga, mis järgne-sid Sännast lahkumisele, Adsoni luule val-gust ei heida, kui mitte arvestada uduseid viipeid luuletuses „Pimesikumäng“. See lun-leainestikust tühi aeg ulatub ajani, millal Adson leiab oma elu teise „laulma armas-tava“ muusa ja ühtlasi ka oma teise aine-ala. Algaski ta ju õigupoolest mõlemate ainealadega korraga.

Raamatu-aastal Sänna Haridusselts va-lis Artur Adsoni oma aulikkemks. Kir-janik ise on vist paaril korral külas-tanud oma noorusmaad ja leidnud, et seal on nii palju muutunud. Kuid muu-tunud on ka Võru murre. Kui esime-sed värsid vastasid enam-vähem täielikult tookordsele kohalikule kõnekeelele, siis nüüd sealne murre on tugevasti lähenenud kirjakeelele ning Adsoni hillisemad murde-laulud tunduvad juba mitte selle murde-elustamisena, vaid mälestuskivide kokku-kandmisena ühele lõigule igavesti muutu-vast ajast — vanale Võrumaale ja ta kee-lele, kitsamalt — vanale Sännale, ta keelele ja inimestele. Ning oma aja, inimeste ja lugude kirjandusliku põlistajana on Adson Sännale annud oma mõõdu samalaadi väärtsusi, mida A. H. Tammsaare on annud Albu rahvale oma Vargamäe lugudega.

Kuuldavasti luuletajat on ta juubeli pu-hul kutsutud ka tema kodukohta. Küllap seal endised ja praegused Sänna mehed räägivad oma jutud maha, küllap tuntakse meest tema tegudest. Kuid hillisematel ja õige sagedastel kokkupuudetel mitmesu-guste küsimuste arutamisel mina olen ai-manud Adsonis vana sünge Mustjõe äärse põlse suguvõsa verd tema sirgjoonelisuse ja järjekindlusega. Selles olen mina tunnud Adsonis vana Tsooru kannu tugevavalmu-list võsu.

K. Pätsi poliitiline ideestik

oliitika-teoreetik K. Päts ei ole, vaid tegelik riigimees. Ometi on märgata tema poliitilistes ideedes imesteldavat järjekindlust. Selle üheks põhjuseks näib olevat see, et nii tema ideed kui ka tema tegevus väga lähedalt vastavad tema iseloomule.

Suur, kaasakiskuv temperament, elav, joviaalne iseloom, hea inimestetundja ja -mõistja ning humoorikas vestleja — nii-sugune on K. Päts. Juba tema sügavad, tugevad näojooned ütlevad, et siin on tege-mist erakordsete annetega.

Oma mitmekülgsele vaatamata on K. Pätsil ometi väga tasakaalustatud iseloom. Seda tunnistab juba suur rahu, millega ta inimesi võldab.

Intellektuaalseist huvidest räägib tõik, et K. Pätsile soovitati valmistuda professoriks. Kuid „Corpus iuris civilis“ lemmiklugemisenä annab intellektile enam praktilise kui teoreetilise kallaku. Teoretiseerimine abstraktse tõe enda pärast pole K. Pätsile omane. Kui ta ideedega tegeleb, siis selleks, et saada tegelikke juhiseid.

Praktilis-süntheetilise mõistuse kõrval on K. Pätsil tugevasti arenenud intuitsioon ja kujutlusvõime. Suurest kujutlusvõimest räägivad juba värvikad pildid tema kõneski.

K. Pätsi kõned aga näitavad veel, et ta on tugeva tundeeluga inimene. Ta

võib igapäevase poliitilise kongressi kuulajaidki pisarateni liigutada.

Tugevast alateadvusest on tingitud spontaansus ja integraalsus, mis tarbe korral võib avalduda erakordses julguses.

Tundeinimese mõtlemisviis on enamasti intuiitiivne, tundeinimene mõtleb kõneldes. Sellest — improvisatsioonianne.

Sealsamas ei puudu aga K. Pätsil ka teoinimese iseloomujooni: suur enesevalitsus, empirism, praktilisus, mis on väga lähedane sellele positivismile, mida peetakse üldiseks talupoja iseloomujooneks. Paljud aga ütlevad, et see on ühe turaani tõu põhijoon.

Sellele järgneb instinktiivne koordineerimisanne ning kallak sotsiaalsele distsipliinile ja spontaansele organiseerimisvõimele, mis ühenduses kindla hierarhiatundega avaldub teatavas aristokratismis.

Nii mitmekesiste joontega iseloomus ei puudu oma vastuolud. Tundeinimene on äärmiselt individualist, teoinimene võib koos töötada isegi vastasrinnaga; tundeinimesel on enesevalitsuse alistanud spontaansus, teoinimesel — ümberpöördukt. Imeline tasakaal K. Pätsi iseloomus seisneb selles, et neid vastuolusid pole temas peagu märgatagi.

K. Pätsi iseloomulikud jooned paistavad eriti silma, kui teda võrrelda meie teise vanema poliitikategelasega — J. Tõnissoniga, kelle iseloomus tugevale tahtele seltsib abstraktse kallakuga mõtlemine. See

on J. Tõnissonist teinud jutlustaja ja kihutaja „iseteadvuse apostli“ seal, kus K. Päts on praktiline organiseerija, asutaja ja ehitaja.

*

Algkoolide peainspektor Märt Raud nimetab K. Pätsi Jakobsoni realistliku poliitikavoolu jätkajaks võitluses J. Hurda, V. Reimani ja J. Tõnissoni idealistliku voolu vastu („E. V. President K. Päts“, Tallinn 1938, lk. 16).

Sellel on õieti tabatud kõige üldisem ja iseloomustavam joon K. Pätsi poliitilises tegevuses.

Idealistliku voolu esimesiks kandjaks olid kirikuõpetajad. See vool lähtus inimese kõrgemast „minast“, inimese hingest ja intellektist: nende kaudu taheti rahvast kasvatada voorustele ja paleustele. Oma rahvusluse rajas J. Tõnisson Hegeli idealistlikule filosoofiale, kus rahvavaimus ja rahvusluses nähakse ülemaailmse idee erikehastusi, — nende dialektilises arengus vabane valm aegamööda oma piiratusest ja saavutab täiusliku iseteadva vabaduse.

„Rahvusküsimus pole paljas „elunähtus“ nagu linakasvatus, vaid rahvuslik iseteadvus on inimsoo ajaloo käigus iga rahva majandusliku ja vaimse edenemise ülimaks astmeks.“ Nil kirjutas „Postimees“ (17. II 01).

Nii oli siin peasjaks iseteadvuse äratamine ja arendamine, mis oli eeskätt võimalik muidugi haritud kihtides. Tartu akadeemiliste ringide koondamiseks oli see väga kohane.

Sootu teisest küljest asus oma asja juure K. Päts, hakates Tallinna agullahvale, väikekodanlastele ja töölistele „Teatajat“ välja andma. Ta nägi, et nende igapäevastesse elumuredesse uppunud inimeste juures palja iseteadvuse jutlustamisega palju teha pole, kui sel puuduvad malsemad alused.

Ta ei eitanud rahvust, kuid leidis, et „rahvustunne pole iseseisev aade väljaspool elu“ („Teataja“ 2. II 01). „Rahvusjumaluse“ kõrvale aetas ta ühe „sureliku suuruse“ — majanduse („Teataja“ 3. II 01). „Pärtsorjal ei ole rahvust.“ „Rahvuslik iseteadvus pole

nii laialine, et igal pool imejõud oleks ühisele kitsikuste vastu. Majanduslikke küsimusi harutatakse koguni iseseisvate tõukejõudude sunnil. Moonakas, olgu ta rahvuslikku iseteadvust pealaest jalatallani täis, ei või selle abil oma olukorda parandada“ („Teataja“ 7. I 04).

Lühidalt üteldes: K. Pätsi reaalsust tajuv meel nägi, et suurem osa eestlasi elab veel niisuguses majanduslikus viletsuses, et seal rahvusaade pole veel tärganudki. Eeskätt pidi paranema eestlase majanduslik ja seltskondlik olukord, alles siis võis järgneda kõik muu.

Neid vaateid tõlgitses „Postimees“ (22. & 24. XII 01) kui marksistlikku sotsialismi. Tõeliselt nad seda ei olnud, kuigi neil marksismiga ka ühiseid kokkupuuteid oli — majanduslike tegurite tähtsuse, ühiskonna kihtide jaotuse ja kihilise iseteadvuse tunnustamises — ning kuigi „Teataja“ kaastööliseks oli ka mõni marksist.

Tol „Witte ajajärgul“, kus Venemaa esimene tööstuslik tõus ulatus otsaga Tallinnassegi, oli vene esimestest marksistidest arenenud parempoolses suunas ligikaudu samalalaadne nn. „ö k o n o m i s m i“ vaadete süsteem, mille üks esindaja, nimelt prof. P. Struve, vene sotsiaaldemokraatia esimese eeskava koostaja, läks hiljem parempoolseks kadetiks.

Majanduslike tegurite realistlik hindamine on jäänud K. Pätsi vaadetes tähtsale kohale tänapäevani. „Majandus on saatus,“ võiks ta ühes Valther Rathenauga ütelda. „Majandusel on suur tähtsus riiklike ülesannete teostamisel,“ tähendas ta Rahvuskogu avakõnes (19. II 37). „Majanduse õige korraldamine võib meid tulevikus kindlustada.“ Selleks olidki mõeldud kutsekojad.

*

Realistlik mõtteviis hoidis K. Pätsi, ajavaimu radikaalsusest hoolimata, põhimõtteliselt sotsialismist kaugel, kuid pani teda taktiliselt 1905. a. eel kaasa töötama sotsialistidega, kuni lahkuminekku töid 1905. a. sügise vabaduspäevad.

Järgnevate pagulasaastate üksinduses toimuvad teravamad piirajamised. Sotsiaal-

liberalism, solidarism, Damaschke kommunaalne ja maaüenduselik sotsiaalreform on teed, mis ta valib marksismi asemel. Kõige sügavamad mõju avaldab aga temale saksa-ameerika kirjamehe ja teadlase Franz Lieberi „Rahvavabadus ja omavalitsus“, mille ta 1908. a. eesti keeles avaldab. Selle pitserit kannab kogu ta hilisem taotlustesuund, eriti 1937. a. põhiseadus.

K. Pätsile näib eriti imponeerivat Lieberi juures see, et tulise vabadusearmastuse kõrval tal „külm mõistus oskab ikka õigele teele jääda“. Nii avastab Lieber saladuse, kuidas anglosaksid on osanud kodaniku vabadustele rajada tasakaalustatud ja püsiva riigikorra. Tihti arvatakse, et see seisneb rahva vaimu valgustamises. Vabadusele ei jatku teadmistest — ta vajab mehisust. Ja selle kasvatamiseks on vaja kindlaid, korrastatud asutusi, kes üheskoos rahvavalitsust toetavad nagu sammastead Kapitooliumi.

See institutsiooniline või orgaaniline käsitlus rahvarliigist käib risti vastu Rousseau individualistlikule demokraatialle, mis on rajatud asutustelageda võimu ainsusele, jagamatusele ja tsentralisatsioonile. Rousseau asutustelageda enamiku jagamata valitsus, mis mingisugust omavalitsust ei tunnusta, olevatki Lieberi arvates põhjuseks, miks Euroopa mandril on nurjunud nii palju vaba riigikorra katseid. Et asutustelageda rahvas on jagamata, siis on tal juhiks ikka mõni üksik, kes lõpuks kogu võimu enda kätte kisub. Kõik diktaatorid on ikka rahva abil võimu enda kätte kiskunud. Juba Proudhon hüüdis kibedusega: keegi ei ole vähem rahvameelne kui rahvas ise!

Orgaanilisele riigikäsitusele heidetakse individualistlikult poolt ette eriasutuste tsentrifugaalset partikularismi, kolgapoliitikat, mis riigitervikut laostada ähvardavad. Ja vallitsused, kes kogu rahva ühistegevust kardavad, ajavad eriasutuste ja omavalitsuste najal „jaga ja valitse“-poliitikat.

Neid ohtusid märkab ka Lieber. Tema nõu selle vastu on, et kõik asutused oleksid üheõiguslikud. Asutuste vastastikust hõõ-

rumist peab ta aga just edenemise kiirustajaks ja selle keskmise õigluse loojaks, mis kodanikule vabadusele on omane.

Orgaaniline käsitlus riigist on K. Pätsil ikka silme ees seisnud. Nii heitis ta Eestimaa rüütelkoanale ette, polemiseerides selle sekretäri von Wetter-Rosenthaliga:

„Ilma asutusteta oli Portugali hiilgus ainult õnnelikult kokku sattunud juhuste villi. Kus on asutused, mis teie kogu maa tarvis elule kutsusite, kui poliitikas teie sõna palju maksis? Mitte ühte üldist asutust pole loodud — just vastuoksa. Teie ei ole kirikutki, kui asutust suutnud rahvale lähendada. Teie ajaloo „punane lõng“ jooksis meist ikka mööda“ („Tall. Teataja“ 13. XII 14).

Kogu K. Pätsi avalik tegevus on olnud — asutuste loomine. Tallinna linnavalitsuse vallutamine a. 1904, läbirääkimised ja võitlused rüütelkonnaga maaomavalitsuse uuendamise pärast 1905 ja 1915, maaomavalitsuse ja Eesti sõjaväe korraldamine 1917, Eesti Vabariigi loomine 1918—1919, kulturomavalitsused 1920. a. põhiseaduses, kaubandustööstus- ja põllutöökoda ning teised kutsekojad, lõpuks 1937. a. põhiseadus teise kojaga. Viimase puhul tuletas ta meele (19. II 37), kuidas Mirabeau nõudnud vastuoksa Rousseaule, et riigikord tuleb rajada seltskondlikele organitele, mitte aga laiail pillatud üksikkodanikele. Nüüdsel ajal nõudvat korraldatud seltskonda eriti majanduslike huvide esindus.

„Riik ei saa ainult valitsejate kogemustega, ainult üksikute inimeste tasakaalukusega, riigitarkusega ja mõjuvõimuga edasi elada,“ ütles ta (26. I 36). „Riikide kindlustus seisneb kindlais asutustes.“

Ja telnekord (16. II 36): „Tähtis ei ole üksi see, et riigi asutused töötaksid korralikult, vaid palju tähtsam on, kas rahvas ise on organiseeritud selleks, et teatud riigikorda ülal pidada.“

Meie organisatsioonid on nii-ütelda meie eneste nahast kedratud lõngadest kootud. Organisatsioonid, millised lõime, on meie vaesusest, meie iseseisvusest ajajärgust väljapigistatud organisatsioonid. Et need see-

pärast täielikud oleksid, et neis kindel süsteem läbi viidud oleks, seda ei või me ütelda. Meie seltskonna uuesti organiseerimine peab nüüd algama. Mitte selles ei seisne poliitika aluste loomine, kui ainult mõne aja järel käiakse rahvast elvusse ajamas. Poliitikal on kaks aluskivi: kultuuritöö, mis koondab ja kasvatab majanduslikke jõude, ning mis neid koos hoiab ja edasi viib sisemise distsipliini ja korra all. See sisedistsipliin ja kord on meil väga puudulik ja asutuste võrk väga juhuslik, mitte küllalt tasakaalus ja koostööks sageli konarlik.“

Ainult need rahvad, seletas ta seal, on ohtude vastu kindlustatud, kes on sisemiselt organiseeritud. Sest ses igapäevases hallis töös toimub ka poliitikatöö, nimelt rahva jõudude kasvatamine ja eriti juhtide väljavaliik, mis on meil kõige raskem küsimus.

*

Orgaanilises riigikäsitusel peitub kaks mõtet: ühest küljest — ühiskonna orgaaniline sõltuvus või nii-ütelda koostis olneb üksikute asutuste või korporatsioonide koostööst, nagu organism sõltub elundite koostööst. Teisest küljest — ühiskonna orgaaniline areng, sarnlev elava keha kasvamisega, — vastuoksa mõistuspärase konstruktsioonide mehaanilisele kuhjamisega.

Nõnda meenutab K. Päts Rahvuskogu avamisel (19. II 37) Hegeli ütlust: „Elu olulisi vorme ei saa vahetada, üle võtta, neid ei saa üldse teha.“ Ja ta järeldab, et ka põhiseaduse vorme ei saa laenata, vaid nad peavad rahva elust välja kasvama.

Seepärast hoolitseb K. Päts ikka orgaanilise järjekestvuse eest. Maaomavalitsuse uuendamist arutades a.a. 1905, 1915 ja 1917 oli näha, et ta püüab niipalju kui võimalik vanast rüütelkonna omavalitsusest, eeskätt selle avarast kompetentsist uude üle tuua.

Et üks asi on juba olemas ja tuntud, see on talle tähtsaks argumendiks selle edasikestmisele. Kui ta 1934. a. sügisel Riigikogu laialisaatmise järel riigiuuendust alustab, seletab ta, et fašism ei sobi meile.

„Parlamentlik valitsuskord on ainuke, mida meie rahva laiemad hulgad tunnevad. Seepärast tuleb selle juure jääda ja seda parandada.“

On iseloomulik, et ta kunagi, ei a. 1905 ega a. 1917, pole ise erakonda asutanud. Sihtühing (Tõnniesi terminoloogia järele — „Gesellschaft“) on talle nähtavasti liiga kunstlik-meelevaldne. Ta eelistab instinktiivselt „loomulikke“ päritolu-ühinguid („Gemeinschaft“). Nii läks ta maaliitu, kuigi ta, nagu M. Raud õieti tähendab, seal kunagi heaks erakonnamebeks ei olnud. Seda mitte sellepärast, et tal sotsiaalne distsipliinitunne oleks puudunud, vaid küllap sel põhjusel, et see mitte kihilis-kutse-line huvi ei olnud, mis teda sinna oli viinud.

Kui tema algatusel 1920. a. maallidust põllumeeste kogud tehti, oli sealgi järjekestvus talle juhtijaks: tal olid eeskujuna silme ees Vene-aegsete valdade peremeeste kogud.

Mis temale meie endistes erakondades ei meeldinud, see oli nende anorgaanilisus ja mehaanilisus, see, et nad olid peagu ainult „valimiste masinad“.

„Erakond ei tähenda, et luuakse koguke, saadakse sekretär, riigielus üht ja teist pundust näidatakse ja inimestele riigi kulul kõiksugu lubadusi antakse. Ei olnud arusaamist riiklikest nõuetest, vaid ühe lubaduse juurest ratsutati teise juure, et aga võimu kätte saada. Niisugused erakonnad olidki, kes meid kriisini viisid.“

Erakonnad peavad välja kasvama rahvaesinduse töö viljana ja aja jooksul rahuliku töö tulemusena. Seks peame neile idudele andma loomulikku kasvamisvõimalust, pinda ja aega... Erakond peab olema nagu usk inimeste südames, välja kasvama inimese parimaist tundeist.“ (14. X 37).

*

Missuguse poliitilise usu peame K. Pätsile omistama? Meie poliitiliste usutunnistuste kristalliseerumatuse tõttu pole sellele küsimusele kerge vastata.

Kergem on selgeks teha, kuhu ta mitte ei kuulu.

Juba 1933. ja 1934. a. vahetusel, kui vapsid võimu järele kätt sirutavad, alustab ta võitlust nende diktaatorliku juhi-riigi idee vastu:

„Teame, kuidas meie rahvas on igatsenud vabadust,“ ütleb ta „Vanemuises“ (2. II 34). „Nüüd on aga voolud tekkimas, kes nõuavad meile käskijat. Rahvast tahetakse mingiks erisõjaväeks muuta, kellel pole enam midagi ühist demokraatiaga. Pundusi tuleb igal pool ette. Just demokraatia juures lõigatakse aga paised põhjalikult välja. Ei ole kõvemata jõudu kui rahva jõud, kui see kontrolli teostab.

Uues riigipeas ei taha me näha isikut ainult oma kõva minaga, mis võib häda-ohhtlikuks saada kogu rahvale. Meie tahame olla vaba rahvas. Meie ei luba endile peale sundida „ilmeksimatuid“ juhte, sest me ei usu, et seesuguseid inimesi üldse on.

Ei usu, et erakonnad oleksid kõige kurja juur. Rahvas ei või olla nagu mere ääres liiv, mida tuul kord siia, kord sinna puhub. Rahvast püütakse koondada nende aadete järele, nende sotsiaalsele olukorrale vastavalt. Nii teame, mis soovid kellelgi on. Kui aga arvatakse, et kogu rahvast saab viia ühe mütsi alla, siis on kindel, et ka vanajumal pole võimeline teostama kõikide tahtmist. Iga rahva ja rahvaosa õigus on tema võitluse vill. Kui aga nüüd kõigest sellest võitlusest loobume ja loodame, et ainult juhid seda kõike teevad, siis võime kindlad olla, et meie elu mitte üksnes seltsa ei jää, vaid ka tagurpidi läheb.“

Nädal hiljem ütleb ta Tallinnas põllumeeste IX kongressil maruliste kiiduavalduste saatel:

„Vanapõllumehed pole kunagi kellegi käsu all olnud ja niikaua kui me elame, ei lange me kellegi käsu alla!“

Samas järgneb lahtiütlemine juhi-põhimõttest: „Meie pole kunagi vaadanud oma juhtidele kui isesugustele inimestele. Oleme neile vaadanud kui rohkem kogenutele.“ (18. II 34).

Mitmel puhul hiljem seletab ta, et meie aja juhi-diktatuurid on ajast ja oludest tingitud ajutised nähtused, mis mööduvad ühes vastava juhiga. Riik tuleb aga nii kor-

raldada, et ta püsiks, kui ka inimesed vahelduvad.

Kuid mitte ükski juhi-riigi ajutine iseloom pole see, miks K. Päts sellest eemale hoiab. Ta leiab, et väikeriigile pole kohane välispoliitiline dünamism.

Kõneldes noorte küsimustest — sellest, et peaksime omama ideaale ja missugused peaksid olema meie rahva ideaalid, milledest rahvas saaks värsket jõudu, seletab ta (27. I 36):

„Meie ei pea kartma marulainet, aga meil ei ole ka mingit mõtet oma jõududega suunata võitlust sinna, kus meid võiksid varitseda suured hädaohud. Meil on oma ideaal ja see on meie Eesti riik ja rahvas. ... Meie peame kõik oma jõud seks koonutama, et paremaid ja kaugemaid sihte üles seada ja neid kätte saada omal kodumaal.“

Siingi meenub F. Lieberi hoiatus:

„Mõni suur ja ettevõtlik rahvas, kes loomulikult oma pakitsevale riikliku tegevuse tungile töövälja otsib ja kel püsivaid asutusi ega omavalitsust ei ole, hakkab ikka kas teisi maid vallutama või muul viisil oma riigi piire laiendama, kuni ta viimaks just niisama sõgeda maadeahnitsemise kire võimusesse satub nagu haiglaselt ahne suurmaaoomanik. Seesugused maaoomanikud jätavad oma mõisate sisemised parandustööd hooletusse, nii et nad oma maarohkusest hoolimata kuuluvad kõige vaesemate liiki.

Riigi piiride laiendamine võib tarvilik ja otse soovitavgi olla, kuid tung riiki ainult laiendamise enese pärast laiendada on kõige kurnavam palavik ja ühtlasi kõige odavam kuulsus, mille poolt mõni Attila või Timurlenk Fabiusest või Washingtonist kaugele ees on.

Niipea aga kui rahvas oma sisemiste asutuste parandamise hooletusse jätab ja kogu oma tähelepanu ainult maa juurevõitmisele pöörab, hakkab ta langema ja kaotab selle mõju, mis tal midu teiste rahvaste keskel oleks võinud olla ... Mõök ei suuda sügavalt künda“ („Rahvavabadus ja omavalitsus“, lk. 209).

Agas K. Päts on ka seletanud, miks ta endise Austria taolist mittedünaamilist ja

täisautoritaarset juhi-riiki või — nagu seda ka nimetatakse — bürokraatlikku ülemusriiki ei poolda, kuigi seda mõned rahuliku elu armastajad soovivad: K. Pätsi arvates see teeks rahva passiivseks ja halvaks tema jõu:

„Sadamas kaua tegevuseta seisev laev langeb maru hoopide all. Rahvad, kes ainult rahu kõrgeks peavad ja kel tahtmine puudub maruhoogusid vastu võtta, jäävad nõrgaks. Sõjamees, kes võita tahab, peab võitlusest läbi käima ja palju raskeid hoope kandma.

Kui arvatakse, et me ainult valitsuse kaitse ja hooldamise all edasi saame, siis on need valeteed. Meie ei taha enestest sadamas seisvat mädanavat laeva teha. Riik ei saa ainult valitsejate kogemustega, ainult üksikute inimeste tasakaalukusega, riigitarukusega ja mõjuvõimuga edasi elada, vaid riikide kindlustus seisneb kindlais asutustes“ (26. I 36).

*

K. Pätsi poliitiliste vaadete arengust on viimasel ajal avaldatud kaks vastupidist käsitust.

F. Toomus ütleb, et K. Päts on arenenud individualistlikust liberaalset „spontaanse meielikkuse“ eestvõitlejaks („K. Päts ja riigireformi aastad“, „Loodus“, 1938, lk. 20).

M. Raud leiab vastuoksa, et K. Päts on jäänud truuks oma demokraatlikele noorusideaalidele.

Mulle näib, et M. Raud tõele lähemal seisab. K. Pätsi vaadetes ei puudu küll oma areng, kuid murrangut ühest vastandist teise, nagu F. Toomus seletab, seal ei ole näha.

Liberalism, vabameelsus oli meil levinud Vene ajal — arusaadavalt põhjusil. Ükski Euroopa rahvas pole teinud läbi oma vabadusvõitlust ilma liberalismi mõjustusteta.

Kuid juba tolle aja kohta võib ütelda, et liberalism avaldub täielikumal kujul seal ainult C. R. Jakobsonis. Tema rahvusliku ärkamise kihutust kannab inimõiguste paatos ja „isemehe“ individualism.

Sajandite vahetusel rahvahulkade esile tõustes algab meilgi liberalismi vastu sotsiaalsete ideede rünnak: kompromissvormina jääb sellest järele sotsiaal-liberalism ja solidarism.

Eesti iseseisvumine toimub sotsialismi kõige ägedama rünnaku all. Mitte asjata ei nimeta prof. S. Csekey Eestit meie esimese põhiseaduse järele — hoolekanderiigiks.

Selle sotsialismi laine vastu võitleb individualismi eest õigupoolest ainult parem tiib, nõudes kindlustust isikuõigustele, isetegevusele, erattevõtlusele ja eraomandile. Prof. Uluotsal oli õigus, kui ta põllumeeste kogusid nimetas liberaalseks erakonnaks. Igatahes oli see liberaalsem kui teised.

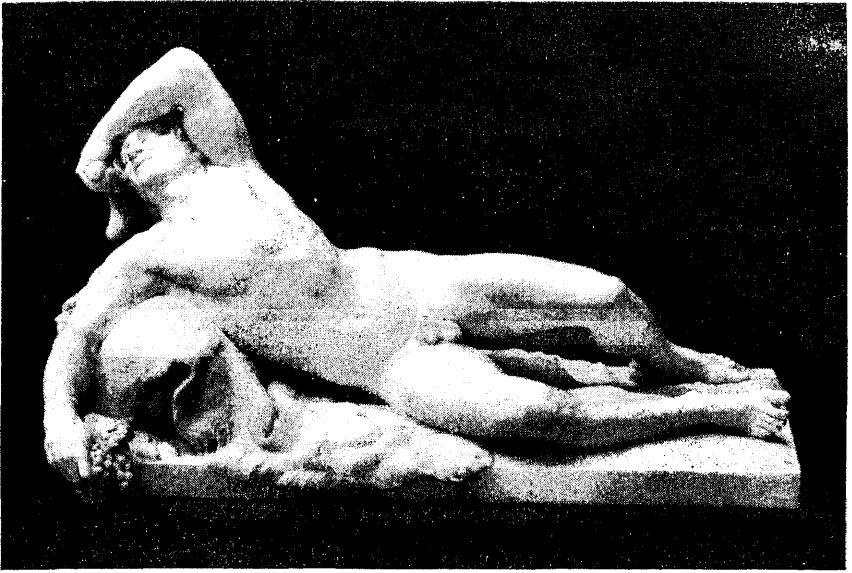
F. Toomus jätab mitmel pool mulje, nagu johtuks Eesti liberalism — „virilast iseloomust ja paatunud mõtlemislaiskusest“.

Ühe poliitilise põhihoiaku algallikaid otsida iseloomu riketest on küll liialdus.

Liberalismi põhilauseks on, et riik peab jätma ruumi ka kodaniku isetegevusele. Liberalismi põhialuseks on optimistlik usk inimese headusse, mõistlikkusse ja arenemisvõimesse. Tema kandjaks on tugev, aktivistlik isetegevuse-kultuur, nagu seda kõige paremini esitab kalvinism anglosaksi maades.

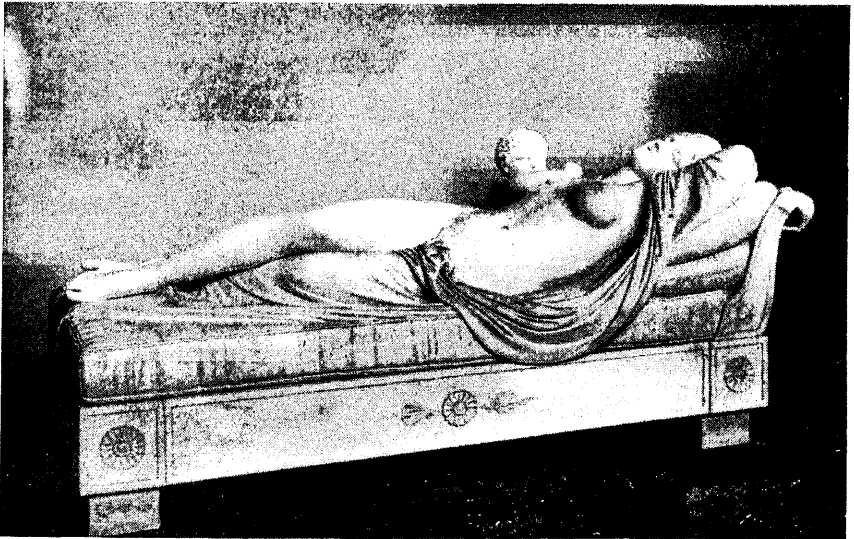
Seega eeldab liberalism tugevaid ja aktiivseid isiksusi, nagu neid küllaldaselt leidis XIX sajandi esipoolel Lääne tõusvas kodanluses. Need hindasid vabadust üle kõige, sest nad teadsid, mis sellega teha. Teisiti suhtusid sellele demokraatlikud rahvahulgad, kes XIX sajandi lõpupoole hakkasid esile kerkima. Neil käib juba võrdus üle vabaduse. Emile Faguet ütleb, et Prantsuse parlamendis enam liberaale ei olegi. Ainukesteks liberaalideks olevat seal — parempoolsed natsionalistid, needki sellepärast, et nad on vastasrinnas.

Kui K. Päts vapside liikumise aegu põllumeeste kongressil ütles, et põllumehed pole kellegi käsu all elanud ega ela ka tulevikus, siis oli see kahtlemata liberaalne idee.

Johan Tobias Sergel

Faun

Niklas Byström

Juno ja noor Herkules

Bror Hjort

Olaus Petri

Nisama oli aga ka see liberaalne idee, kui ta uut põhiseadust põllumajandustege- lastele soovitades rääkis, et päikesekiired on mitmevärvilised, kui aga muudaksime kõik kiired valgeks, siis näeksime, kuipalju kaotab loodus selle läbi:

„Ei saa rahvast olla, kes ei erineks veel enda keskel, nagu ei ole päikest, mis pais- tak ainult valgete kiirtega. Ei suuda ka keegi inimene neid erinevusi kaotada. See oleks loomuvastane ja teeks kõik halliks. Seepärast ei saa juttugi olla, et võiksim e luua riigikorra, kus me ei läheks üheski küsimuses lahku. Aga nagu looduses kõik värvid võivad kokku sulada, nii peame ka elus kõik lahkumineku kokku viima üheks suureks kiireks — see on armastus meie riigi vastu, — siis ei ole tarvis salata oma lahkuminekuid väiksemis küsimusis“ (26. I 36).

Seega — Inglise põhimõte „agree to dif- fer“ — põhiküsimustes kokku leppida, et vähemais küsimustes võiks erineda.

*

Jefferson on ütelnud, et kõik noored rahvad on liberaalsed.

Ses mõttes võib 1933. a. kriis tähendada meie jõudmist täisikka: see tõi esimese kahtluse meie nooruslikku arenguopti- mismi, seega võimaldades normaalse po- larisatsiooni liberalismi ja konservativismi vahel.

Balti-saksluse mälestuseks on meil konser- vativism halvas kuulsuses: selle all mõ- teldakse sklerootilist status quo't kinni- hoidmist, kivistunud seisakut, paanilist hirmu iga värskema tuule ees.

Tõeliselt ei tarvitse konservativism seda sugugi lähendada, nagu liberalism ei tar- vitse tähendada Kerenski-agset anarhiat. Inglise konservatiivide juht, endine pea- minister Baldwin, pühendas oma poliitilise testamendi kodumaale pealkirja all „See vabaduse tõrvik“.

Liberalism ja konservativism ei ole nii- võrd kindlad doktriinid kui poliitilisel vastandlikud hoiakud, üks lähtuv optimist- likust edu-usust, teine — pessimismist ja skepsisest, nähes ajaloos edu kõrval ka

langust ja püüdes „metsalist inimeses“ oh- jeldada sotsiaalsete autoriteetidega ja kul- tuuriväärtuste hierarhiaga. Kus liberaal usaldab mõistust, seal püüab konservatiiv minevikust tuletada orgaanilise saamise seadusi, pidades neid ratsionaalseist kon- struksioonest kindlamaks.

Lord Hugh Cecil nimetab loomulikuks konservativismiks — inimõistuse dispo- sitsiooni muudatuste vastu, mis johtub osalt tundmatu umbusaldamisest, osalt inimese kohanemisvõimest oma ümbrusega, mis teeb tuttava vastuvõetavamaks juba lihtselt sellepärast, et see on tuttavam. Seepärast eelistab ta kogemust teooriale.

Poliitiline konservativism ei seisne aga ainult neis loomulikes konser- vatiivseis tendentsides, vaid see on nagu amalgaam, nagu jõgi, mis võtab endasse harusid väga mitmelt poolt, kuid assimilee- rides annab kõigele oma värvingu.

Rootsi konservatiiv dr. L. Ljunglund üt- leb konservativismi ülesande olevat — vastuoksna liberalismi arenguoptimismile, millele Maailmasõda on hoobi annud — võimul hoida kultuuri-kandvaid pärimusi ja harjumusi, kaitsta kohusemõistet ja ohvrimeelsust, vastastikust abistamist ja terviku üleolekut üksikuist osadest.

Demokraatlik on see tsivilisatoorne konser- vativism ses mõttes, et püüab läbistada ja tõsta kõiki ühiskonnakihte ja üksikuid. Ta ei või aga õigeks pidada vahetut massi- võimu, sest eristumine on vajalik igale elu- kõlvulisele ühiskondlikule organisatsioonile. Ta eitab klassipoliitikat ja veel enam fašismi, mis tahab õiguse alal kehtima panna inimsusele vääritut olukorda („Poliitilised peavoolud“, Elav Teadus, nr. 48).

Konservativism kui iseteadlik ja kristal- liseerunud vool on Eesti poliitilises elus seni puudunud. Mispärast, seda nimetas K. Päts 1914. a. poleemikas v. Wetter-Ro- senthaliga:

„Meil ei või praegu ükski mõtleja ega lahtise silmaringiga inimene alalhoidlike püüete poolehoidja olla, sest et meil ju mitte midagi alal hoida ei ole.“

Ometi on K. Pätsi maailmavaates aja jooksul ikka enam tähenenud konser-

vativismi elemendid, see „põline olek“, millest meie põllumehe puhul juba K. Eenpalu on kõnelnud.

Siia kuulub kõigepealt orgaaniline riigikäsitus. Kuigi see vahel ka mõne teise voolu mõtestikku on läbistanud, on see ometi kõige loomupärasem just konservativismile, sest ta rõhutab ühiskonna eristumist ja orgaanilist saamist ning asutuste kultuuri-kandvate pärimuste tähtsust.

Ühiskonna tasakaal, kindlus ja püsivus on K. Pätsile ülimaliks sihtideks olnud Eesti riigikorra kujundamisel. Seepärast kirjutas ta juba 1919. a. meie esimese põhiseaduse eelnõu puhul hoiatuse, mis hiljem osutus prohvetlikuks:

„Ta annab kogu võimu riigis üheainsa asutuse kätte, mida ükski teine täieõiguslik asutus ei hoiu tasakaalus, sest referendumit ei saa niisuguseks tasakaaluks pidada. Üleminekuajal, kus rahva meeleolu välis- ja sisemistel põhjustel võib järsku muududa, on karta, et see riigikord ei ole küllalt paindub ja elunõuetele vastav.“

Agas niisama arvustab ta ka meie 1933. a. põhiseaduse tasakaalustust ja nimetab seda „Lõuna-Ameerika poolrevolutsiooniliseks korraks“, kus rahvaesinduse käest isegi see õigus on ära võetud, mis selle käes tingimata peab olema, kui ta riigis end maksma saab panna — õigus rahva käest võetavate maksude, riigi varanduste üle käsutada. Sest „võimul on see kaldumus, et ta tahab end laiendada ja kõiki teisi võime enda alla võtta, — seepärast ongi riigitarkus välja töötanud igale võimule oma piirid“ (19. I 36).

Uue põhiseaduse süsteemi nimetab K. Päts — mõõdukaks ja tasakaalukaks demokraatiaks (30. VIII 35). Isikuvabaduste ja plebistsitaarse põhimõtte kitsendamise, teise koja juuretoomise ja võimude tasakaalustamise tõttu täidesaatva võimu kõvendamise järel võiksime seda nimetada ka — konservatiivseks demokraatiaks.

Üks poliitiline maailmavaade ei avaldu niivõrd põhiseaduse tähes kui vaimus, millega teda täidetakse.

Konservatiivne demokraatia, ütleb dr.

L. Ljunglund — see on tsivilisatoorne demokraatia, mis taotleb vaimset eluühisust üksikute täiustamiskoolina. Küps demokraatiaks on ainult ühiskond, kus leidub küllalt vaimset eliiti, kes on läbi imunud arusaamisega tsivilisatoorseist põhimõttest ja kes on kõigi jõududega valmis neid teostama.

Revolutsioonilise ajajärgu kiuste püüab K. Päts ikka legaliteedi põhimõtet kõrgel hoida:

„Kui tahame rajada julget ja eluvõimsat riiki, siis peame looma kindlad seadused“ (12. IV 38).

Kuid seadustest pole veel küllalt, — on vaja õiget mõtteviisi seaduste täitmiseks:

„Meil on kirjutatud põhiseadus ainuke uue riigikorra alus. Meil aga puuduvad veel sellele vastavad asutused, puuduvad inimesed, kes neid asutusi elustavad ja kes neid õigusi ja kohuseid meie elus maksuma panevad, mis põhiseadus annab. Ärge arvake, et on vaid vaja määrat peale panna ja rattad ise liiguvad. Ei! Meie peame terve organismi algusest peale üles ehitama, peame uued traditsioonid, uued vahetorrad ja uue meeleolu looma, ja ma ütleksin isegi, meie inimesed peaksid teistsugused olema, kui nad seni olnud“ (6. II 38).

Samas kõnes rõhutas K. Päts ka eliidi tähtsust:

„Meie rahval pole ajalooliselt väljakujunenud juhtivat seisust. Ometi peab rahval olema jõude, keda rahvas tunnustab oma juhtideks, et mitte pimeduses ümber kobada. Nende kodanike enda jõud ja ohvrimeelsus peab olema, mis neid välja valda aitavad. Neid võime välja kasvatada oma riigile ja rahvale rajatud asutuste kaudu.“

Konservatiiv on K. Päts, kui ta ei poolda mitte ainult kaasaja dünaamiliste rahvaliidkumiste välispoliitilist ideaalideasetamist, vaid ka nende massipropaganda efektikaid võtteid. „Ma ei ole tahtnud,“ ütleb ta 12. IV 38, „tühjade lootustega ja kõmuga tähelepanu tähtsate ülesannete juurest eemale meelitada. Niisugused abinõud tüütavad pikapeale ära. See oleks nagu viinast purjujoomine, — et hoida

meeleolu kõrgel, on tarvis järjest kangemat viina. Ei ole midagi hädaohtlikumat kui ülespiitsutatud suured lootused.“

Samas mõttes ütleb dr. Ljunglundki: „Inimeste kokkusulutamise ühiseis kannatusis ja lootusis kõlbab küll nn. saatuse pimedate tööriistade loomiseks rahutuste, revolutsioonide ja sõdade ajal, kuid harva mõistlikkude ühiskonna-kujundajate kasvatamiseks. Sest selle ühistundelise solidaarsuse taga seisab lootuste fanatism, mis ikka kaldub minema äärmusisse, — kannatusest ja kaastundest julmusesse ja hoolimatusse, niipea kui seks avanevad võimalused. Meie aeg on täis säärast lõhkeainet.“

*

Riigi-kriisiga on esmakordselt meie tähelepanu keskpunkti kerkinud riikluse probleem, eriti küsimus riikliku tahte kujundamisest.

Algul peeti seda üsna lihtseks. Et demokraatias riik on rahvas, siis järeldati, et rahva tahete ja huvide kogusumma moodustabki riikliku tahte.

Riigi-kriis näitas aga, et need üksikud eri tahted ja eri huvid üksteise vastu põrgates võivad riikliku tahte asemel tekitada ka riikliku halvatus. Nagu seda Rousseau juba ette nägi: *volonté des tous* (kõikide tahe) ei tarvitse veel olla *volonté générale* (üldine tahe).

Ikka enam levib arusaamine, et riigi-kriisi üks peapõhjusest peitus erihuvide partikularismis.

„Kui igaüks enesele riigi käest katsub ainult paremat välja kiskuda,“ ütles K. Päts (20. II 38), „siis ei jõua me edasi.“

Seega on revideerimisele võetud isiku ja riigi vahelkord. F. Toomus leiab, et K. Päts, „arenedes individualistlikust liberaalst rahva ühtluse tahte eestvõitlejaks“, on viimasel ajal „oma ideaaliks võtnud terve ja spontaanse meele-tunde“.

Sin on ebatäpsusi igas välites. Oma avaliku tegevuse esimeseski järgus pole K. Päts olnud individualist, vaid sotsiaal-liberaal.

Kõlab kummalisena, nagu oleks K. Päts rahva ühtluse tahte vajadusest alles oma

arengu viimases järgus aru saanud. Ilma ühtluse tahteta ei saa ju üldse mingit riiki olla, — ei liberaalset, konservatiivset, sotsialistlikku ega fašistlikku. Termin „riiklik üldtahe“ põlvnebki individualist Rousseault.

„Spontaanne meele-tunne“ ei saa muud tähendada kui instinktiivset kollektivismi või lihtsemas keeles — karjainstinkti. Kui K. Päts seda riikluse ideaaliks loeks, siis poleks tal põhjust olnud hüljata nn. juhuriiki, mis on rajatud sellele instinktile.

Riik pole mitte spontaanne, vaid on teadlik kollektiiv, ta pole mitte looduse, vaid kultuuri loodud. Ka dünamiiline juhi-riik saavutab kollektivismi spontaansust ainult sel määral, kui võrd ta asetab riigi pidevalt välispoliitilisse võitlusseisukorda.

Spontaanne meele-tunne on Petserimaa venelasel keskmisest eestlasest kahtlemata kõvem: vaadake ainult, kuidas ta ihu ja hingega oma külakonna küljes ripub või kui meeleldi ta artellis töötab. Kuid vaevalt saab sellest järeldada, et ta riiklust paremini kannaks. Mäletame, missuguse riikliku ükskõiksusega vene soldat 1917/18 meie maalt saksa vägede eest jalga laskis: „Meie oleme Rääsanist, — meieni ta ei jõua!“

Vene riiki on püütud vahepeal kõige täielikumana kollektivismi alusel üles ehitada, aga sealgi on edu nii küsitav olnud, et ikka enam on tulnud üle minna „individualismi revanšile“.

Mitte iga kollektiiv pole veel riik ega paku alust riigile. Vaimsest kõige täiuslikum kollektivist on — ürgne loodusimene, meie ühiskonnas kahtlemata — mustlane, kes väljaspool oma väikest rändavat kollektiivi üldse eladagi ei mõista. Kuid riigist seisab ta üsna väljas, — sinna tema kollektivism üldse ei ulatu. Isegi enam: tema väike kollektiiv moodustab omaette sektid, mis oma vaadete ja kommete poolest riiklusega tihti üsna halvasti sobib.

Et riik on teadlik kollektiiv, seda ütleb keelgi. On olemas „kodutunne“ ja „rahvustunne“, mis tähendab alateadlikku,

spontaanset sidet oma kodumaaga ja sugurahvaga. Kuid ei ole sõna „riigitunne“, — on ainult: „riigiteadvus“.

Nii pole ka meie uus põhiseadus rajatud kollektivismile, s. o. isiku kadumisele kollektiivi, vaid solidarismile, see on isiku kooskõlastamisele kollektiiviga. Ning isiku sotsiaal-majanduslikes põhiõigustes on ta koguni individualistlikum oma eelkäijast. Ja see pole juhuslik.

Tsivilisatorsete jõudude kindlaks tugi-punktiks, ütleb dr. Ljunglund, on individuaalse vastutuse teadvus; see jälle moodustab osa minateadvusest. Selleta pole võimalik eksisteerida ühelgi neist isiklikest kujutlusist ega ideist, mis on põhjapaneva tähtsusega ühiskonnalegi, — ei kohustus ega õigus, ei süü ega karistus, ei ka eetilised-usulised kujutlused. Konservatiivne demokraatia on — eluühisus ennast teostavate ja täiendavate indiviidide vahel. Miski pole talle vastuvõtmatu kui putukate kollektivism, mis kaotab individuaalsuse.

Et riik pole looduse, vaid kultuuri loomine, siis järeldub sellest, et tema kandmiseks pole iseenesest veel küllaldased rahva iseloomujooned, olgu need siis kollektivistlikud, mida F. Toomus idealiseerib, või individualistlikud, mida mõned on lugenud meie demokraatia loomulikuks aluseks, mida aga F. Toomus peab meie suurimaks õnnetuseks ja püüab maha manitseda ning võõrutada kui „dressuuri“. Iseloomujooned on oma aldispositsioonidega liiga sügaval rahva psüühis, et neld võimalik oleks maha manitseda. Ka meie talupoja-individualism, olgugi et see on enam sotsiaal-majanduslik kui psüühilisest konstitutsioonist johtuv, ei lase ennast vististi mitte nii lihtsalt maha manitseda. Ainuke tegelik võimalus on — rahva iseloomujoontega kohanedes edasi ehitada. Selles seisnebki riikliku tahte kujundamise või teiste sõnadega — poliitilise juhtimise probleem.

Siin on F. Toomusel õigus, kui ta leiab meie seniste poliitiliste organisatsioonide vea olevat, et nad liiga vähe on edasi ehitatud ja lihtsalt sellega piirdunud, et on

võtnud oma valijaskonna „sotsiaalsed emotsioonid enda põhimõteteaks“. Kuid vastuolu on selles, kui ta teisel seletab, et meie erakonnad ei ole mitte elust välja kasvanud, vaid talvana sinna sisse surutud „rahvast irdunud doktrinääride“ poolt. Ei tunne see meie riigikogude kuluare küll üldse mitte, kes arvab neid kubisenud olevat mingisugustest elukaugetest, rahvast irdunud või koguni „vaimulähedatest“ doktrinääridest.

K. Päts ütleb väga asjatundlikult, et meie erakondade veaks oli just — liigne „elulähedus“. Nad ei piüdnud oma valijate ees, vaid valijate järel käia:

„Oleme näinud, et kõik meie parteid just selle nõrkuse all kannatasid — moka järele rääkida. Kui valimised tulid, siis igauks katsus ikka võimalikult palju lubada ja võimalikult palju rahvale head teha — mitte sellepärast, et tal oleksid võimalused kõik teha olnud, vaid see pidi kõik riigi ja rahva poolt tulema. Oldi helled andma seda rahva nimel, aga tema suu läbi“ (29. II. 36).

„Niisuguseid juhte,“ ütleb K. Päts, „ei peaks tulevikus enam olema. Meie juhtidel peaks julgust olema ise teed valida, näidata rahvale, mis teed ta peab minema. Ta ei pea mitte koera moodi peremehe ees ainult siis teed valima, kui näeb, et peremees teise raja on võtnud. Niisugune suupärane rääkimine ei vii rahvast edasi, ei anna meie iseseisvatele inimestele küllalt mõtlemist ega kasvata nende selgroogu. Meie oleme inimesed, kes on rasketest aegadest läbi käinud. Meie ei ole kindlateks ja tugevateks kasvanud selle läbi, et meid on meelitatud ja melle head tehtud, vaid võitluse, julge sõna ja iseteadvuse läbi oleme nii kaugele jõudnud, et oleme iseseisev riik ja rahvas, ja nende omaduste läbi saame ka tulevikus edasi.“

Seega on üteldud kõige olulisem, mida kodanikult vajatakse: mõtlemist, et riigi ühishuvidest aru saada, ja selgroogu, et nende ühishuvide eest seista. Teiste sõnadega: riiklikku teadvust ja riiklikku tahet, arusaamist ja aktiiviteeti.

Eesti maapõuevarad ja energiaallikad

Maapõuevarade ja loomulike energiaallikate olemasolu on esimene celdus teatava maa industrialiseerimiseks. Ka noored Balti riigid püüavad oma põllumajanduse kõrval arendada tööstust, et mitte jääda sõltuvaks põllumajandusliku turu juhuslikust konjunktuurist, mida valitseb ainult üks majanduse-ringkond. Teatava maa tööstuse areng on aga tänapäeval maapõuevarade kõrval suurel määral sõltuv tarbimisvõimelisest ja ostmisvalmis olevast välisest. Selles suhtes on Balti riigid viimase kahekümne aasta kestel läbi elanud põhilise muudatuse ning seadnud endid kaubanduspoliitiliselt täieliselt uuele alusele. Enne Maailmasõda moodustasid nüüdsed Balti riigid osa Suur-Venemaast ning omasid idas määratu tagamaa. Juba ainult pealinn Peterburi andis eesti põllumajandusele suure ja kergesti kättesaadava turu.

Praeguses Eestis enne Maailmasõda olemas olevad suurkäitised nagu laevatehased, vaguni- ja tekstiilvabrikud ning Tallinnas asetsev keemiavabrik varustasid oma saadustega Venemaad. Eesti sadamad andsid tollide näol Venemaale häd sissetulekuid. Üldse oli Eesti ja ka teiste Balti maade põllumajandus ja tööstus sellal kõige tihedamalt seotud Venemaaga ja suunatud itta. Noored Balti riigid aga, kes Maailmasõja ja Vene revolutsiooni segaduses olid endile kätte võidelnud sõltumatuse, leidsid endid

juba aastal 1918 idaturust täiesti eraldatuna. Ning see suur turg idas on niihästi Eestile kui ka Lääne-Euroopale sellest peale peagu täiesti suletuks jäänud. Sõlmitud kaubalepinguid võib vaadelda kui erandeid. Kes on tunnud Ida-Euroopa tööstuse ja majanduse olukorda aastail 1918-1919, see suudab ka mõista, millises olukorras olid sellal Eestis majanduse ja tööstuse juhid, kes oma rahvale pidid sisendama usku majanduse soodsasse arengusse, seejuures ise teades, et idaturg nende kodumaale niipea ei avane, ning kui see toimukski, siis selle turu ostujõud jääks ometi väga küsitavaks.

Ümberkujunemine kestis ainult 2 kuni 3 aastat; see nõudis aga tööstuse uuesti kujundamist, kuni nüüdne olukord oli saavutatud ning Eesti Kesk- ja Lääne-Euroopas oli leidnud uued turustamisalad. Sellest peale Eesti majanduslik areng näitab pidevat tõusutendentsi, mis ainult ajutiselt katkes üldise maailmamajanduse kriisi tõttu. Ometi ka see kriis ületati omal jõul.

Millised on siis eesti tööstuse arengu looduslikud celdused, maapõuevarad ja loomulikud energiaallikad? Eesti geoloogiline areng on lühidalt järgmine: ürgajal tekkisid siin pürskkivimid, mis on lähedas suguluses samal ajal Soomes ja Skandinaavias tekkinud pürskkivimitega ja mis kaasa tegid selleaegse suure kurrutuse. Et need aga asetsevad kurrutusala äärel,

tasandati kõrgusvahed sellele järgnevast denudatsioonist. Eozoikumi kestel saab see ala setteväljaks, kus settekivimite moodustumine toimus ranniku lähedal. Ka paleozoikumi algul moodustuvad kalda lähedal meres liivakivid ja konglomeraadid. Kambriumi algul tekivad: setteline sinisavi, eofiitton-liivakivi ja kvarts-liivakivi; need lademed tõusevad praegu päevavalgele Põhja-Eesti järsul kaldal, nõndanimetatud „klindil“. Kambriumi keskel ja lõpul taandub meri kõnesolevast alast ning osa kambriumi algul settinud mineraalidest hävib ja denudeeritakse. Ordoviitsiumi (alam-silur) ajal utjab meri uuesti üle selle ala. Algul tekivad siin veel kontinentaalsed setted: o h o l u s - l i i v a k i v i , d i e t y o n e m a - k i l t k i v i ning glaukoniiit-liiv. Hiljem suureneb mere pind ning kesk- ja ülem-ordoviitsiumi ja sellele järgneva siluri kestel setivad selles mitmesugused lubjakivid, kusjuures nende kihtide paksus kasvab kuni 300 meetrini. Need setted moodustavad nüüd Põhja-Eesti ja läänepoolsete Eesti saarte aluspõhja. Gotlandiumi lõpul taandub meri uuesti, et alles devoni keskel esialgse rannikuni tagasi pöörduda. Sel ajal setivad mitmesaja meetri paksused liivakivikihid, mis praegu moodustavad Lõuna-Eesti aluskivi. Kesk-devoni lõpul ja ülem-devoni algul muutub meri taas lahtiseks järveks, milles setib tänapäeval Kagu-Eestis esinev lubjakivi. Need on Eestis noorimad paleozoikumist pärit olevad setted. Üldiselt jäävad Eestis esinevad setted hilisemaist kurrutusist puutumatuks ning säilitavad oma esialgse seisukorra, kusjuures nad ainult lõuna ja edela suunas omandavad kerge kalde. See ala oli aga küll kaetud mannerjääd, mis levis Euroopas diluuviumi kestel. Pärast jää taandumist jäid järele mitmesugused diluviaalsed setted.

Neis kihtides esinevad järgnevad mäetööstuse ja keemiatööstuse jaoks kõne alla tulevad mineraalid: lubjakivi, kips, savi, kriit, klaasliiv, diatomiit, fosforiit ja õlikivi. Lisaks tuleb geoloogiliselt nooremast perioodist pärit olev turvas.

Enne Maailmasõda oli nende mineraal-

lide olemasolu geoloogidele küll tuntud, kuid siiski puudus täpne ülevaade nende levikust ja hulgast. Läänud sajandi keskel ilmunud Fr. Schmidti teosed andsid juba õige tähendusriikka ülevaate Eestis esinevatest silur-kihtidest. Aluse meie maapõuevarade kvantitatiivsele ülevaatele moodustavad alles Eesti iseseisvuse ajal ilmunud nooremate geoloogide nagu H. Bekkeri, A. Öpiku ja Vallitsuse poolt asutatud mäe-ameti uurimused. Maapõuevarade hulga ja nende omaduste uurimiseks asutas Valitsus 1937. a. kümnest seksioonist koosneva Loodusvarade Instituudi.

Sellepärast on huvitav viidata töigale, et enne Eesti iseseisvust kasutati majanduslikult ainult lubjakivi, kipsi ja savi. Neid tooraineid ümbertöötavalist tööstuslist võib nimetada ainult telliskivi- ja tsemenditööstust. Viimase viieteistkümnede aasta kestel aga näitab ka teiste mineraalide tootmine ja kasutamine pidevalt tõusvat tendentsi. Esikohale astub täiesti uus tööstus, põlevkivitööstus.

L u b j a k i v i .

Lubjakivi esineb Eestis rikkalikult. Enamik selle liike settisid ordoviitsiumi ja siluri kestel ja ilmuvad nähtavale Põhja-Eestis ja Lääne-Eesti saartel. See lubjakivi on enamasti heaks ehitusmaterjaliks ja kasutatavaks tooraineks sideainete (tsement, lubi) valmistamisel, kuid seda tarvitatakse ka mitmesuguseiks teisteks otstarveteks. Üks vanimaid Eestis esinevaid lubjakivi liike on asaphus-lubjakivi. Moodustades alam-ordoviitsiumi pealiskihhi, ilmub ta Põhja-Eesti järsk-ranniku pealises osas peagu igal pool nähtavale, esinedes kuni 10 km laiade piki kallast kagu suunas jooksvate ribadena. Kuna asaphus-lubjakivi on kasutamiskõlvuline kogu oma kihtide ulatuses, toodetakse seda arvukais kivimurdudes.

Ida-Eestis on asaphus-lubjakivi kõige paksem. Purtse jõe ümbruses ulatub ta 11—12 meetrini, Lagedi juures Tallinna lähedal 9,4 ning Väike-Pakri saare kirdekaldal ainult 4,6 meetrini. Selle lubjakivi keemiline koostis on ligikaudu ühtlane.

Kuna asaphus-lubjakivi pealmisi kihte peagu eranditult ehituskivina tarvitatakse, nimetatatakse seda ehituspaks. Suurimad praegu töötavad asaphus-lubjakivi murrud asetsevad Narva, Aseri, Tallinna ja Paldiski juures, kuna väiksemate paemurdude arv, mis piki kogu põhjarrannikut asetsevad, ületab saja. Heade tulemustega kasutatakse asaphus-lubjakivi killustikuna betoonile eraehitustel ja teedeehitusel. Pealinnas kasutatakse asaphus-lubjakivist plaate meelsasti kõnniteede katteks. Arvukais lubjaahjudes põletatakse seda kivi ehituslubjaks, tsemendivabrikuis kasutatakse seda kui toorainet tsemendi valmistamiseks.

Dolomiit-kaltsiit.

Kesk-siluri kihid esinevad peamiselt Saaremaal ja Muhus; neisse kihtidesse kuulub nende saarte põhjakaldal nähtavale ilmuv Jaani mergel, mis paiguti sarnleb dolomiidile. Jaani mergel on kuni 40 meetrit paks. Paiguti on see kaetud 5 meetri paksusest dolomiidikihist, mis annab kasutamiskõlvulist ehituskivi.

Pangamäel tuleb nähtavale ka Jaani mergli kihistunud lubjakivi, Jaagurahul aga rahklubjakivi. See rahklubjakivi laseb ennast lihvida ja on keemiliselt väga puhas, koosnedes 99,4% sõehappe lubjast (kaltsiit). Keemilise puhtuse tõttu kasutatakse seda edukalt metalli-, tselluloosi- ja klaasitööstuses, samuti ka ehitus- ja raidkivina. Seda lubjakivi esineb küllaldaselt; seda veetakse välja Soome, Rootsi, Poolamaale ja Saksamaale.

Ränihiiib (Diatomee-muld).

Ränihiiiva esinemine Narva jõe kaldal oli tuntud juba enne 1916. a. Kihid ulatuvad sealt kuni Laadoga järveni. Nõukogude Vene pool on neid lähemalt uuritud ja seal on tehtud katseid ränihiiiba kasutada peamiselt kergemate ehituskivide valmistamiseks. Materjali ebapuhtuse tõttu ei ole tulemused täiesti rahuldavad.

Eestis uuriti ränihiiiba geoloog Heinrichsoni ja loodusteadlase Engelhardti poolt. Oma töö tulemused andsid nad üle A. A.

Pitkale, kes on võtnud 1870-hektaarilise kontsessiooniala ränihiiiva tootmiseks. Sellest kavatsetakse lähemal ajal umbes 5 hektaari ära kasutada.

Uurimused näitavad, et ränihiiib on kvartäärarajastul settinud väiksemals veekogudes. Tavaliselt ta on segatud savi ja liivaga või läbistatud vastavaist vahekihtidest. Kihi paksus ei ületa 1,5 meetrit; kihi keskmine paksus on vähem kui meeter ja langeb sageli nullini. Ränihiiiva kihid asetsevad vahelduvas paksuses mulla, turba, liiva või savi kattekihtide all.

Eestisse on 1935. aastal sisse veetud kokku 18.172 kg ränihiiiba 2700 krooni väärtuses (s. o. läbistikku kr. 150 tonnilt). Selles sisalduv ränihiiiva valmisaduste hulk ei ole meie statistikas kindlaks tehtud. Soojust isoleeriva materjalides (kivid, plaadid, isoleermassid) esineb ränihiiiba läbistikku 50%. Seda materjali kasutatakse peamiselt tööstuses. Kui võtta arvesse seda materjali vajavate tööstuste ja isoleerimisainete iga, siis võib tarvidus ränihiiiva järele tõusta õige tunduvalt. Soojust isoleerimiseks ja kõlade summutamiseks on ränihiiib väga kohane ja nimelt ümbertöötamata kujul (nagu lagede ja õnesseinte täiteaine jne.). Nendeks otstarveteks võiks ränihiiiba kasutada madalama hinna juures suuremal määral. Ränihiiib ehituskivina võiks leida laialdast kasutamist, kuid säärase kivide otstarbekas valmistamine meie ränihiiivast vajab veel ulatuslikke eelkatseid. Keemiatööstused on seni tarvitanud ränihiiiba selle ümbertöötamata kujul. Et nimetatud tööstused vajavad ränihiiiba, nähtub sisseveoandmeist. Täitematerjalina, filterimisvahendina ja katalüsaatorite kandjana on ränihiiib leidnud üldist kasutamist, samuti kergesti lahustuvate ränihiiibena vähem tähtsais keemilisis ühendais. Siiski ei ole Eestis sellel alal niipea ette näha tarbimise tõusu; võib-olla tõuseb tarbimine, kui puhta ränihiiiva hind kaoliini hinnast madalamaks muutub, mis näiteks võimaldaks tema kasutamist täiteainena paberitööstuses. Nõudmine selle tooraine järele on elav ja turgude mahutusvõime kasvab.

Klaasiliiv.

Eestis esinevate kvartäärliivade hulgas ei ole seni leitud head klaasiliiva. Klaasitööstuses kasutatakse enamasti Kagu-Eestis keskdevoni settekivimina tekkinud valget liivakivi. Klaasiliiva saadakse peamiselt Piusa ja Petseri jaamade juures asetsevaist liivakaevandest. Selle liiva vahenditu kasutamine pesematult on aga raskendatud raua- ja alumiinium-oksüüdide sisaldavuse tõttu. Sellepärast eelistavad klaasivabrikud puhast klaasiliiva, mis enamasti Saksa-maalt Hohenbockist sisse veetakse.

Savid.

Eestis leiduvad savid ja nende kihtide paksus on väga mitmesugune. Suurema levikuga on kambriumist pärit olev sinisavi, mis kogu oma leiualal Põhja-Eestis esineb enam-vähem ühesuguses paksuses. Puurimised on võimaldanud kindlaks teha, et sinisavi keskmine kihipaksus on 85 m.

Laialdaselt leidub Eestis ka kvartäär-savisid, millede hulgast viirsavid paksemate kihtidena ja üsna hulgaliselt esinevad, kuna aga moreensavide levik ja kihipaksus on enamasti kõlkuv. Vähe leidub kesk-devoni savikihte, millede keskmine paksus enamasti ei ületa 1—2 meetrit. Suurim osa Eestis esinevaist savidest on tavalised. Tulekindlad on eeskätt kesk-devoni kõrgemate liivakivi-kihtidega vahelduvad heledad savikihid, mis esinevad Otepää ja Haanja moreenkõrgendike vahel olevas madalikus ja samuti Petseris ning Põlvas (Joosu asunduse lähedal). Enne Maailmasõda praeguse Eesti alal leiduvate telliskivitööstuste arv oli ligikaudu 150. Nad töötasid umbes 700 töölisega ja võisid toota aastas 30.000.000 kivi. Pärast Maailmasõda on telliskivitööstuste arv langedud. Tähtsaimad telliskivide produktendid on suurkäitsed, millede maksimaalne toodang 1928. aastal oli 17.800.000 telliskivi. Suurimad telliskivitööstused on Loksal, Sindis ja Aseris. Majandusministeeriumi algatusel on viimaste aastate kestel telliskivivabrikuid mitmeti moderniseeritud ja ratsionaliseeritud. On ehitatud uus telliskivitehas Kopli poolsaarele.

Kips.

Kipsi leidub Kagu-Eestis ja nimelt kolmes seal domineerivas ülem-devoni kihis. Üksikud kihid on eraldatud savi- ja kipsisaldava dolomiit-lubjakivi kihtidega. Kipsikihtide suurim paksus on 3 meetrit Dubniku juures. Puhta kipsi sisaldavus valitud kipsiproovides kõigub 85,9 ja 93,3% vahel, sorteerimata materjalis aga on kõikumised tugevamad. Puurimiste andmel kindlaks tehtud kipsitagavarasid hinnatakse 15 miljoni tonnini. 1937. a. küündis kipsi tootmine Eestis 12.748 tonnini. Kipsi veetakse ka välja. Eesti kipsi peamine ostja on seni olnud Soome.

Fosforiit.

Ordoviitsiumi vanemate formatsioonide obolus-liivakivi hulka Eestis kuulub ka obolus-fosforiit, mis moodustab võrdlemisi jämedateralise, paiguti rikkalike fosforiidühendeid sisaldava liivakivi. Fosforiiti leidub peamiselt Tallinna lähedal, Irust kuni Ülgasteni. Läätselukujuliselt esinev obolus-konglomeraat koosneb kvartslüüvast ja peagu purunematuist obolus-tigukarpidest. Viimase koosseisus on 85,8% kaltsium-fosfaati, 6,3% fluorkaltsiumi, 5,6% süsihappe kaltsiumi ja 2,3% väähelhappe kaltsiumi. Uurimuste põhjal kindlaks tehtud fosforiidi hulk ulatub 2.641.000 tonnini, kuna tõeline hulk võib olla hinnatud 4.759.000 tonnini, sisaldusega 30% P₂O₅.

Seni tarvitati fosforiiti Eestis jahvatatud, keemiliselt ümbertöötamata kujul ja nii veetakse seda ka välja. 1937. a. otsustas Valitsus fosforiidi ümbertöötamiseks asutada superfosfaadi vabriku, kuna vastavad katsed Saksamaal ja Inglismaal on annud häid tulemusi.

Seni siin käsitletud maapõuevarad on väärtusliku tähtsusega keemiatööstuses ja ehitusajanduses. Soojuste- ja jõumajanduse seisukohalt vääriavad aga turvas ja õlikivi erllist tähelepanu.

Turvas.

14,7% Eesti pindalast võtavad enda alla sood ja rabad, see on 676,800 hektaari.

Seega Eesti seisab soode hulga poolest Euroopas kolmandal kohal. Enamik suuri turbarabasid asetseb Põhja- ja Kesk-Eestis. Õhukuiva turba tagavarasid hinnatakse 2 miljardi tonnini. Seni on turvast kasutatud küttematerjalina ja aluspõhuna. Möödunud aastal hakati ehitama turbabriketivabrikut, mis aastas toodab 50.000 tonni brikette. Samuti kasutatakse turbarabasid ülemaalselt maa üldisel elektrifitseerimisel.

Õlikivi — Kukersiit.

Meie õlikivi ei ole ainulaadseim mineeraal mitte ainult Eestis, vaid — võiks õigusega ütelda — terves maailmas.

Kuigi põleva, õli sisaldava kiltkivi leidumine Eestis oli ammu teada ja mainitud juba 150 aasta eest kirjanduses, algas selle majanduslik ja tehniline uurimine alles 20 aastat tagasi. Sel puhul on selgunud, et tegemist on väga isesuguse materjaliga: silurilise merivetikate settega, mis imesteldavalt hästi on säilinud, olles nii isesuguse petrograafilise ja keemilise iseloomuga, et tänapäevani kogu maailmas ei tunta sellele midagi analoogilist. Pealeselle sisaldab see nii rikkalikult õli (kuni 20%), nagu ei ole praegu teada ühestki teisest õlikivist.

Kukruse-lade ulatub läbi kogu Põhja-Eesti, tema avamus jookseb Paldiskist-Tallinnast läänes kuni lõuna pool Narvat idas ja läheb sealt kirde suunas edasi kuni Nõukogude Venesse. Mitte igal pool selle ümmarguselt 200 km pikal maa-alal ei ole õlikivi tootsad kihid välja kujunenud. Eestis leidub uurimistööde praeguse seisuga järele kasutamiseväärseid õlikivikihte maa idaosas, umbes Haljala-Rakvere joonest Vaivarani ning lõuna poole kuni Peipsi järveni. Vastavalt kogu kambrosilurilise kihtidekompleksi äärmiselt lamedale lõunasuunalisele kallakule jookseb Kukruse lademe avamus üldiselt läänest itta Läänemere paekalda lähedal. Siiski on olemas hulk käärusid — 1) nõrkade kurrutuste tagajärjel, mis tekitavad väga väikese, vaevalt 1—3° ulatuva lõunapoolse kihtide-

kalde tõttu suuri kõverusi avamuse piires, 2) põhjustatud hiliseist meretransgressioonidest, samuti jääaegsest ja pärastjääaegsest denudatsioonist, 3) jõgede erosioonist, mis tõusvasse kihtide rühma sisse lõikusid ning klindi läbi saagisid.

Peagu horisontaalselt kihistunud Põhja-Eesti kambrosilurilises kihirühmas esinevas ordoviitsiumiaegses niinimetatud Kukruse lademes (C2 Fr. Schmidt'i järele) esineb väga bituumne kiltkivi 6—8 õhukese kihina, mis on eraldatud paeplaatidega. Kukruse lademe paksus ulatub 8—19 meetrini. Selles sisalduvad kiltkivi kihid võivad vaevalt sentimeetri paksusest paisuda kuni 0,80 meetrini.

Kukersiit on kakaopruuni, kollakaspruuni, tumepruuni kuni roostepruuni värviga, enamasti paksukiltmeliselt murdunud, pehme, bituumne kivistusterikas mergelkiltkivi, mille erikaal, vastavalt puhtusele, on 1,2 kuni 1,9. Pruunis kukersiitmassis rikkalikult sisalduvad, osalt suurepäraselt säilinud, osalt murdunud ja kõige peenemad karbijäänused meenutavad triboliitide, brüozoonide, brahhiopoodide, gastropoodide, cephalopoodide jne. lubjaseid kivistusjäänuseid, milletõttu kivi on valge-täpiline. Hoollimata oma erakorraliselt kõrgest, kuni 52% tõusvast bituumeni-sisaldavusest puudub tal see iseloomuline lõhn, mida bituumned kivid raiumisel annavad. Ta süttib väga kergesti (juba tikust), ning sellepärast võib teda vastandina kõigile teistele õlikividele kasutada otsekohe küttematerjalina puude või söe asemel — sellest ka üldiselt tarvitusele võetud nimetus „põlevkivi“. Ta põleb sultseva nafta-lõhnale sarnlevat lõhna hajutava leegiga, temast jääb must koksitaoline jäte ja tugeval kuumendusel punane, pulbritaoline tuhk.

Eesti mäeamet hindab põlevkivi tagavarasid 3,5—4 miljardi tonnini, arvesse võttes põlevkivi tegelikku saaki ruutmeetri kohta ja puurimiste tulemusi.

Praegu töötab Eestis neli õlilavabrikut ning möödunud aastal toodetud toorõli hulk oli 141.900 tonni.

Veejõud.

Väljaehituseks kohast voolude ja jõgede veejõudu Eestis hinnatakse umbes 195.000 kW. Väljaehitatud on praegu ainult 35.000 kW, kuna ülejäänud energia on seni kasutamata. Praegu töötatakse Eestis välja plaani kogu maa ühtlaseks vooluga varustamiseks. Selle raamides langeb veejõule tähtis osa.

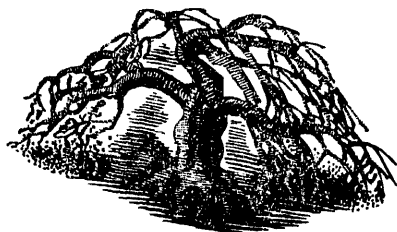
Seni käsitletud maapõuevarade hulgas puuduvad täiesti metallid. Eesti on metallide ja metallisaaduste poolest välismaast sõltuv. Nende saaduste sissevedu Eestisse kasvab järjest.

See lühike ülevaade ei oleks täielik, kui ma mainimata jätaksin uuemate geofüüsikaliste meetodite kasutamise maapõuevarade uurimisel.¹⁾ Niihästi raskustungi mõõtmised (pendlikatsed) kui ka mag-

netiliste jõuväljade vaatlused on Eestis avastanud rea anomaaliaid. Puurimised Jõhvi lähedal on tõepoolest 240—380 meetri sügavuses magnetiidi lademed avastanud. Nende puurimistulemuste kohta puuduvad praegu veel täpsemad andmed, kuna neid teostab era-aktsiaselts „Magna“.

Tagasi tulles oma artikli alguses mainitud raskuste juure, mis eesti majanduselu on pidanud ületama Eesti iseseisvaks saamisest peale, näeme, et rahva töökus, koos kindla tahtega arendada oma riigi elu, tegi näiliselt võimatu võimalikuks: saada suurte majanduslike raskuste üle isandaks, saavutada väliskaubanduse täieline ümberkujundumine ja majanduslike huvide suunamine läände, mis nüüd on astunud ennesõjaeegse idaturu asemele.

¹⁾ Vaata „Varamu“ nr. 1, 1938.

Õppejõudude ettevalmistuse küsimus Tartu Ülikoolis Eesti iseseisvuse kestel

1

estli oma ülikooli asutamine tõstis ühtlasi vajaduse ette valmistada kvalifitseeritud õppejõude kõrgema hariduse andmiseks Eestis. Kuigi see vajadus eesti ülikooli loomise ajal oli tunduvalt teravam kui praegu, ei ole see nüüdki kadunud, millal tegutseb eesti ülikool Tartus. Ülikooli õppejõudude ettevalmistus on alatiselt lahutamatus seoses kõrgema hariduse andmise küsimusega. Käesolevas käsitluses on seda vaadeldud üksnes ühenduses Tartu Ülikooliga, jättes kõrvale ülikooli õppejõudude ettevalmistuse küsimuse kõrgema tehnilise hariduse andmisel.

Õppejõudude ettevalmistuse ulatus on kõigepealt tingitud kõrgema hariduse andmiseks vajalikust õppekohtade arvust. Ehkki viimane ei saa olla kunagi absoluutselt kindel suurus, vaid kõigub mõningal määral alatiselt tegeliku elu vajadusist ning teaduse arengust tingituna, on ta suhteliselt siiski küllalt stabiilne, et määrata õppejõudude järelkasvu vajaduse ulatust.

Tartu Ülikooli õppekohtade arv ja jagunemine teaduskondade järele oli esmakordselt kindlamalt fikseeritud Tartu Ülikooli Ajutise Nõukogu protokollis 5. augustist 1919. Seal antud õppekohtade loetelu ei olnud siiski kindel ega sarnlenud hiljem seadusandlikul teel määratud koos-

seisule, sest ajutistest dekaanidest koosnev Tartu Ülikooli Ajutine Nõukogu ülikooli kuraatoriga eesotsas võis määralisele õppekohale valida ja haridusministrile kinnitamiseks esitada isikuid, kellele vastavat õppekohta 5. augusti 1919. a. nimestikus polnud ette nähtud. Arvestades ka neid muudatusi, kujunes õppekohtade arv 1919. a. lõpuks välja järgmiseks: usuteaduskonnas¹⁾ — 7, õigusteaduskonnas — 9, arstiteaduskonnas — 22, filosoofiateaduskonnas²⁾ — 29, matemaatika-loodusteaduskonnas — 20, loomaarstiteaduskonnas — 13, põllumajandusteaduskonnas — 10 õppekohta; seega kokku seitsmes teaduskonnas 110 õppekohta.

Vaadeldes 5. aug. 1919. a. õppekohtade nimestikku ja 1919. a. sügispoolaasta jooksul juureloodud uusi õppekohti, jõuame veendumusele, et õppekohtade arvu kujundamisel lähtuti esmajoones tegelikkudest, mele oludele kohaldatud vajadusist, kuid arvestati ka olemasolevaid või saada loodetavaid õppejõude; ometi ei olnud ega saanudki olla veel välja kujunenud nõuded, mida kujunema hakkav Eesti riiklik ja ühiskondlik elu üles seadis kõrgema hariduse andmisel Eestis ja eesti rahvuslike

¹⁾ 5. aug. 1919. a. õppekohtade nimestikus puudub usuteaduskond. Usuteaduskond kutsuti ellu hiljem, 1919. a. sügispoolaasta jooksul.

²⁾ Kandis siis nimetust: ajaloo-filosoofiateaduskond.

teaduste arendamisel. Need nõuded olid olulistest joontes kristalliseerunud 1925. a. Tartu Ülikooli seaduse andmisel. Selle seaduse järele oli õppekohti ette nähtud järgmiselt: usuteaduskonnas — 8, õigusteaduskonnas koos majandusteaduse osakonnaga — 18, arstiteaduskonnas — 30, filosoofiateaduskonnas 33, matemaatika-loodusteaduskonnas — 22, loomaarstiteaduskonnas — 15, põllumajandusteaduskonnas — 16, seega kokku — 142. Õppekohtade arv Tartu Ülikoolis oli 1925. aastal järelikult 32 võrra suurem 1919. a. arvust. Eriti tunduvalt suurenes õppekohtade arv õigusteaduskonnas (100%), põllumajandusteaduskonnas (60%) ja arstiteaduskonnas (34,4%). Õigusteaduskonna õppejõudude arvu suurendas eriti majandusteaduskonna osakonna ellukutsumine õigusteaduskonna juures, mille arvele õppekohtade suurenemisest õigusteaduskonnas langeb 66,6%. Majandusteaduse osakonna jaoks oli ette nähtud 2 professuuri ja 4 dotsentuuri, seega kokku 6 õppekohta.

1929. a. alanud majanduslik kriis ei jätnud oma mõju avaldamata ka õppekohtade arvule Tartu Ülikoolis. Riigikassa sisätulekute vähenemine tingis ka õppekohtade arvu vähenemise Tartu Ülikoolis. 1937. a. Ülikoolide seaduse järele kujunes õppekohtade arv Tartu Ülikoolis järgmiseks: usuteaduskonnas — 7, õigusteaduskonnas — 12, arstiteaduskonnas — 30, filosoofiateaduskonnas — 29³⁾, matemaatika-loodusteaduskonnas — 17, loomaarstiteaduskonnas — 13, põllumajandusteaduskonnas 16, majandusteaduskonnas — 11 ja lisaks veel üks väljaspool teaduskondi olev õppekoht. Kokku seega — 136 õppekohta.

Õppekohtade arvu hulka käesolevas käsitluses on arvatud professorid, dotsentuurid (1925. a. Tartu Ülikooli seaduse järele), prosektorid, erialnete õpetajad, astronoom-observaator ja õpetatud sepp. Arvestamata on jäetud õppejõud kehalise kasvatusel alal. Õppekohtade arvu kindlakstegemisel pole arvesse võetud neid muudatusi õppekohtades, mis olid tingitud tehnikateaduskonna asutamisest Tartu Ülikooli juures ning järgnevalt selle iseseis-

vaks kõrgemaks õppeasutuseks muutmisest.

2

Eesti Ülikooli asutamise ajal 1919. a. ei olnud meil küllaldaselt ettevalmistatud jõude õppekohtade täitmiseks. Kuid keegi ei kahelnud, et uuesti avatud Tartu Ülikool pidi olema ja kujunema eesti ülikooliks. Koos ülikooli asutamisega kerkis ka eesti soost õppejõudude ettevalmistuse küsimus. See oli sihiks õppejõudude ettevalmistuse küsimuse lahendamisel.

Ülikoolide õppejõudude ettevalmistamiseks on kasutatavad mitmed teed, millised, õigus küll, ei anna kõik ühtlasi tulemusi. Kõiki neid teid on meil tegelikult ka kasutatud. Stipendiumide andmise kõrval on õppejõudude järeelkasvu eest hoolitsemine toimunud veel õppekohtade juures olevate assistentuuride, õppeülesannete täitmise, nooremate abiõppejõudude kohtade loomise ja diploomitud edasiõppijate institutsiooni kaudu. Ent enne kui minna üksikute ettevalmistusviiside vaatlemisele ja nende kaudu saavutatavate tulemuste hindamisele, on vajalik teada neid nõudeid, millede täitmine kõige paremini kindlustab soovitud sihi saavutamise: saada ülikooli õppejõududeks selle kutse vastu veendunud huvi tundvaist isikuist parimaid. Eeldused, millistele peavad vastama ülikooli õppejõud, on loeteldud seaduses. Need on: nõutava teadusliku kraadi omamine ja vajalike võimete näitamine teaduslikus töös ja õpetamises. Sobivateks õppejõududeks küsimusse tulevad isikud peavad järelikult vastama järgmistele tingimustele: 1) tunda küllaldast ja püsivat huvi ning armastust ülikooli õppejõu kutse vastu, 2) olema andekad ja hoolsad, 3) omama pedagoogilisi võimeid. Nende omaduste avastamine ülikooli lõpetanud noortes, kes normaalselt ju moodustavadki kaadri, kelle hulgast värvatakse õppejõukutsele vastavaid isikuid, ei ole kerge. Vanemate, juba aastaid pärast ülikooli lõpetamist oma erialal

³⁾ Arvesse ei ole võetud 2 isiklikku professuuri, sest et need ei mõjusta milgi määral õppejõudude ettevalmistuse küsimust.

teguksenud isikute hulgest on valikut teostada kergem, sest et nende tegevus annab selleks küllaltki objektiivseid pidepunkte. Kuigi noorte suhtes võib kõige kompetentsemaiks hindajaiks pidada nende õpetajaid ülikoolis, on niisugunegi hindamine veel küllalt subjektiivne, sest et õpilase kõik vajalikud omadused ei tarvitse ilmuda ja tegelikult ei ilmnegi õppeaja vältel ülikoolis. Ka ei suuda õppejõud võrdselt tundma õppida kõiki oma õpilasi eesnimetatud tingimuste seisukohalt. Kõik järgnevad instantsid, kes valivad ja kinnitavad õppejõududeks esitatud isikuid, suudavad seda veel vähem ning toimivad ainult mehaaniliselt kord antud hinnete alusel. On seega selge, et selektsiooni teostamine õppejõududele järelkasvu soetamiseks, kui see tõesti peab tagama võimalikult parimate väljavaliiku, tuleb seada alustele, kus subjektiivsete elementide kõrval on maksimaalsel määral ka objektiivseid. Neid elemente on siis võimalik hinnata ka valivail ja kinnitavail instantsidel. Kõige rohkem objektiivseid elemente praegustes oludes suudab pakkuda üksnes võistluse printsiip, kui see on otstarbekalt rakendatud. Peale üldise ergutuse, mida võistlus paratamatult esile kutsub, annab see kandideerijale võimaluse esitada teataval määral objektiivse ilmega andmeid selle kohta, millisel määral ta vastab ülalmainitud tingimustele.

Eesnimetatud viisidest annab kõige paremaid tulemusi õppejõudude ettevalmistamisel stipendiumide andmise tee. See võimaldab küllaldasel määral rakendada võistluse printsiipi ja õppejõu hindamise printsiipi juba stipendiaatide valimisel ja kinnitamisel. Kuid et absoluutne objektiivsus pole siingi kunagi teostatav, osutub ka stipendiaatide valimisel vajalikuks teatava õppekoha jaoks järelkasvu soetamiseks enamikul juhtumell rohkem kui ühe stipendiaadi määramine. Eriti vajalik on see nell korral, kui vastava õppekoha täitmisel pole ette näha mõnel teisel viisil ettevalmistatud võistlejat.

Õppeülesannete täitmine pole oma iseloomult enam õppejõudude järelkasvu soetamise vahend puhtal kujul. See eeldab

juba teatava ettevalmistuse saamist pärast ülikooli lõpetamist. Aga oluline ja paratamatult vajalik on see küll kogemuste andmiseks õpetamises, mille omamine on ju ka üks õppejõudude kohta ülesseatud nõudeist. Õppeülesannete täitmine, samuti ka nooremate abiõppejõudude kohad on seega õppejõudude ettevalmistamisel selleks vahendiks, mille kaudu tulevased kandidaadid õppekohtadele omandavad vajalikku pedagoogilist vilumust, olles seega ettevalmistavaiks ja täiendavaiks vahendiks.

Õppekohtade juures olevad assistentuurid on esmajoones ette nähtud õpetamise abistamiseks vastaval õppekohal. Assistentide ettevalmistus tulevaseks õppekoha täitmiseks võib, kuigi ei tarvitse, tulla arvesse ainult sekundaarse vahendina, tingimusel, et see ei sega assistendi otseste ülesannete täitmist.

Teoreetiliselt võttes peaks õppejõudude ettevalmistamisel olulise tähtsusega olema ka diplomitud edasiõppijate institutsioon. Arvuliselt on see ületanud sageli stipendiaatide arvu. Ent tegelikult on see õppejõudude järelkasvu soetamisel mänginud ainult minimaalseimat rolli. Kõige sagedamat rakendamist on diplomitud edasiõppijate institutsioon leidnud õigusteaduskonnas. Ometi ei ole õigusteaduskonna iseseisvusajal ettevalmistatud õppejõududest seni ükski oma ettevalmistuse saanud diplomitud edasiõppijaks olemise kaudu. See asjaolu õigustab diplomitud edasiõppijate institutsiooni ligema vaatluse alt väljajätmise küesolevast küsitlusest, sest see ei muuda oluliselt iseseisvuse kestel Tartu Ülikooli õppejõudude ettevalmistuse küsimuse uurimisel saadud tulemusi.

Tähelepanu tuleb juhtida veel ühele üldisele nõudele õppejõudude ettevalmistuse küsimuse lahendamisel. Järelkasvu soetamine õppekohtadele ei tohiks mingil juhul jäetud olla juhuslikkuse reguleerida. Kuigi on soovitav, nagu juba eespool tähendatud, enamikul juhtumell määrata ühe õppekoha jaoks vähemalt kaks stipendiaati, ei võimalda meie olud ja majanduslik kandejõud ometi stipendiaate määrata

õppekohtade jaoks sel määral, nagu leidub selleks soovijaid. Tagajärjeks oleks stipendiaatide küllastus ühe õppekoha tarvis, samaaegselt aga puudumine mõne teise õppekoha jaoks. See asjaolu tingib õppejõudude ettevalmistuse küsimuse lahendamisel kavakindla toimimise. Viimane on aga võimalik üksnes siis, kui on olemas kindel ülevaade mitte ainult vakantsetest õppekohtadest, vaid ka õppekohtadest, mis ligemas või kaugemas tulevikus vakantseks saavad ja täitmisele tulevad.

3

Tartu Ülikooli õppejõudude koosseis, silmas pidades ülikooli asutamisel ülesseatud sihti — Tartu Ülikool pidi olema ja kujunema eesti ülikooliks — peegeldub tabelis nr. 1.

Siit näeme tõepoolest, et Tartu Ülikool, kus tema asutamise ajal ümmarguselt 50% õppejõududest olid muulased resp. välis-

detud ainult 33 kohta ehk 30% õppekohtade koguarvust, siis oli järelikult vajalik ette valmistada uusi õppejõude vähemalt 70% ulatuses ettenähtud õppekohtade koguarvust.

Ülevaate vabadest õppekohtadest järgneval ajal annab tabel nr. 2, kus on näidatud vakantsed õppekohad 1. jaan. 1926, 1. jaan. 1932 ja 1. jaan. 1938.

Nagu näeme sellest tabelist, on vakantsete õppekohtade arv hiljemgi küllalt suur, kuigi mitte küündides selle arvuni, mis oli ülikooli asutamisel. Kuigi vakantsete õppekohtade püsimise põhjused on mitmesugused, on neist siiski olulisim õppejõudude loomulik liikumus, mis jääb püsima ka õppetegevuse täiesti stabiilseerunud olukorras. Määraliste õppejõudude liikumust Tartu Ülikoolis ajavahemikus 1919—1939 näitab tabel nr. 3.

Kui vaadelda õppejõudude liikumust Tartu Ülikoolis (tabel nr. 3), siis näeme, et müü-

Tabel nr. 1

Teaduskond	Eestlasi			Muulasi			Välismaalt kutsutud		
	I. I 1920.	Praegu	Üldse	I. I 1920	Praegu	Üldse	I. I 1920	Praegu	Üldse
Usuteaduskond	5	5	8	2	—	4	—	—	—
Õigusteaduskond koos majandust. osakonnaga	2	15	17	1	1	8	1	—	4
Arstiteaduskond	3	25	33	4	3	8	1	—	5
Filosoofiateaduskond	9	16	25	7	2	7	5	4	23
Matemaatika-loodusteaduskond	7	17	24	3	—	6	3	—	5
Loomaarstiteaduskond	3	13	16	7	—	9	—	—	2
Põllumajandusteaduskond	4	14	15	—	1	4	—	—	3
Kokku	33	105	137	24	7	46	10	4	42

maalased, kujunes aastate kestel järjest eestillsemaks ning võib praegu juba täie õigusega ka õppejõudude koosseisu seisukohalt vaadatuna kanda eesti ülikooli nime. Kuid edasi näeme siit veel, et ülikooli algusajal täidetud kohtadele tuli samuti 50% ulatuses soetada järelkasvu. 1. jaan. 1920 olid ettenähtud 110 õppekohast vakantsed 53 ehk 48%. Kui silmas pidada, et eesti soost õppejõududega oli täi-

dunud 20 aasta kestel on ülikoolis tegutsenud lühemat või pikemat aega 225 määralist õppejõudu; neist on lahkunud nimetatud aja jooksul 109 ja praegu on ametis 116 õppejõudu. Vakantseid õppekohti on praegusel hetkel Tartu Ülikoolis 19. Ka

*) Loomaarstiteaduskonnas on nii siin kui ka järgnevals tabelis arvestatud õppejõuga täidetuna üks õppekoht, mille täitmise menetluses puudub vaid heakskiitev ja kinnitav otsus

Tabel nr. 2

Teaduskond.	1. I 1926.	1. I 1932.	1. I 1933.
Usuteaduskond	—	—	2
Õigusteaduskond koos majandust. osakonnaga	5	6	7
Arstiteaduskond	2	1	7
Filosoofiateaduskond	8	8	6
Matemaatika-loodusteaduskond	4	1	—
Loomaarstiteaduskond	7	2	2
Põllumajandusteaduskond	5	1	1
Kokku	31	19	25

tuleks mainida siin, et Tartu Ülikoolis nimetatud ajavahemikus tegutsenud õppejõududest oli eesti soost õppejõude 137, kohalikke ja opteerunud muulasi — 46 ja välismaalasi — 42.

4

Tartu Ülikooli õppejõudude ettevalmistamiseks tema asutamise ajal oli vaid kaks vahendit. Tegelikult kasutati neid mõlemaid. Esiteks määrati koosseisulistele õppekohtadele kas kohusetäitjaks või alama ametinimetusega (näit. professori asemel dotsendiks) isikuid, kelle teaduslik kvalifikatsioon ei vastanud antud õppekohal nõutavale kvalifikatsioonile. Täites õppekohustusi, tuli neil ühtlasi edasi töötada ka oma vastaval teadusealal vajaliku kvalifikatsiooni omandamiseks. Seesuguse tee kasutamise tegi ülikooli asutamisel välistatuks tarve õppetegevust ülikoolis või

malikulü kohe alata. Suur hulk nii ametisse nimetatud õppejõude on oma õppetegevuse kõrval suutnud omandada ka nõutava teadusliku kvalifikatsiooni ja seega on täiel määral õigustatud nimetatud vahendi kasutamine. Teiseks vahendiks oli Tartu Ülikooli algusaastail stipendiumide määramine eeldusi pakkuvatele ülikooli lõpetanutele enesetäiendamiseks ja õppetööle ettevalmistamiseks vastavate õppetoolide juures kodu- või välismaal.

Ka edaspidi toimus õppejõudude järelkasvu soetamine ja õppejõudude kaadri täiendamine, kui küsimuses oli omamaalast õppejõudude ettevalmistamine, peamiselt teaduslike stipendiumide kaudu.

Tartu Ülikool on 20 a. jooksul annud oma summadest teaduslikke stipendiume õppejõududele järelkasvu soetamiseks 106-le isikule (tabel nr. 4).

Tabel nr. 3

Teaduskond.	Määrallisi õppejõude 1919—1939	Neist vahepeal lahkunud	Määrallisi õppejõude praegu
Usuteaduskond	2	7	5
Õigusteaduskond koos majandust. osakonnaga	29	13	16
Arstiteaduskond	45	17	28
Filosoofiateaduskond	55	33	22
Matemaatika-loodusteaduskond	35	18	17
Loomaarstiteaduskond	27	14	13
Põllumajandusteaduskond	22	7	15
Kokku	225	109	116

Tabel nr. 4

Aastad Teaduskonnad	1919	1920	1921	1922	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	Isikute arv
	Usuteaduskond	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	2	2	3	2	2	1	—	1	1	
Õigusteaduskond koos majandust. osakonnaga	1	1	—	—	2	6	7	7	6	8	6	5	6	5	4	4	2	3	3	3	16
Arstiteaduskond	—	—	—	—	—	—	1	1	2	2	—	1	—	1	1	2	2	1	4	—	10
Filosoofiateaduskond	3	3	7	6	4	7	7	6	10	8	6	5	5	4	5	5	4	4	3	5	31
Matemaatika-loodusteaduskond	4	6	6	2	3	4	3	2	4	6	7	5	2	1	3	2	2	3	4	3	28
Loomaarstiteaduskond	—	—	—	—	—	2	2	4	3	3	1	1	—	—	—	—	—	1	2	2	7
Põllumajandusteaduskond	—	1	—	1	1	1	—	4	4	5	3	1	—	—	—	—	1	2	2	1	10
Kokku	8	11	13	9	10	20	20	24	29	33	25	20	16	13	15	14	11	15	19	15	106

Kõige rohkem stipendiaate on olnud järgmistes teaduskondades: filosoofiateaduskonnas — 31, matemaatika-loodusteaduskonnas — 28 ja õigusteaduskonnas ühes majandusteaduse osakonnaga resp. teaduskonnaga — 16. Teistes teaduskondades on olnud stipendiaate vähem.

Stipendiumi kasutamise kestus on olnud väga mitmesugune (tabel nr. 5): kuni 1 aasta on kasutanud stipendiumi 28 isikut, 1—2 aastat — 24, 2—3 aastat — 30 ja üle 3 aasta — 24 isikut.

Vaadeldes seda tabelit nähtub, et filosoofia- ning õigusteaduskond ühes majandusteaduse osakonnaga resp. teaduskonnaga on vajanud pikemaajalisi stipendiume suhteliselt rohkemal määral kui teised teaduskonnad. See asjaolu on tingitud eeskätt sellest, et aine põhjalikum omandamine vajab teoreetilistel aladel pikemaagest süvenemist ja läbitöötamist kui praktiliste teaduste valdkonnas.

Vastavalt võimalustele on hariduse täiendamine toimunud kas kodu- või välismaal, või enamikul juhtudel, nagu nähtub tabelist nr. 6, nii kodu kui ka välismaal.

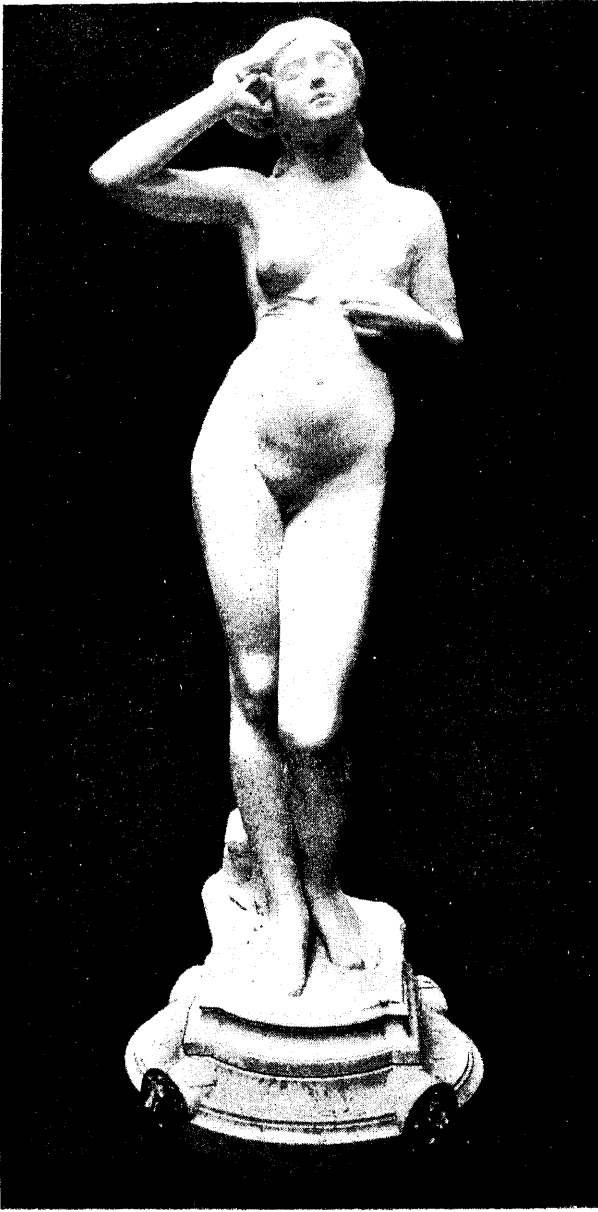
106-est stipendiaadist, keda ülikool möödunud 20 aasta kestel õppejõududele järeikasvu soetamiseks määranud, on seni saanud Tartu Ülikooli määralisteks õppejõududeks 51, s. o. 48,1% (tabel nr. 7).

Nende kohta võib ütelda, et nad on enamvähem täitnud neile asetatud lootusi. Ka ülejäänud 51,9% hulgas on suur osa niisuguseid isikuid, kellele pandud lootustes ei tule pettuda. Kõigepealt tuleksid siin arvesse need stipendiaadid, kes edasiõppimise on lõpetanud ja kes on omandanud nõutavad eeldused õppejõuks saamiseks, kuid vakantsete õppekohtade puudumisel või mõnel muul põhjusel on siirdunud teistele juhtivatele või kvalifikatsiooni nõudvatele kohtadele või ootamas õppekoha vabanemist resp. täitmisele asumist Tartu Ülikoolis. Samuti tuleks siia kategooriasse arvata ka enamikus need stipendiaadid, kes praegu veel edasi õpivad, aga kes ligematel aastatel võivad õppejõu kohustusi täitma hakata. Kuid lootusi mitte-

Carl Milles

Folke Filbyter

Per Hasselberg

Lumikelluke

lõitnuteks tuleb pidada küll neid stipendiaate, keda ka võistluse puudumisel ei ole õppekohtadele valitud, keda väljastpoolt tulnud kandidaadid on valimisel ületanud

või kes oma teadusliku tegevusega on osutunud vähetõotavateks. Tõenäoliselt võib niisuguste stipendiaatide protsenti hinnata 22-le.

Tabel nr. 5

Teaduskond	Stipendiumi kasutasid			
	Kuni 1 a.	1—2 a.	2—3 a.	üle 3 a.
Usuteaduskond	—	1	2	1
Õigusteaduskond koos majandust. osakonnaga	3	2	4	7
Arstiteaduskond	7	3	—	—
Filosoofiateaduskond	6	3	8	14
Matemaatika-loodusteaduskond	9	10	8	1
Loomaarstiteaduskond	—	3	3	1
Põllumajandusteaduskond	3	2	5	—
Kokku	28	24	30	24

Tabel nr. 6

Teaduskond	Stipendiaatide arv	Olnud stipendiaatideks		
		Ainult kodumaal	Ainult välismaal	Kodu- ja välismaal
Usuteaduskond	4	—	—	4
Õigusteaduskond koos majandust. osakonnaga	16	2	3	11
Arstiteaduskond	10	1	9	—
Filosoofiateaduskond	31	12	2	17
Matemaatika-loodusteaduskond	28	4	12	12
Loomaarstiteaduskond	7	—	2	5
Põllumajandusteaduskond	10	—	4	6
Kokku	106	19	32	55

Tabel nr. 7

Teaduskond	Stipendiaatide üldarv	Neist seni saanud Tartu Ülikooll määralisteks õppejõududeks	
		arv	%
Usuteaduskond	4	2	50
Õigusteaduskond koos majandust. osakonnaga	16	8	50
Arstiteaduskond	10	5	50
Filosoofiateaduskond	31	11	35,5
Matemaatika-loodusteaduskond	28	12	42,8
Loomaarstiteaduskond	7	7	100
Põllumajandusteaduskond	10	6	60
Kokku	106	51	48,1

Kõrvutades õppejõudude järeelkasvu vajaduse kohta esitatud andmeid stipendiaatide arvuga, kes 20 aasta jooksul on omandanud nõutava kvalifikatsiooni ja määratud õppekohtadele, näeme, et stipendiaatide arv ei ole olnud küllaldane rahuldamiseks nõudmisi õppejõudude järele. Loetlemata liigemalt seda nähtust põhjustanud tegureid, näib, et neist on olulisim olnud majanduslike ressursside vähesus. Puuduvat lünka pole suutnud küllaldaselt täita ka teised õppejõudude järeelkasvu soetamise vahendid, millest juttu on olnud eespool. Vajadus õppejõudude järele ühelt ja ettevalmistatavate õppejõudude puudus teiselt poolt ei võimaldanud tegelikult rakendada eespool-esitatud võistluse nõuet eistipendiaatide valimisel ega ka hiljem vastavate õppekohtade täitmisel, välja arvatud mõningad erandid. Kuid veel rohkem. Mitmed õppekohad on olnud aastaid vakantsed, ilma et oleks saanud nende jaoks õppejõude ette valmistada, või ei ole ainult ühe stipendiaadi määramine vastavale alale annud loodetud tulemusi. Näitena olgu nimetatud kaubandusõiguse õppekoht, mis on vakantne olnud selle õppetooli asutamisest peale ja on seda ka praegu; samuti ka romaani ja germaani filoloogika õppetoolid, millistest esimene on vakantne juba 12, teine 7 aastat, aga ka pedagoogika õppetool, mis on vakantne juba 8 aastat.

Ei saa puudutamata jätta ka õppejõudude ettevalmistust majandusteadusliku hariduse andmiseks. Vajadus selle järele kerkis esile juba 1919. a., kuid praegugi annab ennast seal tunda tarvidus hakata ette valmistama noori ülikooli lõpetanud, kelledest võiks saada vabade õppetoolide täitjaid tulevikus.

5

Mis puutub õppejõudude järeelkasvu soetamise ja selektsiooni tulevikus, siis lähtekohtadeks peaksid küll olema tegelik vajadus ja eespool aruteldud printsiibid.

Praegu on Tartu Ülikoolis vakantseid õppekohti 19. Järgneva 10 aasta kestel vabaneb praegu täidetud õppekohtadest õppejõudude vanusepiiri saabumise tõttu 24. Mõningal määral peab arvestama ka õppejõudude enneaegset lahkumist, nii et kogusummas ligema 10 a. jooksul vajab Tartu Ülikool uusi õppejõude umbes 50. Kui asendavate või uute õppejõudude ettevalmistus peaks toimuma küllaldase põhjalikkusega ja kui tahetakse, et õppekohale valimisel ja õppejõu edaspidise tegevuse virgutamiseks tuleks arvesse ka võistlus, siis peaks Tartu Ülikool neil aladel ligema 10 a. jooksul ette valmistama umbes 100—120 isikut. Inimesi selleks peaks leiduma, kui vaid majanduslikud ressursid seda võimaldavad.

Eesti luule pale a. 1938

On ammu-tuntud fakt, et nii elus kui ka kunstis näib eksisteerivat teatav kontrastsuse-seadus. Seda nii nähtuste intensiteedis kui ka kvaliteedis. Mida kõrgem on laine hari, seda sügavam on nõgu, mida heledam valgus, seda tumedam vari. Suured armastused toovad suure viha, kõige leebemad demokraatiad vahelduvad kõige rangemate diktatuuridega ja me oleme näinud, kuidas kirjanduses elu rämpseid mülkaid pildistavale naturalismile on vastatud sümbolismi kõige hapramate õitega. Lühike samm siit on paradokslikult kõlava, kuid nii meeldivalt lohutava valem: mida halvem, seda parem.

Seepärast mida vägevamaks kasvab proosa-masside laviin, seda kirkamat igatsust tunneb inimene kord luule järele. Mida enam süvenevad luules endaski proosastumise tendentsid, seda kõrgemalt osatakse kord hinnata jälle n. ü. puhast luulet. Ei puhu luulele käesolevatel aegadel tõepoolest soodsad tuuled. Aja rahutus ja muutlikes ilmastiku-oludes on inimene sunnitud unustama paljugi, mida ta tõeliselt vajab. See madalrõhk võib süveneda veelgi, kuid kunagi reageeritakse sellele kindlasti teissuguste puhangutega, sest luule kuulub inimloomuse ürgseimate vajaduste hulka, ei suuda teda tappa teaduse ega tehnika areng, ei sõdade hävitavad lained. Ebasoodsatel aegadel ta immitseb varjatud al-

likaina, ta võtab uusi vorme ja haarab uusi alasid ning mida vaenulisemad ta vastu on olnud aja-tendentsid, seda kaunimasesse õitmesse võib ta puhkeda. Ta ei sure ialgi.

Seda kõike on kasulik meele tuletada mele värsipimedal ajal ja see kõik on maksev meilegi luule kohta. Siin me võime just viimastel aastatel tähele panna vastuolulist nähtust: imeväikeseks on kuivanud luuletuskogude tiraažid, mis kõneleb sellest, et neil või teissugusel põhjusil on laiemad massid luulest eemale jäänud, kuid vähesest üldisest tähelepanust hoolimata ja värsile vaenulike aja-tendentside kiuste on annud see luule just viimastel aegadel tähelepanud väärtsusi — liisaks eelnevatele. Tõsi küll, neid väärtsusi kandev luule on tolduks peamiselt vaimsele ellidile, kultiveeritud maitsele, kusjuures me võime küll kindlasti ütelda, et ühele rahvale terves ulatuses sellest laadist ja neist väärtsust ei jätaku, kuid mitte seda, et niisugust luulet ei ole tarvis. Ja et luule siiski elab, seda näitavad ka mitmepalgelised ja erisunnalised sõnavõtudki luule kohta. Nende ägedust võisime näha eriti möödunud aastal.

Möödunud aastat võime luule alal nimetada küll ikaldusaastaks, kuid sellele madalseisule ei tarvitse vaadata kui nähtusele, mis puudutaks eriti meie luule kvaliteedi-kõrgust. See ikaldusaasta ei ole niisugune, mis tooks kaasa nälja, sest selle vähesel löikuse hulgas on

siiski saavutusi, mida võime lugeda meie luule väärtuslikuma osa hulka.

Möödunud aasta viieteistkümne värsikogu hulgast leiame ainult kolm, õige hea tahtmisega vahest neli uut loomingut sisaldavat raamatut, mis annavad välja kunstiteose mõõdud. Kõik muu on — diletantide näputöö, valikkogud, uued trükid ja üksainus tõlketeos. Kuigi me neile neljale raamatule lisame veel mõnes valikkogus ilmunud uued luuletused, ei ole seda ühe elujõulise rahva aastatoodangu kohta just liiga palju. Ei ole rikkaimeline see luule pale, kuid seda nägu elustavad siiski sümpaatsed nüansid. Henrik Visnapuu „Põhjavalgus“ annab sinna mõtlitku raskemeel-sust, legendaarset pehmust ja muinaseesti usu-fantaasia primitiivset hardust, Erni Hiire „Palgest palgesse“ ausa võitlustahte pinget ja Kersti Merilaasi „Maantee tuuled“ noort ja puhast rõõmu, kerget kurbust ja anduva südame õrnust.

Kui me 1937. a. luule-toodangus märkasime silmapaistvalt palju ja mitmentian-silisi reageeringuid ajale, isegi nende poeetide värssides, kes tavaliselt on piirdunud oma elamuste intiimsete interjööri-dega, siis möödunud aasta luule-saagis seda eriti märgata ei ole. Pilgud on pööratud enamasti sissepoole ja seega on liginetud enam luule päris-radadele — sisemiste heitluste ja vaatluste teedele. Muidugi, niisugune on ainult üldine ilme. Laiguti on siingi reageeringuid ärritavaile elunähtusile, seda domineerivalt muidugi Erni Hiire raama-tus. Hiiregi kogu aga juhatatakse sisse sisevaatlusi töötava tsükliga „Enesega“ ja Kersti Merilaasi näiliselt objektiivse-võitu loodusemaalingud on enamasti taustaks üsna isiklikule ja intiimsele tundelligu-tusele.

Aga vaadeldgem möödunud aasta luule-saaki lähemalt, mis võimaldaks teha mõningaid detailsmaid järeldusi.

Henrik Visnapuu „Põhjaval-gus“ on autori üheteistkümnes kogu ja sisaldab luuletusi a. 1933—1938. Siin on sadestunud reageeringuid mitmesugustest elamus-kihtidest, alates intiimsetest tugeva resignatsioon-i-varjundiga siseheittusist ja

lõpetades objektiivse loodusreportaažiga. Kogu üldilmes on selletõttu tundu-vaid dissonantse, kuid huvitav ebahühtlus on igal juhul parem kui igavavõitu hühtlus. „Põhjavalguses“ on luuletusi, mis oma intiimse sugestiivsusega ja nägemuslikkusega annavad sellele kogule märksa kõrgema kaalu kui oli autori eelmisel kogul „Päike ja jõgi“.

Visnapuu on üks neid poeete, kelle luules teatavatel aegadel on ikka väga tugevasti tunda olnud seda pinnaalust, imelist, analüüsimatat virvendust, seda miskit, mis luulest õigupoolest teebki luule. Seda on tal kõige rohkem ikka seal olnud, kus ta luulele langeb teatav nägemuslik valgus, millest ei ole kaugel adjektiiv „imeline“. Oma sisemise visiooni ustav järgimine on ta luuletaja-loomuse põhiomadusi, mille kaudu on mõistetavad ta luules mitmedki elemendid ja sõnastusstiiligi detailid.

„Põhjavalguses“ on seda valgust, seda indivi-duaalset visnapuulikku valgustust enam kui oleme harjunud nägema autori viimaste aegade kogudes, ja sellest on heameel. Kogu juhatatakse sisse sümboolse ja optimismi-taotleva „Põhjavalgusega“, millele järgneb esimeses tsüklis õige raske-toonilisi ahistus-meeleolusi, mõnikord otse ahastuslike varjunditega. Sellele teravale resignatsioonile on nagu reaktsiooniks tsükli lõppluuletuse karmus, halastamatus ja paratamatuse-tunnetus, mis juhib meid leise tsüklil legendaarsusse ja ka muinaseestilikkude õhustikku. Nendes tsüklites seis-nehki käesoleva kogu oluline tuum. Eriti nendes osades, kus on sadestunud elamusi kas ristituse või muinaseesti usundi moti-vel. Et legendaarne atmosfäär on kõltnud Visnapuud juba ta kirjaniku-tee algusest saadik, seda reedavad mitmed kiinismoti-vid ja -sõnad ta luules. „Marja, imeline nukrus ses nimes, püha valukeelne...“ hüütakse tähendusrikkalt juba „Amores'es“. Ja Issandaga on Visnapuul hiljem tihtigi tegemist, kuid kõik sigatsemised ja igatse-mised tema kõnelustes Issandaga sulavad harduseks jõuluöö pühas nägemuslikkuses, mis on Visnapuud ikka ja jälle inspireeri-nud. Selles legendaarses laadis on käesole-

vas kogus silmapaistvaim luuletus oma peene instrumentatsiooniga, langeva lume laulvust hästi tabav „Laul lumest“. Legendaarne kuma on aga ka luuletusel „Sulase poja süünd“ ja „Vanaema surm“, kus ingliskäsi viib hingeliblika läbi puhastusveest ja siis jumala trooni ette. Lõppstroofi värspaar „Maa pääl oli palju vaeva, / ja toidu pärast ka nurin“ kontrastina eelnevale pühallikule kirkusele süvendab hästi seda taevaste kauguste tunnet, mis õhkub kogu luuletusest. Kui siia juure arvame muinaseestilikkude hingelaadi kajastavad luuletused nagu ballaad „Vilbus“, ka „Vari“ ja „Võõras hingus“, siis saamegi kätte selle peamise osa, mida võime lugeda parima hulka mõeldunud aasta luule-toodangus. Aga see on väärtuslikuks lisanduseks ka Visnapuu enda loomingule. Need luuletused näitavad muuseas ka autorile, kuidas ta peab liiginema eepilisema koega žanrile.

Niisugusest sugestiivsusest nagu eesmainitud luuletused ei ole mitte kantud tertsiniides kirjutatud „Raamatu-aasta proloog“, kuigi see meie juhuluules võib seista üsna silmapaistval kohal, samuti mitte „Kelchi kroonikat värssiden“. See viimane oma lakoonilisuses annab paiguti siiski üsna hästi edasi nende laastatud ja troositute aegade kõledust. Samuti leidub siin oma piltlikkuses efekteid värsses nagu „Külade kohal on püved laste ja naiste kisast“, „Jaanuar juba maja palkidesse murrab hambad“; samuti dekoratiivne „Taevast kannavad veripunased virmaliste sambad“.

Kogu viimases tsüklis on sugestiivne see osa, mis sisaldab peamiselt musikaalset ja pehmet loodusluulet ja mõningaid nägemuslikke pildistusi. Oma napisõnalise ekstaasi ja kosmilise hingusega on väga mõjuv luuletus „Leegitsev liiv“. Head on ka suveöö leitsakulisest pehmusest tiined „Kuhjapesas“, samuti „Õnnis süvine öö“ ja „Suveöö“. Aga just siin tsüklis on näha, kuidas Visnapuu võib oma loomupärasest laadist välja kukkuda, kui ta hakkab pildistama oma ümbrust väga reallistlikult, n. ü. keskpäeva kaines valguses, ilma sise-mise nägemuslikkusest. Siis võivad sün-

didu luuletused nagu „Pardi pesakond“, kus on stiilist väljalangemisi. Visnapuu loomusele on väga võõrad ka mõningad siin esinevad humoristlikud nüansid. Kui aga Visnapuu vaatleb reaalsust n. ü. nägemuslikus valgustuses, kui tal keskpäeva kaine ja asjaliku valguse asemel on n. ü. rambi-valgus, mis reaalsuse dimensioone ei moonuta küll lausa fantastiliseks, kuid annab kõigele ometi palavikulisema jume, siis sünnivad niisugused läbituntud luuletused nagu „Vanad talud“.

Kokkuvõttes võib ütelda, et „Põhjavalguses“ on luuletusi, mida võime lugeda oma luule väärtuslikuma osa hulka ja mis näitavad, et autor järgib oma õiget loomust.

Erni Hiire kaheksas kogu „Palgest palgesse“ on oma kompositsioonilt palju ühtlasem kui Visnapuu raamat. Kolme tsükliks on surutud selle sisu ja need tsükliks on omavahel autori tõekspidamiste arengu suhtes orgaaniliselt seotud. Esimeses tsükliks „Enesega“ näeme autori kahtlusi ja heitlusi, teises tsükliks „Karge selgus“ on „unemapõldude harjult välja kitkut kõhkluste rägu“ — siin on eneseleidmise kindlust ja rõõmu looduse igavesti inspireerival taustal. Kolmandas tsükliks „Kaks jõudu“ propageerib Hiir oma tõekspidamisi, mis on lastud läbi käla kahtluste puhastustest.

Hiire luules oleme võinud viimastel aegadel tähele panna teatavat arengut endassesüvenemise suunas, mis on toonud ta mõningaisse värssidesse pisut intlimemat kõla. Käesolevas kogus ta püüab oma tõekspidamistele anda otsekuul enam kaalu, näidates lugejale nende küpsemist individuaalses heitluste-vaevas. Meetod on hea, mitte halvem selle süstemaatiline teostamine, kuid autor ei ole suutnud veel küllalt sügavale endasse vaadata, küllalt halastamatult ennast läbi puurida, et võtta meie arvustamisvõimelt relvad. Hiire siirus ja ausus küll lepib, kuid meie kunstiline südametunnistus ei andesta. Esimeses, paljutöötava pealkirjaga tsükliks on näha, et Hiirt on puudutanud valusasti kunstilise peenuse ja hõrkuse otsljad kir-

jäanduses, tema sõnade järele nn. „vaimu-
 elilitlejad“. Hiir heidab ette „vaimuelilite-
 jaille“ sotsiaalse südametunnistuse puudu-
 mist, kuid oma vastaste relvi ta rikuks alles
 siis, kui ta protestides oleks rohkem kunst-
 lilit nõtkust ja virtuositeedi hiilgust ja kui
 ta iroonial oleks lennukust. Hoopis tähele-
 pandavamad luuletused selles esimeses
 tsükklis on need, kus autor oma heitlused
 on viinud perekondlikule taustale, kus ta
 tundlik süda otsib lohutust lähedaste in-
 imeste juurest. Hiire kohta haruldaselt in-
 timne ja emotsioone vallandav on siin näi-
 teks luuletus „Tean“.

Teises tsükklis on autor nagu välja kas-
 vanud neist valudest ja heitlustest, mis
 teda änglastasid, ning naudib õnnelikku
 rahu looduse igrastustavais rütmides. Siin
 ongi ta suutnud anda loodusluulet, mille
 kargetele helkidele me ei saa keelata tun-
 nustust. Häirimatult me laseme end haara-
 ta nendesse kargusest õhetavasse meeololu-
 desse, mis hooavad luuletusist nagu „Sü-
 gishommik“, „Retk“, ka „Vabastus“ ja „He-
 le päev“. Kuid amorfseks valgunud luule-
 tused nagu „Usu!“, „Tunne!“, „Ela!“ mõ-
 ningaist imponeerivaist ja väga leidlikesti
 värsipaardest hoolimata äratavad oposit-
 sioonil. Me usume panteistliku andumise
 rõõmu, kui luuletaja ise otsekui vajuks ja
 sulaks looduse põllseisse rütmidesse. Aga
 kui meid talutatakse agitaatorlike võtetega
 —imperatiividega nagu tunne! ela! usu! —
 looduse kauniduste ja inimeste vapru-
 se juure, et vaata „kuis tasandik and-
 duv oma iluga vastu sul tuleb“, „vaata pää
 kohal terasest lindu“, ja kui kästakse ta-
 juda, mõista ja koguni harduda, siis lööb
 lugeja tõrkuma ja selle kõige mõju jääb
 peallskaudseks, sest siin ei ole ei intlimset
 sügavust, ei pateetilist vägevust ega hiilgust.

Kolmandas tsükklis Hiir kuulutab agi-
 taatorlikult oma tõekspidamisi, milliseid
 on puhastatud esimeses ja karastatud tel-
 ses tsükklis. Oma tuntud laadis ta ülistab
 loovjõudu ja taunib hävitavat jõudu. Ta
 ideaaliks on slingi, et „intimlitud loob sõp-
 ruskäand“, kuid relva pihku haaramist
 enesekaltseks näib ta siiski õigustavat, tut-
 vustades oma pojale püssi kui „külma ja

kuulekat sõpra“. Parim luuletus siin tsük-
 klis on „Otsustaja“ oma lihtse ja pateeti-
 kata pöördumisega töömehe-rakkuskäe
 poole, kes kulud maksab, kui „sõda ihka-
 vad taas saksad“. Näib üldse, et Hiir oma
 abstraktset ja liiga keerulist illemisviisi
 näib enim taltsutatavat lihtses neljarealises
 stroofis. Tarvitades keerulisemat struk-
 tuuri või kaldudes vabavärsi poole, ta val-
 gub liiga laiali.

Käesolevas kogus on Hiirel siiski roh-
 kem intiimsust ja introspektiivset süvene-
 mistahet kui mõnes tema eelmises kogus.
 Igas tsükklis leidub tal luuletusi, milledele
 me ei keela oma tunnustust. Juba pikema
 aja kestel me oleme võinud jälgida Hiire
 kirjandusliku tee arengut. Me usume, et
 ta süda on lihtsele rakkuskäele ligemal kui
 suuremal osal ta kirjanduslikest vastaseist
 ja me ei saa keelata sümpaatiat ta tund-
 likule palgele eesti kirjanduses. Ka ei ole
 meil midagi juhtkirjade vastu luules, kui
 neis ainult ei eksitaks luule kui peenen-
 datulma kirjandusliigi seaduste vastu. Ka
 kõige juhtkirjalikumas luuletuses peab säi-
 llima see miski, milleta luule pole luule.
 Hiir peaks teadma, et luule nõuab tihed-
 datud muljet ja mõtet, et seal peab arm-
 mastama sõna rohkem kui kusagil
 mujal.

Kersti Merilaasi luuletused on
 „Loomingu“ veergudel juba mõnda aega
 äratanud tähelepanu oma rõõmsa värskuse
 ja liitriilse õrnusega. Ta nõudlik vormi-
 meel, ta hellitlev armastus sõna ja selle
 nüansside vastu ning püüdlused väljendus-
 liku eksaktsuse poole on teda ühendanud
 „arbujaate“ ringkonnaga. Oma noorusliku
 hoogsuse ja tundeid mitte häbeneva laadi
 tõttu on ta aga leidnud sooja poolehoidu
 ka ringides, kus intellektuaalsed naudingud
 pole erilises soosingus.

Oma möödunud aastal ilmunud esik-
 kogu „Maantee tuled“ laskis see poe-
 tess oodata kauem, kui oleks oodanud ta
 kergesti süttivast ja nähtavasti spontaanse
 inspiratsiooniga natuurist. Endakriitika on
 kiiduväärt nähtus igavesest ajast igavesti,
 kuid käesoleval korral ta oleks võinud küll
 kindlasti rohkem sõelale jätta, kui melle

pakub see brošüürlik kogu. Võib-olla oleks kannatanud selle all kompositsiooniline ühtlus, kuid külluslikum ilme oleks meid lepitanud, sest just Merilaasi puhul me olime erutatud ootama midagi, mis „nagu laiad meretuuled löövad üle ranna“.

Kuid kõigiti rõõmustav nähtus on see esikkogu niisugusenagi, sisaldades luuletusi, mis rikastavad tunduvalt möödunud aasta luule-saaki. Selle kogu peamine tuum seisneb looduse taustal antud õrnades ja lüürilistes meeleoludes, mis harva, kuid väga mõjuvalt võivad puhkeda ka ekstaatilisest nägemusteks. Kersti Merilaasi loodusetunnetus on intiimne, kuid selles ei ole panteistliku andumise ekstaasi, mis näiteks nii teravasti iseloomustab Kangro loodusluulet. Poetessi isik ei vaju looduse hõlma, vaid loodus on tihti õnnestavaks ja kauniks taustaks ta üsna isiklikule meeleolule. Ta rohkem vaatleb ja kirjeldab kui hingestab loodust, on tunda tema vahekorra loodusega. Väga tihti on Merilaasil loodus selleks miljööks, kus n. ü. elab poetessi diskreetne, kiituse- ja tänutundeline armuelamus. „Mailaulude“ kuuest luuletusest näeme seda näiteks neljas, õigupoolest peagu viies luuletuses. Aga seda on leida ka teistes tsüklites. See ei ole armastuse üllistamine ildises mõttes, ei ülev ega suur kirk selle sõna kaunis tähenduses, kaugeltki mitte seksuaalitsemine ega mingisugune adulteer-idüll, vaid üsna individuaalne, alandlik ja peagu andestust paluv tunne, peidetud diskreetselt looduse rütmidesse. „Ah, keerduda mind lase nii / su jalge ümber nagu humal“ ja edasi „Ma tahan olla nagu tee, või nagu kivi, millel astud, / või laul, mis kostab üle vee, / või lill, su rõõmuks õide lastud“ üteldakse luuletuses „Õõ“. Seda laadi toonid kõlavad mitmetes luuletustes, näiteks kasvõi luuletuses „Nüüd õhtu on“ — „Sa näed, kõik, mis mul on — mu usk, mu rõõm / sul voolab üle jalgade kui vesi,“ või jälle „Jah, nii on hääl, et nüüd mind õhtu tõi / su pilgu imeliselt sooja varju.“ Oma hardas alandlikkuses meenutavad need toonid mõnikord armastatule suhtumist Adsoni armuluules.

Adjektiivide-paar „hea ja lihtne“ iseloomustab neid armuelamusi. Aga ka Merilaasi puht looduse-piltides on seda idüllilist ja väga habrast õrnust, mis muide kunagi ei lange sentimentaalsuseks. Armunud pilguga ta vaatleb looduses üsna tähtsusetu ja pisikesi asju — „Oja jääs on tiluke pragu, / lumel näed jänese jälgi, / ja äkki hellud ja tunned, nagu / keegi armas sind jälgih.“ Aga jõulised ja vihasedki rütmid ei ole võõrad Merilaasile, kuigi üsna harva esinevad. Selles suhtes paistab eriti silma diinaamiline „Vihane sügis“, kogu parimaid luuletusi, aga ka „Avalaul“ täis kevadist puhkemis-hoogsust, ja mõnevõrra ka „Tuul“, kus siiski on dissonantse. Et poetess suudab vormi anda ja poeesiarikkalt häälestada ka üsna „proosaaliselt“ nähtusi, seda näitab hell ja ühtlasi dekoratiivne „Lambatapupäev“.

Merilaasi lüüriliselt-laulvad ja õrnad looduse- ja armuelamuste meloodiad on mõjunud värskemalt, kui me neid üksiseisvalt oleme juhtunud lugema. Kogus kõrvuti olles nad jätavad monotoonsema mulje. See johtub sellest, et nende palged on üksteisega liiga sarnased, nende põhimeloodia samatämbri. Paistab, et autor isegi tunneb seda, sest ta näib innukalt otsivat avarumisvõimalusi. Tung laiemama amplituudi järele on teda juhtinud mõtlikumate toonideni, intellektuaalsema kallakuga laadi. Luuletused selles osas on küll „hästi tehtud“, kuid mitte kuigi sügavalt läbi valgustatud. Nendes on tunda luuletaja loomuse mõttes teadlikku teisiti olla tahtmist, mis laitmatust vormist hoolimata ei mõju ehtsena. Neis ei ole mõnele ta kaas-arbujale omast mõtte kirge ega elektriseerivaid südemeid. Tundub, nagu tõmbuks Kersti Merilaasi lüürilis-emotsionaalne loomus arglikult kõrvale ta intellektuaalseis treeninguis vilunumate kaaslaste hulgas. Seda ei tarvitseks tal teha, sest tal jätkub maitset hoida end kaugel nõretavasse lamedusse langemisest. Tundeid on põhjust häbeneda ainult neil, kes ise kannatavad haiglase ülitundelisuse all.

Arvustus on Merilaasi puhul viidanud mõjudele. Selles näib olevat tera tõtt, kuigi

mõjude otsimine kunstis on riskantsemad ülesanded, kus võib kergesti libiseda. „Maantee tuultes“ on tõepoolest tunda väga tuttavaid häili, kuid n.ü. teadusliku kaalukusega selle väitmiseks ei ole õigust põhjaliku analüüsita. Kuid mõjustused kirjandusliku tee algul pole sugugi taunitavad. See näitab autori erka reageerimisvõimet nii elus kui ka kunstis. Otsingud on alati lubatud, neid on isegi tarvis, sest kunstniku oma laad peab välja kasvatama. Mida risttulelisemas miljöös see sünnib, seda tugevamaks see oma hoiak kasvab. Ei või praegu aimata, millistes suundades võib Merilaas oma arengu-teel edasi minna, kuid ta tähelepanuväärt anue näib töötavat palju.

Teltest möödunud aastal ilmunud uut loomingut sisaldavatest luuleraamatutest kiitlind kunsti tasemini teataval määral ainult E. H. V r a g e r i värsikogu „V a l g e d r a n n a d“, ilmunud „Olloni“ kirjastusel. Autorit on inspireerinud Hiumaa loodus ja inimene oma murede ning rõõmudega selle taustal. Kogu tähelepanuvama osa moodustavad Hiiu murdes kirjutatud laulud, kus ei ole tahtlikku dekoratiivsuse taotlust ja mis pealuvad just oma primitiivse lihtsusega. Hiidlaste toimetamisi ja tegemisi pildistavad õige kujukalt optimistliku värvinguga „Hiidlaste loul“ ja „Hiidlane, loul!“ Näiteks viimasest: „Misand äbened, hiidlane, loul! Iga so saar polend tummide maa. / Eland kaua sii kruusisel kaldal, / silgule kõrust sa ikka siit saand. // Igand so maa pole mätaste unik. / Mändadest, kuuskedest kiri aa mets. / Kaski, kadaged, mustigud, pooli, — / kelke aa palju ja peelegit vett.“ Nagu näeme, tarvitab autor Hiiu murret võrdlemisi puhtalt, mitte segatuna häirivate kirjakeele sugemetega. Need murde-luuletused annavad edasi Hiumaa koloriiti forsseerimata ja elamuslikult, mispärast me võime V r a g e r i st oodata mele murde-luule tõhusat rikastajat. Eeldusi tal selleks on olemas, kui ta ainult ei satu eksiteedele.

Eksiteedel sammumise tulemuseks on kahtlemata need kirjakeelsed luuletused, millele V r a g e r i raamat sisaldab kahjuks

kaugelt enam kui murde-luuletusi. Slin autori keeletunne on üsna algeline. Kuigi V r a g e r i s on tunda teatava liiurika-soone tuksumist, ei suuda see neis kirjakeelseis luuletusis mõjule pääseda vormilise abituse ja keelevaistu puudumisest johtuvate maitsetustegi tõttu. Näiteks luuletuse „Suvi kutsub“ algus: „Tule, mu naeratav, tule kui suvi, / lähme lauldes läbi kruusase Hiiu, / koondunud matkasse mõlema huvi, / et peirida volbelt ja malbelt kord viivu.“ Viimast värsi võib pidada küll pigemini uuendusliku keele paroodiaks kui õrnu tundeld äratama määratud luuletuse-reaks. Autori taotlus aga on muidugi vastupidine.

Tervelt viis värsikogu aga on küll näinud trükimusta enneaegu. Autori kirjastusel ilmunud J a a n J ä r g ' i poemide-kogus „Maailm, miks vaikiman sina?“ lennutatakse süüdistusi sotsiaalse ülekohtu ja paheliste nähtuste vastu ning püütakse drastiliselt esile tõsta elu jubedaid tõdesid (nälgiv naine müümas ennast, et saada lapsele süüta, kõrgemate kihtide prassingud samal ajal kui miljonid roomavad näljas). Poemid kannavad pealkirju nagu „Tants alkoholi ümber“, „Emake, süüta sa anna“, „Naine, miks hällid on tühjad“, kusjuures saab oma osa ka vallaline naine, kes „... armukest salaja sallib — neid vahetab visticisti tihti, / mehele minna ei taha ja armastab elada üksi...“ Kuid kõik see on esitatud niisuguse maitse-puuduse ja abitusega, et raamat kõlbal näiteks, kuidas ka kõige traagilisemate ja valusamate küsimuste käsitlemine võib mõjuda koomiliselt. A. P o r r m a n n i kirjastusel ilmunud J ü r i Ö u n a p i „V ö l u d e m a a“ kuulub samale tasemele. Selle laadist annab aimu armsama juuste võrdlemine kohviga ja huulte võrdlemine tõrdiga — „küll saaks neistki maitsvad lõunad...“ Hile Ilukolde kirjastusel on ilmunud L a u r i T a r m o „M u r d l a i n e d“ ja E n n U i b o „H o m s e n i m e l“, mõlemad kahvatud imitatsioonid võõrastel kõladel. Esimene neist on silmapaistev oma keelevigade rohkusega. Kui tühje ja õõnsaid kombinatsioonid võib moodustada sõnadest, seda näitab „Töö-

kooli“ kirjastusel ilmunud H. Turpi raamat „Hümn e Eestile“.

On mõistetav noorte inimeste eneseavaldamis-tahe, kuid see karjuv enesekriitika puudus paneb siiski mõtlema ja imestama, et leidub kirjastusi, kes kõike seda vastu võtavad.

Uues väljaandes on möödunud aastal ilmunud Vilem Grünthal-Ridala „Laulud“ ja „Kauged rannad“. Et nende esimene trikk on ammu otsas ja et Ridala oma pikaldaste ja melanhoolsete Koskennimit meenutavate meloodiatega on meil kirjanduses tähelepandavamaks nähtuseks kui seda arvustus on vahest toonitanud, ja et tema omapärase süvenemine võib anda praegugi rikastavaid elamusi, siis on nende uustrükkide ilmumine kõigiti tervitatav. Ridala talitab õigesti, tehes nendes uustrükkides muudatusi nii vähe kui võimalik. Ta ise kirjutab: „Teksti moondamisest ehk kogu ümbertegemisest, nagu seda mõned on arvanud teostada võivat, otse äratundmatuse ni, on põhjusemõtteliselt hoitud. Olen oma ülesandeks seadnud, mitte uusi luuletusi avaldada, vanade süzheede põhjal, vaid vanu laulusid, nii nagu nad aastakümnete eest loodi, kõige sellega, mis sel ajal nende saamiselugu ümbritses. Pean seda ainsaks õigeks minetluseks kunstitoodete suhtes, nii pikalt kui neid ajaloolise saadusena tahtakse jälle välja anda.“ Meeldiv ja Ridalale sobiv on Jaan Vahtra kaas.

Läinud aastal ilmunud valikkogudest on üheks kaaluvamaks raamatuks Gustav Suitsu „Kogutud luuletused“ A. Johani õnnestunud illustratsioonidega. On võimatu lühiülevaates viidatagi täpsemalt siinsetele rikkustele, alates „Elu tule“ lauludest ja lõpetades esmakordselt ilmuvate „Rutja motiividega“. Nendes viimastes näeme jälle seda Suitsu loomusele nii omast rafinceritult nüansseeritud impressionismi, jumestatud õlge õhulise ironiaga. Suitsu endakriitika, äärmuseni arenenud eksaktuse-ih ja vihmistlemiskirg on teda kiusanud ikka ja jälle muutma oma värse uutes redaktsioonides. Kord eemaldab ta rütmilisi ja keelelisi defekte,

kord retušeerib tunde-nüansse ja korrigeerib mõtte-kurve. Mulje ja mõtte pregnant-susele on need korrektiivid tulnud küll tihti kasuks, kuid nad kipuvad võtma luuletuselt selle „ajaloolise šarmi“, mida noorema generatsiooni inimene juba koollpingil on armastama õppinud. Suitsu luuletustest on saanud mitmed juba n. ü. rahvaluule väärtuse, nende defektidki praeguse värsitehnika seisukohalt vaadatuna on sündunud meisse nii endastmõistetavaina, et muutmine seal peaks toimuma äärmise tagasihoidlikkusega. Kahtlane on näiteks, kas on mõtet muudatusel luuletuses „Noor armastus“ „See tuli, käis üle kui äikene — / ma ise kui pilliroog“ endise asemel „See tuli kui pikne ja äikene — / ma olin kui pilliroog.“ Mõistame veel kuidagi, et endise „meil rinnus elutulelilled / ja higelmed otsa ees“ asemel on parem „meil rinnus elu tulililled, üksteise ligi pilvedes“ aga mitte seda, et endise „siis lähme mägestiku rada — meid ootab eel Italia“ asemel on parem „siis lähme mäestiku rada — ei unusta: Itaalia“, välja arvatud muidugi elementaarsed ortograafilised muudatused. Praegu ametlik keelend „mäestik“ ei oleks tohtinud kuidagi välja tõrjuda palju mehisema ja pregnantsema „mägestiku“.

Aga mainitud pisiasjadel pole kuigi kaaluvat tähendust. Gustav Suitsu „Kogutud luuletused“ kuuluvad meie vaimse varamu parima osa hulka. Sealsed mitnepalgelised rikkused pole määratud mitte ainult vaimsele eliidile, vaid kogu rahvale.

Läinud aastal ilmunud valikkogudest on tähelepanavaks seisukoht ka Ants Orase toimetatud koguteosel „Arbuja d“, mis sisaldab uusimat eesti lüürikat kaheksalt autorilt. Siia on koondatud Betti Alveri kirkuse ja ülevuse igatsust, Bernard Kangro panteistlikku andumisrõõmu Uku Masingu religioosset ekstaasi, Kersti Merilaasi õrna lüürismi, Mart Raua musikaalseid meloodiaid, August Sanga kerge ironiaga varjundatud kahtlusi ja nendest läbi paistvat nooruslikku idealismi, Heiti Talviku inetuste ilu ja metalset lõikavust ning Paul Viidingu

absoluutsuse iha ja julmi hinge-analüüse. Nimetatud autorid, kes siin on koondatud ühe lipu alla, moodustavad nagu mingi reaktsioonirinde nendele eelnenud sotsialistlik-proletaarlikult häälestatud realistidele. Kui viimaste tegutsemispiirkonnaks oli meeltega tajutav reaalsus ning lipukirjaks „elulähedus“, siis elu kontrasti-seaduse põhjal võib juba arvata, et arbutajate parooliks kõljab „vaimulähedus!“. Ei saa küll eriti süüdistada neid realiteedist põgenemises, kuid nendel on kalduvus oma meelte kaudu saada muljeid destilleerida ja stiliseerida. Nende sotsiaalsel tundlikkusel ei ole nii laia amplituudi ega niisuguseid avaldusvorme, mis rahuldaks nende vastarindlasi.

F. R. Faehlmanni „Kogutud teosed“ on möödunud aastal ilmunud ainus bibliofiilne iluväljaanne. Teos on pühendatud Õpetatud Eesti Seltsile sajandaks aastapäevaks ning väljaandjaks on prof. P. Arumaa, F. R. Faehlmanni portree ja sisellustratsioonid on kunstnik A. Bergmanilt ja kommentaarid M. Lepikult. Faehlmanni 123 värsirea (raamatu sisuks on „Piibo jut“ ja „Järva-maa vana-mehe õpetused“) iluväljaanne väärinuks küll tüüpograafiliselt luksuslikumat vällmust, kuid nähtavasti ei ole selle teostamine meie oludes võimalik. Illustratsioonide kohta, millede ülesanne niisuguses raamatus on suur, on õigus sõna võtta detailsemalt vastavatel spetsialistidel. Mulle näib, et nad vastavad hästi sellele naiiv-familjaarsele laadile, mis iseloomustab Faehlmanni siinseld ridu.

Ülevaade ei oleks täielik, kui jätaksime nimetamata läinud aasta toodangus M ä r t L a a r m a n i kaunid puulõike-raamatud.

Ainsa tõlketeosena näeme käsiteldavas aasta-revüüs Homeroose „Odüsseia“ esimest osa Anna Öpiku tõlkes. Tõlkija on võtnud endale esindusliku ja vastutusriikka ülesande. Tulemustega võime olla rahul selgi kujul, teades, et luule on õlgupoollest tõlkimatu ja ideaalne tõlge jääb igavesti unistuseks — tema kohta on ikka ja jälle maksev kulunud tõde naiseist: kui ta

on ilus, siis ta ei ole truu, on ta truu, siis ta ei ole ilus.

*

Tõstes veel kord silme ette Visnapuu, Hiire ja Merilaasi kogud kui möödunud aasta uut loomingut sisaldavad kandvamad raamatud, näeme, et ei ole sugugi kerge absoluutse kindlusega vastata küsimusele, missugune neist on parim (kui ei ole himu forsseerimiseks). Nad on oma laadilt nii erinevad, et üht eelistades peaksime tege-ma ülekohut teisele. Sihilik oleks mitte lugeda aasta hinnatavate kvaliteetide hulka Visnapuu mõningate usundi motiividel sades-tunud clamuste diskreetset sugestiivsust ja mitmete ta looduslaulude intiimset tuksu-mist. Varju ei tahaks ka jätta Merilaasi nooruslikku värskest, ta vormi loomulikku graatsiat. Ei saa tähelepanematult mööduda ka mitmetest Hiire looduslauludest ja mõningaist muistki tõelusekajastustist. Sellele kõigele lisab oma jumet Suitsu Rutja-motiivide nüansirikas impressionism ja ka Vrageri mõningate murdeluuletuste rõõ-mus koloriit.

Üks nähtus aga kipub silma hakkama vaadeldes meie luule arengut viimastel aastatel, kaasa arvatud teataval määral ka möödunud aasta: meie luule väärtuslikum osa hakkab saama ainult vaimse ellidi as-jaks, kes moodustabki meie luule praeguse ostjaskonna. Saavutused selles suunas on olnud silmapaistvad ja teevad meile kõigi-ti au, kuid me ei saa sellepärast veel hoo-belda oma luule m i t m e p a l g e l i s u s e - g a. Noorema põlvkonna loomingus ei ole luulet, mis elektriseeriks laulu hulki ja mis samal ajal kannaks endas kõrgeid kunstli-si väärtusi. Hiir püüdleb sinnapoole, kuid tal puudub see võlmas ja lihtne haare, mis peab olema niisugusel kunstil. Aga püü-dlusigi sinnapoole — rikastada selles suunas meie luulet — tuleb kõigiti hinnata. Lu-gejaskonna ja kirjandusliku loomingu va-hekord on muidugi komplitseeritud nä-h-tus, seal on kaasa mõjumas väga mitmed tegurid, kuid loomulik ja terve ei ole see mitte, kui ühe rahva luule-varamust saab toitu ainult rahva üks osa.

Muljeid Pekingi teekonnalt

IX

I ole tarvis pikki ekskursioone, ei ole vaja püsivat paigalviibimist: satute selletagi Pekingi ainulaadsuse jälile. Paar pilku tänavatele, ringkäik linnas, — sellest piisab. Saadud muljed rahuldavad teid enam, kui julgeseite loota. Kõigepealt veendute, et kõik, mis teid siin piirab, on ülimalt ehtne. Oleks asjatu vaev otsida kusagilt mujalt teist samalaadset ning samaväärset miljööd. Ei jaksa kujutellagi, et kusagil teisel oleks võinud tekkida veel seesugune residents.

Hiina sadamalinnad on vastikud kõverpeeglid. Nad ei ole tekkinud taevapoegade endi loovast vaimust, vaid võõraste sissetungijate profiidi-löömise innust. Seal ajab Euroopa ning Ameerika oma moodse tsivilisatsiooni vagusid. Aga et hiinlane on iseendale truuks jäänud ega ole soovinud osa saada Lääne vaimust ja Lääne materialismist, siis pole ka saavutatud mingit kooskõla maa põlse olustiku ning võõrsilt toodud sugemete vahel. Ameerikalikke äripesi loendamatul kontsessiooni-aladel piiravad tüübilised hiina alevid. Kontsessiooni piiridest üleastumine tähendab siirdumist moodsest maailmast hiinalikku primitiivsuse.

Sissetungijad ei ole suutnud ega tahtnudki arendada edasi hiina vaimu positiivseid omadusi. Nendest said „kultuurikand-

jad“ sootu vastupidises suunas — nad poakisid maarahva mentaliteeti rahvusvaheliste suursadamate ja suurlinnade laostumise ning korrupsiooni idusid. Moodse tsivilisatsiooni seniseid atakke võime võrrelda Hiinas vähktõve atakkidega. Paljud primitiivsed rahvad on hävinud moodse tsivilisatsiooni sissetungi tagajärjel. Hiina aga, imbnud läbi oma muistsest kultuurist, püüab hävitada neid märke, mis on süstitud vägivaldselt ta organismi. Hiina ei alistu. Hiina põeb küll, kuid hoiab end jalgel. Seepärast ei võida Euroopa ja Ameerika siinsed saavutused usaldust. Kontsessiooni-aladel on kõik võlts. Seal ei saa pidada pilvelõhkujaldki muuks kui pappkarpideks. Mida suurem linn, seda ühepäevasemana ta tundub.

Pekingis aga on kõik laadid, viisid ja moed saanud lõpliku kuju. Peking on nagu igivana põld, planeeritud tuhandeaastase ettenägelikkusega. Peking esindab kõike igavest, põllist ning viimisteldut. Monumentaalne müüridelt ning fassaadidelt, püsib ta vaimsuski paljude põlvede jooksul saavutatud staatikas. Peking — see on Hiina ise. Taevapoegade mentaliteet ja maitse, nende elulusuhtumise vastuoksused, nende sübariitlik kallak mõnusale ja mugavale, aga ka nende ebapraktiline kiindumus kätteõpitud šabloonidesse, nende vaimulma kuiv-asjalik aluspõhi koos suletusest tingitud illusoorse püüdega tõmmata ühele liistule spiritaalset materialistlikuga, nende teadlik tahe püsida vaid maises ruu-

mis, kuid tunda sealsamas kõige oleva mõttetust ja ülearusust — kogu see Hiina olemus, kantud positiivseist üritusist nihilistliku elutunnetuse foonil, on saanud Peekingis nähtava ja kombatava kuju.

Kultuuri kõrgeimad ladvad näruvad enamasti alati õhupuuduses, see tähendab — skepsises. Suur vaimsus satub sageli isendaga vastuollu. Mitte tunnustades ülemaist, seadis hiinlane endale ideaaliks maapealse elu maitsemise. Aga meeldid nürinevad, maitsemise kannul sammub küllastumine. Mõistus annab kõigele oma läbinägeva hinnangu ja tulemus ei saagi olla muud kui saalomoniik eitamine. Armastades maad ja selle ilu, otsiti põlist ning harmoonilist. Rajati paleesid, mis pidid sümboliseerima kevadet, igavest noorust, ülilmat harmooniat. Looduses eneses aga vaheldusid kevaded suvedega, sügistega, talvedega. Noorus pidi otsekui Fööniks alati uuesti sündima. Harmoonia osutus sageli haavavaks ebakõlaks.

Kuidas ka ei plaanitud, ikka jäi inimese kädetöö puudulikuks. Surnud materjalil oli sama viga mis elul eneselgi: ebalaaduslikkus. Inimene ei jaksanud ületada loodust. Igavene komistamine kogemustele sisendas veendumuse, et täiuslikkuse otsimine on viljatu vaevanägemine. Pärast seda ehitati veel ainult ehitamise enese pärast. Ehitati selleks, et olla virtuoos oma alal, kuigi mõistetati väga hästi ka säärase ürituste tühisust. Nii tekkis kuulus Taevatempel, mis polegi enam hoone, vaid marmorisse valatud fantaasia. Äärmuslik kinnipidamine konkreetsest tõukas ehitaja äärmuslikku abstraktsusse.

Isik süvenes aga järjest enam isendasse. Ta tahtis olla häirimatu ega rahuldunud millestki. Ühiskondlik suhtlemine tundus talle koormavana nagu iga teinegi paratamatus. Usaldatavana tundus ainult kodune kolle, sest seal maksab subjekti omaväärtus enam kui ühiskondliku ja riikliku elu avalikul laadal.

X

Auto sõidutab meid ruumikalt jaamaseliselt müüride, kangialuste, värvate ja

kitsaskäikude linna. Õhtu saabumine on olnud vihmane. Taevast katavad ikka veel masendavad pilved. Märjalt sillutiselt immitseb udusid. Laternate kuma langeb tumedatele müüridele. Seda ei saa pidada nende müüride valgustamiseks, vaid see on otsekui nahalappide nülginine sealt, kus valitseb tuimus ning ükskõikus. Vastutulijate kujud koonuskübarates, kas avaras pihikus, pikas mantlis või vaharildest püksipintsakus, kas vihmavarjuga või ilma, — need kujud, alati tumedad ja sünged, rõhutavad oma poolt müüride tähtsust.

Läbime kangialuse, sügava ja pika nagu tunneli. Selle lõpp paiskab meile näkku tulede rahesaju. Äritänavate karusell haarab meid endasse. Plakatite sadu paneb silmad kirendama. Tummade ning tuimade üksi-kõndijate asemel, kelle külmust olime äsja imetelnud, piirab meid mesilasperelik sumin. Auto takerdub inimmurdu nagu kana takkudesse. Valgustatud äridest paistab kirevaid kaubaesemeid. Tuled konkroonlühtrites ning postamentidel paljunduvad peeglitesajakordseks. Üldise kriiskavuse ning kirevuse keskel näib meile, nagu oleksime sattunud nukkude tantsupeole. Ärikvartaalide omapära seisneb selles, et seal ei ole sõidukit sõiduki kannul ega mingit kindlat inimvoolu suunda. Liiklemine toimub otsekui paigal. Tuhanded nukud rühivad kuhugi. Tuhat jalapaari kõnnisklebe edasi-tagasi. Üksikult on iga tüüp millegagi tegevuses, millestki huvitatud. Tüüpide summa jääb aga alati samaks, püsib alati samal paigal. Rühkimine tundub mõttetusena, kõnelemine ja žestikuleerimine — sonimisena.

Seda muljet aitavad rõhutada äkklised üleminekud. Niipea kui jõuame välja ärikvartaalist, laskub linn jälle vaikivasse hämarusse. Jälle näeme üksikuid morne vastutullijaid, kes on otsekui tuimuse tunnimehed. Näüid venib meie ees plkk bulvar. Paremal pool näeme vihmapiiskades nõretavaid puid, vasakul pooleuroopalikke maju, kus hiina katuskirja hulka on poetatud ka ladina-tähtedega silte. Ootamata kontrastidena mõjuvad selles pildis veripunased sambad, mis on püstitatud õudust

sisendavate kaakidena tähtsamate tänavaristete nelinurkadele.

„Üle hulga aja jälle huvitav linn,“ lausub mu naine, ning ma avaldan vaikides oma nõusoleku. Selles õõs, nendes tulede, müüride, pilvise taevas ja salapäraseina kõndivais inimesis leiab ma võlusi, mida ma ei oska seletada, aga mis mõjustavad mu tundmusi ergutavalt ning rahu- tuks tegevalt.

Bulvari lõppedes hakkame keerlema loendamatu müüride kitsaskäikudes. Pekingi kodaniku elu on peidetud õuede ja savimajade sügavusse. Hiinlane-individualist ei salli, et võõras silm kasvõi kogematagi satuks heitma pilku ta kodusele koldele. Võiksite rännata tundide kaupa mööda Pekingi tänavaid, ilma et näeksime ühtki esikut, koridori või sisehoovi, kõnelemata tubade seesmusest. Kõikjal saadavad meid müürid — enamasti kohvpruunid, vahel telliskivipunased, harva ka hallid. Kinnisseinte lakkamatu voo, telliskivi ja savi lakkamatu sümfoonia oleks otsekui müür- ja pottsepa unenägu maailma kinnivooderdamisest.

Selle kummalise unenäo painavuses sõidutab autojuht meid tänavast tänavasse. Ta on sageli sunnitud oma sõidukile tagasi- käiku andma, et hõlpsam oleks vajalikust sissesõidu nurgast mööda pääseda. Oleme ammu kaotanud orienteerumisvõime. Peame usaldama võõrast meest ning lootma, et ta meid soovitud kohta sõidutab. Kuid ta ei näi ka ise linna tundmises kindel olevat, küsides vastutulijalt nõu ja püüdes melle oma imelikus keeles midagi selgeks teha. Ma hoidun nii jaatamisest kui eitamisest, sest need mõlemad võivad põhjustada eksimõistmist. Meie eesmärgiks on Šikini võõrastemaja. Toda nurgatagust asutust kasutavad säärased külalised, kelle rahapung ei vasta Hôtel de France'i üliskruvitud hindadele. Viimaks jõuamegi pärale, kuid meie pahanduseks puuduvad Šikini lokaalis vabad ruumid.

„Ehk teate juhatada melle mõnda teist mõõdukahinnalist hotelli?“ pärime ukse- holdjalt.

„Hm...“ mühatab too, kehitades õlgu. „Kas mõistate vene keelt?“

„Küllap me tuleme sellegagi toime.“

„Noh, siis võin ma teile heas erakorteri- ris toa soovitada.“

„Kas kaugel või lähedal siit?“

„Ainult ükskord ümber nurga ja siis veel kord ja veel kord.“

„Kelle juures see siis oleks?“

„Minu peremehe sugulaste juures. Härra Šikin on ka venelane ja armastab vene- lasi...“

Minu mälestused erakorterite üüritubade- st olid pigem hoiatavad kui julgustavad. Otsustasime siiski pakkumise vastu võtta, sest õine kolamine võhivõõras linnas ei valmista suurt lõbu. Algas jälle tiirlemine pisitänavais. Keeranguid ja nurke oli mui- dugi palju rohkem kui uksehoidja oma jalamehellikus lihtseelsuses oli maininud. Otsitav maja asetseb fassaadiga vastu tä- navat ning jättis juba sellepoolest euroo- paliku mulje. Kuid korteriga tutvumine tegi meele nohuseks. Perenaine laristas si- berlilku vene keelt, püüdes meid uskuma panna, et ta kodu esindab Pekingis kui mitte just ellidi keskust, siis ometi üht in- telligentseimat ning lugupeetavaimat eu- roopluse pesapaika. Meile anti tänavapoolne tuba pleekinud tapetitega. Mööbel koosnes kulunud toolidest, virllast lauast ja pehki- nud peeglist. Kõige kahtlasemana tundus hind, mis arvestati täispansioni alusel. See polnud enam mõõdukas, vaid arusaamatu- seni madal. Meile näis, et nimetatud summa eest ei saa kahele inimesele korrallikku lõunatki anda. Ometi kinnitas perenaine:

„Meie spetsialiteediks on vene sakus- kad. Ja üldse... meie toidud... meie laud... ah, teate, see on number! Kui te vene roogasid ei põlga, siis ootab teid nau- ding...“

„Lausa ahvatlev...“ tähendasin nai- sele. „Nii suurepäraselt pole me enam aas- tate kaupa asjale sattunud...“

Hakkasime õõrahule valmistuma. Pese- misest tuli loobuda, sest vannituba oli ühendatud klosetiga, veevärk muidugi rik- kis, saatetorud ummistunud ja kõige selle tagajärjel õhutihedus nii suur, et püs-

tita kasvõi tellingeid. Kustutasime valguse ja pugesime vooditesse, olles kiskunud süngid ettevaatuse pärast seintest eemale. Väljast kostis idamaisi pilliheliseid ja trummide põrinat. Jumal tänatud, Peking polnudki nii raskemeelne, nagu võis arvata müüride rohkuse ja sünguse järele.

„Mulle näib, et sajab,“ ütles naine.

„Noh, mis unenägu see on?! Magal!“

Aga siis tunnen, kuidas ka minule käib järsku vops vastu nägu. Padjataoline pehme asjake hakkab mööda põske alla rulluma. Rullub ja rullub, kuni langeb sürgikaeluse alla. Situatsioon oli selge: õhuatak oli alanud. Relvastu, kodanik! Süütasime jälle lambi ning hakkasime olukorda selgitama. Lael kõnniskles nobedaid loomakesi, kes kõik näisid meie vastu salanõu pidavat. Õnneks ei atakeerinud nad meid korraga, vaid sooritasid oma õhुरूnnakut paarikaupa ja üksikult. Ei oleks võinud uskudagi, et lihtse lutika pähe mahub nii palju tarkust: võtta õige distants, lelutada täpne suund ja kukerpallitada end alla langevarjuta ning südamepöörituseta. See celdab juba kõrgemat sõjaväelist haridust, kõnelemata vigurlennu oskusest ning ekvilibristikast.

„Kujutle ainult... kui see eskadrill ühel hoobil lendu paneks...“ osatasin mina.

„Ära ole nii paanilises meeolus,“ noomis naine. „Vihmavarjud välja!“

Õeldud — tehtud. Asusime kumbki omaette toolle ja lõime varjud püsti. Nil tukkusime ao saabumiseni. Viisakuse pärast oleksime pidanud ootama, kuni ärkavad teisedki. Aga ma pean möönma, et tol hommikul oli meil kange rutt. Panime kella kõlilema ja andsime häret. Ehmunud perenaisele hüüdsin:

„Armuline proua, akuutne hädaoht on küll möödunud, kuid lubage silmapilk arve.“

Venelanna ei mõtelnudki asja tõsiselt võtta.

„Võimatu!“ vaidles ta. „Minu maja kõl-bab puhtuse poolest eeskujuks kogu linnale. Kui te tõesti ära lähete, siis oleks see kuritahtlik hoop mu äri-le. Uskuge,

härased, kõiges selles, mis te räägite, pole sõnagi tõtt. Mu majas pole veel kunagi lutikaid nähtud, ei nähta ka edaspidi. Ma imestan, kuidas te une ja ärkveloleku vahel vahet ei oska teha! Kõik, mis te ütlete sündinud olevat, sündis ometi unes.“

Ta pakkus meile uut ja paremat ning veelgi odavamata tuba. Aga rikkamehed, kes juba mitme vankriga majaläve ette olid ilmunud, tundsid seda küsimust teisest küljest. Meil polnud mõtet kaotada aega. Hüüdsin mehed sumadanide järele. Nende keskel leidus ka inglise keelt oskaja.

„Kust te teadsite siia valvele tulla?“ pärisin.

„Ho-ho-ho!“ naeris hiinlane. „Ega te pole esimesed põgenejad. Siit võib ikka sõitjaid leida, sest siit põgenetakse vahel ka südaööl. Hiljuti veel sattusid kaks ameeriklast pigisse. Ho-ho-ho! Nad lasksid end kohe desinfektsiooni-kambrisse vedada.“

„Aga miks te toote siia inimesi?“

„Toote? Kes neid toob? Leldub niisuguseid, kes ei nõustugi mujale minema kui Šikini poole. Seal satuvad nad siia. Rikkamehe asjaks on päevaraha teenida, mitte poliitikat ajada. Me ei tohi laita ühtki hotelli ega üürituba.“

Kuhu siis nüüd, arutlesime omavahel. Ma mõtlesin hädusega Hôtel de France'le, millist loetakse luksuslikumaks ja kallimaks kogu Aasias. Aga naine pani kiusatusele vastu, tegi südametunniseks ja ütles, et ta ei nõustu kuritahtlikuks pankrotiks.

„Kuulge, rikkamehed! Dollar jootraha: otsige meile paraja hinna eest viisakast tuba.“

„All right, katsume leida selle,“ nõustus inglise keelt oskaja.

Pekingit loetakse maailma suurlinnade hulka, aga hotelli-asjandus seisab seal veel väga madalal järjel. Kõigis vähegi kõlvulises võõrastemajades olid toad võetud. Teistes valitses säärane mustus, et oli võimatu üle läve astuda. Rikkamehed pidasid omavahel aru. Siis ütles nende ninamees:

„Ma tean küll üht nägusat paika, aga küsimus on, kas talle seal meeldib.“

„Milles seisneb asi?“

„Asi on pipraga. Too hotell kuulub sakslastele... peremees sakslane... teenijad sakslased... kõik sakslased. Kui Jaapani ohvitserid seal mõne nurga vabaks on jätnud, siis saaksite endale ilusa ja puhta toa.“

„Häda ei anna parata, kallid sõber,“ vastasin. „Meie eelistaksime muidugi hiinlastest peremeest. Aga lähme vaatama.“

Ning — ennäe! Seekord oligi õnne. Saksa võõrastemaja asetses ideaalses paigas: Hatamen street'il, mitte kaugel „keelatud linna“ lõunapoolsest väravast. Meile anti meeldiv tuba kahe suure aknaga. Maja ees laius avar väljak. Tähelepanu tõmbas endale väljakutagune park, mida ümbritses kõrge telliskivimüür. Pargi puude keskelt paistsid euroopalike majade katused. Polnud kahtlust, see oli diplomaatide linnaosa. Väljakul jookutati ratsahobuseid. Hoolimata varajasest hommikust ilmusid peatselt ka mõned sportlikult riietatud härrad torukübarates. Algas polomängu õppeharjutus. Polo olevatki, nagu pärast seletati, ainukeseks diplomaatlikuks tegevusalaks, mis saadikutelt ja ambassadööridelt veel ei ole võetud. Poliitikategemine osutus nelle võimalikuks tollest ajast saadik, kui Hiina pealinn Pekingist ära viidi. Nüüd valitses Pekingi üle jaapanlaste võim. Tšiang Khaišek oma ministritega ja peastaabiga viibis Hankous.

Juba kuus päeva ei olnud me ennast korralikult pesta saanud. Otsustasime nüüd kuuma vanni võtta ning end põhjalikult välja puhata. Suur oli aga pesuruumi astumisel mu imestus: tühjas vannis viskles määratu skorpion, tehes asjatuid katseid mõõda libedaid seinu üles ronida. Kartsin, et mind jälle võiakse ärkvel olles unenägude nägemises süüdistada. Jätsin looma sinna, kus ta oli, ning nõudsin teenijalt, et võõrastemaja juhataja üles tuleks. Too ilmuski sakslasele omase täpsusega, nina sinine, ristluis lendva ja jalgades reuma. Hale oli näha ta vaevalist komberdamist treppl.

„Otsustage nüüd ise,“ palusin. „Kas on see vannituba või skorpionide kasvandus.“

„Mõttele ometi üleannetatud!“ sajatas sakslane. „Vanni pugunud? Kas siis mujal enam mugavat kohta ei leidunud?“

„Kas teil palju on neid loomi?“

„Palju mitte, jumalale tänu. Aga salakavalad on nad. Tuleks ometi ausalt ja otsekoheselt... ei ialgi. Ikka leiad skorpionid seal, kus sa teda kõige vähem ootad. Niipea kui ilmad vihmaseks muutuvad, ei anna need ilged loomad enam rahu. Nad kardavad nohu ja oleksid valmis kasvõi praehaju pugema.“

Me ei lasknud muidugi selle väikese vahejuhtumi tõttu oma meeoleu langeda. Viiepäevane laevas vintsklemine ja sellele järgnenud uneta öö lutikate ataki all oli meid küllaldaselt väsitanud. Mulle näis, et olime õigustatud pühendama selle päeva laisklemisele. Liiatigi algas väljas hoogus vihmasadu.

Ma magasin ja magasin. Keerasin teisele küljele ning uinusin jälle. Vahetevahel kuulsin koridorist üksikuid sõnu veeuputusest ja maailmalõpust. Kuid see ei läinud mulle sugugi korda. Kui veeuputused ning viilmsedpäevad edaspidigi annavad nii hea une, siis ei oleks mul nende tülikate asjade vastu vähimatki põlastust.

XI

Järgmisel hommikul oli päikesepaistene ilm. Koos sellega omandas taevapoegade muistne pealinn tolle klassikaliselt elujatava ning üleva ilme, mida kiidavad kõik võõramaised külastajad. Tiikides sädeles vesi ning roosid helendasid; aedades näis õhki küllastuvat rohelusest. Pateede kuldkatused heitsid taevasinale paatina-pehmet kuma.

Meil polnud enam lusti norutamiseks. Jooksime jalad raku ning kihutasime mitmed rikkamehed väsinuks. Kuid kõigepealt siiski küsimus: mis on Peking?

Pekingit võiks nimetada teatavas mõttes maakera vanimaks residentsiks, sest juba 1122 aastat enne praegust ajaarvamist asetses sel kohal kuulus ning mõjuvõimas linn, millist muistsed kroonikad nimetavad Ki kuningriigi pealinnaks. Ki kuningriiki polnud enam olemas, kui oli saabunud

nüüdne ajaarvamine. Kuid muistse kindluskantsi müürialus arvatakse arheoloogide poolt avastatud olevat. Igatahes laskis keiser Tshien Lung kinnitada vastava pealkirjaga plaadi ühele sügavusest väljakavatud telliskivist rüisakule.

Kõik hiina keisrite dünastiad, alates 206. a. enne Kr. s. kuni troonilt tagandatud Mandžu dünastia viimase esindajani 1900. a. pärast Kr. s., valitsesid oma suurt riiki — vähesed vaheajad maha arvatud — Pekingi kindlusest, kuigi selle paiga nimi kõla ja transkriptsiooni poolest on kannud väga mitmesugust kjuu, olenedes valitsejate kapriisidest. Praeguse Pekingi otseks eelkäijaks ei loeta ometi ühtki neist residents-kindlustest, mis on asetsenud sel paigal, vaid see au kuulub, nagu kinnitavad ajalooteadlased, ainuüksi Džengis-khani pojapoja Hubilai-khani poolt rajatud mongolite linnale Khanbalikile. Hubilai-khan, jätkates oma kuulsusrikka vanaisa sõjalisi traditsioone, vallutas praeguse Pekingi provintsi ühes ta pealinna Tšung-Tu'ga. Mongolite oma pealinn Karakorum otsustati maha jätta ning valitsuse asukoht uutele provintsidele lähemale viia. Hubilai-khan oli suur ning vägev küllalt, et mitte leppida võidetud rahva kasinavõitu pealinnaga. Ta käskis rakendada tõhe kümned tuhanded teoorjad ning luua endale võidetud maal säärane residents, mille ees kõik senised kuningate ja keisrite residentsid kahvataksid. Tõu uus kindlus ja linn asetseis täpselt sealsamas, kus seisavad praegugi Pekingi „keelatud linna“ troonisaalid. Kahitlemata mõjutas praeguse Pekingi väljaehitamist Khanbaliki eeskujul. Sealt võeti praeguse „keelatud linna“ üldplaan ja sealt samast laenati loendamatu hulk üksikasju kuni härjaverega värvitud sammasteni. Pekingi nimi, mis tähendab tõeskes „põhja pealinn“, on aga pärit imperaator Jung Lo ajast (1403).

Sellest lühikesest ajaloolisest kokkuvõttest võime järeldada, et Peking ei ole kujunenud juhuslikult ega kogemata Aasia kauneimaks ning imeteldavimaks linnaks. Ta ehitamine ja viimistlemine toimus põliste traditsioonide ning paljude sajandite

väljel kultiveeritud maitse mõjustusel. Muistne Khanbalik — pärastise Pekingi algkjuu — oli ise juba imeteldavaid residentsse. Marco Polo, keda ei saa kahtlustada ei asjatundmatuses ega maitsepuuduses, pühendas Khanbaliki kirjeldamisele parimad leheküljed oma reisiraamatus. Autori vaimustus Hubilai-khani pealinna üle on ääretu. Ta suhtub sellele nagu seitsmendale maailmaimele.

„Teadke, et Suure Khani linn on piiratud neljast küljest müüriaga, iga külg ühemilline, nii et linna ümbermõõt on neli miili. Uskuge mind, ta on väga suur. Müür on kümme sammu kõrge ja ta on üleni valge, sakilise harjaga. Ja teadke veel, et iga müürikülje juures asetseb ülikaunis ning rikas palee, kus hoitakse varjul suure valitseja sõjavarustust ning relvi, nagu siin loeteldud: vibusid ja nooletuppi, terastrose ja kette, sadulaid ja päitseid, sõjakirveid ja muud säärast, mida vajavad sõjaväed. Selle piiratud ruumala keskel asetseb valitseja uhke loss, niisugune nagu mina seda teile kohe seletan.

Teadke, et see on suurim kõlkidest lossidest, mis eales on olnud. Ta põrand tõuseb maapinnalt kümme treplastmeni ja ta katus on väga kõrge. Ta siseseinad ja tubade ning saalide vaheseinad on kõikjal kaetud hõbedaga ning kullaga. Ka on seal maalinguid näha, kus on rohkesti draakoneid, linde, ratsanikke ja muid esemeli võõbatud lõuendile suure oskusega. Aga ka laed ning põrandad pole kaetud muuga kui kulla, hõbedaga ning maalikutega.

Ja teadke veel, et saal ükski on nii suur, et seal vabalt võiks lõunatada kümme tuhat inimest. Tube on nii palju, et see on lausa vaimustav. Üldse on see palee nii suur, nii rikas ja nii tore, et ei ükski inimene maailmas suuda kujutella ning välja mõelda kaunimat. Katusekivid on punased, kollased, rohelised ja veel mõnda teist värvi. Ja kõvaks põletatud on nad ja kaetud glasuuriga, särades otsekuu kristallid. Nii ligidalt kui kaugelt vaadatuna on see palee üllimalt valmistav. Ja ta seinad ning katused on ehitatud nii tugevasti

Ivar Johnson

Ema lapsega

Ivar Johnson

Venus ja Adonis

materjalist, et need peaksid küll püsima igavesti.

Teadke veel, et selles hiilgavas linnas ulatub müürist müürini uhke järv — inimeste kätetöö. Selle järve kristallselget pinda läbib loomulik oja allikavetest. Kalad ja teised vesiloomad on leidnud endale kodu neis vefes, sest valitseja on käskinud koguda neid siia nii omalt maalt kui ka võõrsilt. Ja loomi selle järve ümber hulgub neljajalgsete kõikidest liikidest.

Linna põhjapoolse värava ligidal asetseb jumalik mägi, kus kasvab kõige mitmekesisemaid puid. See mägi, mis on kogu aasta igiroheline, on ka inimeste kätetöö — sada sammu kõrge ja übermõõdult terve miil. Ja ma ütlen teile, et valitseja läkitas kõikjale, kus leidub haruldasi puid, oma aednikke ning töömehi, et need puud foodaks koos mullaga ning istutataks sellele mäele. Sest see peab olema roheline ilupuu-mägi rõõmuks silmale ning kaitseks põhjatuulte vastu.

Ning teadke veel, et sellele mäele on ehitatud kaunis loss, nii seest- kui väljastpoolt rõõmsalt roheline, et ta oleks kooskõlas ümbritseva loodusega ja et ta alati tõstaks inimvaimu ülevate ning kaunite kujutelmade poole.“

Need read Marco Polo reisiraamatust, mis sajandite möödumisest hoolimata haruldase selgusega ning plastilisusega manavad meie silme ette Hubilai-khani ilulinna Khanbaliki, — need read iseloomustavad ka Pekingit. Satuks keegi meist lugema neid ridu, keegi, kes eales pole kuulnud Marco Polost, kuid kes tunneb tänapäeva Pekingit, too peaks vägagi üllatatud olema ning endale lausuma: „Aga see on ju Peking!“

XII

Tänapäevane Peking koosneb õigupoolest kahest omaette linnast. Ta on jagatud kahte iseseisvasse ning peagu võrdsesse ossa, mis on lahutatud teineteisest igivana, tohutu kõrge ja jubedalt paksu kivimüüri-ga. Suhtlemine kahe linna vahel toimub kolme värava, õigupoolest kolme tunnelit meenutava kangialuse kaudu. Kummagi

linnaosa pindalale on antud plikerguse nelinurga kuju ja kumbagi nelist piirab telliskivipunane müür.

Asetage kõrvuti kaks madalat savisegamise kasti, nii et ühe kasti otsmine laud liituks teise kasti külglauaga, ja — Pekingi plaan ongi teil käes. Kastidesse võlts ehitada Pekingi miniatuurse mudeli. Kastide äärlaudad oleksid seejuures Pekingi välismüürideks.

Toredusesse uputatud linnaosa, mis ulatub pikuti lõunast põhja, hüütakse tatari linnaks; ta paarimeest aga, mis arhitektuuriliselt märksa kahvatum ja argipäevasem, kutsutakse hiina linnaks. Hiina linn, olles liitunud tatari linna lõunapoolse välismüüri-ga, suundub pikuti idast läände. Juba nende linnaosade nimede põhjal võime hõlpsasti taibata, et tatari linnaks ristitud Pekingi osa on pärit kaugemast eepohist kui ta rahvusliku nimega saatuskaaslane. Ja nii see tõepoolest ongi. Hubilai-khani paleed ning õued asetsesid praeguse tatari linna südames. Sinna ehitati ka hiina keisrite — taevapogade — troonisaalid ja luksuspaviljonid, mis on praegugi veel parimas korras. Hiina linna nimeline kaaslinn pärkas märksa hiljem, algul agulikuju-lisena. Ta parasitles algul keisrite residentsi koondunud õukondlaste ja sõjaväelaste rikkuse kulul. Välismüür, samasugune kui tatari linnalgi, ehitati talle alles 16. sajandi teisel poolel. Nii sai agul Pekingi lahutamatuks osaks. Sinna tekki-sid kauplused ning töökojad. Tänu imperaatorite hooldamisele arenes seal erilise hooga kunstkäsitööstus. Hiina parimad vaasid, puunikerdused ja hõbe- ning kuldgravüürid tulevad praegugi Pekingi lõunapoolsest linnaosast — hiina linnast.

Turistile, ajaloolasele, arhitektile ja kaunite kunstide harrastajale pakub peamist huvi muidugi tatari linn, mis jaguneb omakorda kolme põlismüüri-ga piiratud osaks. Linna keskuse, ta pühitsetuima laeka, ta aju ning ta südame moodustab nn. „keelatud linn“. Seal on imperaatorite troonisaalid, ümbritsetud arvukaist pispaleedest, imperaatorite töötoad, audientsiruumid ning palvekambri-d, ümbritsetud

loendamatuist eratubadest; seal asetsevad keisrinnade eluruumid, magamistoad ja buduaarid, piiratud kojaneitside ning orjataride ruumest. Seal on kirjeldamatuid luksusõuesid, hoove ja hoovikesi, seal on rõdusid ja paviljone, salaruume allalangevate põrandatega, peitetubasid maskeeritud ustega, keldreid maaaluste käikudega, kaevusid hõbedaste vetega. Katused on otsekul kuldtegelid, räästad otsekui õhuvirvendused, marmortrepid ja platood justkui valged sulgpilved, ustepoognad ja piidad justkui vikerkaarred veripunasel sambal.

Kõike seda kirjut ning mitmevärvilist, kõike seda kalliskivilist, kõike seda marmorisse rajatud ning kõike seda portselaniga polceeritud kaunidust hõlmaavad mitmevoodrilised rasked müürid, vahel nähtavalna, vahel nähtamatuina, — sest „keelatud linn“ polnud üksnes residentsiks imperaatoritele, vaid ka vägevaks kindluseks, millist loeti võitmatuks nii mässavate alamate kui ka võõraste sõjavägede kallaletungil korral.

Ometi on „keelatud linn“ vaid kastike kastis, väike laegas suuremas lackas. Teda piirab raamina igast neljast küljest veel üks tatari linna iseseisvaid osi, mille ilu ja luule seisneb aedades, tiikides, huvitavates templites, vanades kellatornides, kaunistes paleedes, marmorsildades ja õhuliselt laskuvates terrassides. Ta pindala, piiratud omakorda purpurpunasest müürist, sarnleb kujult püstküllikut piirava hiiglakoridori pinnale. Too kummaline linnaosa kannab „keisrilinna“ ehk „riigilinna“ nime. Seal elasid valitseva soo printsid ja printsessid, paljud kõrgemad riigiametnikud oma perekondadega ja üldse kõik suurte tiitlite kandjad, kelle hulka 400 miljoni alamaga impeeriumis polnud sugugi väike. Sealsamas pesitsesid tuvidena keisrite ning printside kallikesed ja haareminaised. Seal kõnnisklesid kohimehed ja kohanarrid, sinna saabusid au- ning naljavõõrastena luuletajad, teadusmehed, mustakunsti-meistrid, käetargad, tähtedelt tuleviku lugejad ja draakoni olemuse tunnetajad — nõlavitsa vibutajad. Kõik too rahvas paoskles ja kostilapsetes suursugutseva

parasiitide perena „keisrilinna“ võõraste lahkeis ning mugavais kärgedes.

Lihtrahvas — käsitöölised, kaupmehed, kulid ja orjad — olid surutud oma majade ning tänavatega noile ülejäävatele maaaladele, mis asetsesid linna välismüüri ja „keisrilinna“ välismüüri vahel. Ja see ongi täpsemas ning kitsamas mõttes päris tatari linn ise. Seal puudus ruum enda laiutamiseks, seal puudusid vaevata kokkuvoolavad varandused. Kuid ometi on needki sopilised ning tujukad osad suurest Pekingist võrratult rikkamad, korrastatumad ja nägusamad, kui see on tavaline Hiinas. Me ei näe seal äärmist vaesust ega tüübilist räpasust. Tundub, nagu elutseks Peking Hiina keskmist taset mitmekordselt ületavas soosingus. Näeme mitmeid sirgeld läbisõidutänavaid, kus majad polegi peidetud hoovidesse, vaid uhkeldavad pealnlilke kunstipäraste fassaadidega. Neile on püütud anda „keelatud linna“ paleedele omast joont. Puuduvad vaid kullatud katused. Bareljeefid ning freskod peavad leppima odava materjaliga. Templeid leidub seal kõigile hiina usunditele. Mõned neist on kujuteldamatult suured ja luksuslikud. Nimetame üksnes lamaistide L a m a M i a o'd ja Kung Futseli pühendatud K u n g M i a o'd. Viimase juure kuulub ka nn. klassikute palee, mis on idamaise mentaliteedi kehastus marmoris ja graniidis.

Nii tore ja huvitav kui ongi tatari linn, ei saa ometi ükski võõras jätta küllastamata Pekingi teist osa — hiina linna. Vannasti, millal „keelatud linn“ ühtki kõrvalist isikut oma väravatest sisse ei lasknud, küllastasidki huvireisijad Pekingit üksnes selleks, et imetella seal neid kunstiväärtusi, mis peituvad hiina linnas. Juba Taeva templi pärast ükski väärrib Peking oma kuulsust. Kuid lisaks Taeva templile leiame seal veel monumentaalsed väravaid, jõulisi mälestussambaid ja pühakodade glasuurkatuseid. Ka keisrite ohvritoomlise altar Põllutöötempli marmorist terrassil asetseb hiina linnas.

Jalutuskäigud hiina linna tutvustavad meid keskmise pekinglase argipäevsusega,

sest hiina linn on äri- ja käsitöö-linn. Sinna on koondatud nii suured kaubamajad kui ka pisikauplused. Samuti asetsevad seal restoranid, teemajad ning teatrid. Hiina linna õhtud ja ööd on kirevad. Seal näeme, kuidas savimüüride taga paosklev hiinlane vastukaaluks oma kodu kinnisusele kultiveerib elevusrikast tänavaelu. Ta maitsmismeel nõuab kõditavat ja mitmekesist. Himustades värvide kakofooniat, pintseldab ta isegi peeglite ja vaateakende ruudud lilleliseks ning mosaiigiliseks, et kõik karjuks ning kriiskaks ta silme ees. Selles avaldub teatav küllastumise hingeelu. Olles illusioonideta elu ja hinge kiisimustes, harrastatakse vähemalt illusoorset dekoratsiooni. Eks sammu sama teed ka moodne Ameerika ning Euroopa ühiskond.

XIII

Seisame Vumen'i väravas. Sealst kaudu pääseb „keelatud linna“. Mele ees on viis marmorsilda, mis viivad üle ahtakese jõe. Muldugi on see kunstlik jõgi. Sildade arv vastab ebausumotiivile viiest elemendist, viiest pühast mäest ja viiest pühitsetud värvist. Sildade taga istuvad rasketel postamentidel kullatud lõvid; istuvad ja naeratavad. Nende kaelad on kõverdatud looka, nende näod on mesimagasad, aga nende naer on siiski hirmus: türanliku rahulolemise ja südameetuse naer. Väravise tõuseb nagu kivimägi ja looklevate kaartega paviljon ta harjal võrdub dimensioonidelt mele rüütli lossidele. Mujal oleks see trots mõõtudele ja proportsioonidele, aga tohutus Hiinas tundub see loomulikuna.

Esimene õu, kuhu satume, avab me silmele valgete postamentide ja balustraadide aste-astmelt tõusva nõlvaku, mis viib kõrgele marmorterrassile. Seal seisab hiiglapalee nagu ilmutus, toetudes oma kuldkatusega tumepunastele postidele. Too on esimene troonisaal, hüütud ülima harmoonia saalks või Tai Ho Tien'iks. Selle seinä mosaik ja uste karniisid on punased, sinised, kollased, rohelistes ja mustad ning oma toreduse, proportsioonide ning viimistluse poolest ületab ta kõik teised kuninglikud pa-

leed maailmas. Kuid peale selle esimese troonisaali on samal hiiglaterrassil veel kaks paleed: keskse harmoonia ja eksalteeritud harmoonia saalid. Kõik need astmeliste katustega hooned on ehitatud ühtlases, poolteise tuhande aasta jooksul kindlaks kujunenud stiilis. Ainult kulla ja hõbeda rikkuse poolest nad erinevad oma sisemisest.

Tähtis osa selles omapärasest arhitektuuris on ülesticku asetatud, elegantseil katuseil. Üteldakse, et nende kuju olevat laenatud rändrahvaste telkidelt. Ehitajad püüavad dekoratiivsete detailidega, mis sulavad ühtlaseks kuld kollaseks väljaks, juhtida kogu tähelepanu katustele. Hoonete suursugusust ei püüta saavutada nende kõrgusega, vaid horisontaalsete joonte sümmeetriaga ning kooskõlaga. Peahoone annab motiivi; kõrvalhooned arendavad selle võimsaks sümfooniaks. Eriliseks probleemiks osutub ruumi jaotamise probleem: kõik õued, rõdud, sillad peavad vastama katuste pikkusele ning kõrgusele, et jääks mulje absoluutsest tasakaalust, kooskõlast ja rahust. Läbi toreduse peab paistma majesteetliku lihtsuse vaim.

See peamine nõue, see printsipiide printsiip on pandud maksma mitte üksnes „keelatud linna“ lõunapoolses osas, kus asetsevad troonisaalid neid ümbritsevate rohkearvuliste paleedega, vaid ka selle muinasjutulise „linna“ põhjapoolses otsas, mis oli määratud eraelu vajadusteks. Sümmeetria pärast on ehitatud sellessegi ossa kolm troonisaali, kuid neid ei hõlma enam õuekülgedele reastatud väikepaleed. Viimaseid asendavad siin ring- ja sirgterrassid, tempelid, paviljonid, teatrid, aiad ja grofid.

Kõike seda toredust võisid lubada endale vaid hiina imperaatorid, olles ihu ning hinge isandateks 400-miljonilisele rahvale. Pealinn Peking pole kunagi kannatanud tõsisemalt võõraste väggede brutaalsuse all. Tänu sellele toimus linna areng sajandeid kestva järjekindlusega. Nüüd valitseb siin muuseumlik valkus. On lakanud pidud, on kustunud tuled altareil. Juba näeme siin ning seal kasvavat rohtu marmortreppide ja terrasside pragudes. Juba

on oksüdeerunud katuste kuld ning muutunud paatina-roheliseks. Aeg ei kõnele siin enam tänapäevast, vaid minevikust. Pole meil enam aimugi tollest kirgede palangust, tollest võimu laavatsemisest, tollest intriigide kankaanist, mis kord siin valitses. Satume üksnes mõningatele mälestustele, justkui samblaga kattunud hauakirjadele.

Siin troon, kus imperaatorid võtsid vastu välisriikide saadikuid ja ambassadööre. Seal värvav, kust kaudu 15. augustil 1900. aastal põgenes leskkeisrinna Tsu Hsi ja keiser Khang Hsi enne võõraste vägede saabumist. Siin torn, millesse üks Mingi dünastia imperaatoreid laskis müürida oma naise. Seal tuba, kus peeti vangina vahi all esimest presidenti Jüan Šik-haid. Siin alkoov, kus keisrinna Mo veetis öid oma armualustega. Seal kaev, kuhu heideti imperaator Khang Hsi lemmiknaine. Siin postament tarkussõnadega Kung Futse õpetustest. Seal haud, kuhu loobiti keisrite vihaaluseid söödaks lõvidele.

Purpurpunase müüri ääres, längus okstega mimoosi all asetseb otomani stiilis majake — hammam. Seal elas kurvakuulusega islami printsess Hsiang Fei, imperaator Tshien Lungi südamedaam. Ta toodi sõjavangina kaugelt läänest, aga kuuldused ta muinasjutulisest ilust olid juba varem jõudnud Pekingi hoovini. Teda koheldi õrnuse ja austusega. Isegi pikil rännakuil mööda kõrbi pidi ta imperaatori soovil suplema kord päevas lambapiima vannis, et säilitada oma ilu. Aga kui ta kõlgest hoolimata keeldus alistumast keisri armutungidele, pidi ta keisri ema korraldusel suurema kägistamise surma, — ajal, millal keiser ise kündis kuldadraga templi väljakul esimest vagu kevadiste põllutööde kättejõudmise tähistamiseks.

„Keelatud linna“ põhjapoolse külje vastas asetseb igirohelistest puudega kaetud mägi, hüütud kivisõe-mäeks. Mõned kroonikakirjutajad arvasid, et mägi tekkis sütest, mida mongoli keisrid siia lasksid vedada, kartes pilramise puhul kütteenete kriisi. Tegelikult oli aga mäe ehitajaks, nagu kuulsime juba varem, Džengis-khani

pojapoeeg Hubilai-khan. Keelatud linna elanikele oli mägi mõnusaks ajaviitepaigaks, sest seal võis ka palavail suvepäevil hingata värsket õhku. Kuningad lasksid ehitada sinna viis luksuspaviljoni, milledest suurim ja kõrgeim kandis „Tuhandete kevadete palee“ nime. Aga ka mõned kurvad mälestused on seotud selle mäega. Seal puude keskel kasvab õudusega meenutatud jalakas; tolle okstesse poos end aprillikuus 1643. aastal Mingide dünastia viimaseid imperaatoreid, pärast seda kui ta vastaste väed Pekingi välismüürist olid läbi murdnud. Poomine sündis mõnikümmend meetrit „Tuhandete kevadete paleest“ madalamal, — paigal, kus cunuhhid paistsid päikese käes paljaid kõhtusid.

Ei jaksa kujutella kaunimat väljavaadet kui „Tuhandete kevadete“ paviljonist. Teie all lamab „keelatud linna“ kuldne katustik: ei tea, kas unenägu või luule. Sellest paremal hõbelevad kolm järve, hiinlased ütlevad — kolm ookeani. Kümned ja sajad tuhanded vesiroosid õitsevad seal. Kaldaid aga piirab rannapaleede õhuliselt kerge, musikaalselt harmooniline rida. Kaugemalt paistavad templid, marmorsillad, punased müürid. Olles näinud kõike seda, maksab surra, arvavad hiinlased ise. Imperaatorite pealinn on idamaise kunsti ja ilu pealinn.

XIV

Ajavite-inimestele oleks heaks ülesandeks uurida küsimust — kas hiinlane on omanud kunagi usku. See täendab: usku elavasse jumalasse, jumala suurtesse kordasaatmisesse ja inimeste sõltuvusse jumalast. Peking on täis templeid. Ka provintsidel pidavat kõikjal leiduma pühakodasid. Aga usklikte kogudust ja usklikku rahvast ei maksvat otsida tänapäevast Hiinast.

Maailm tunneb Kung Futset ja Kung Futse õpetuste populariseerijaid. Kahtlemata avaldas see suure vaimuga mees paljude sajandite vältel kestvat mõju hiinlaste mõtlemisele ja hiina mentaliteedi kujunemisele. Kuld usku ei ole Kung Futse loonud ega soovinudki luua. Ta tegeles

ainuüksi maiste küsimustega, hüljates teadlikult kõige selle uurimise, mis ei allu inimese lihaliikkudele meeltele. Kui õpilased talt küsisid, mis ta arvab surmast, siis vastas Kung Futse: „Ma ei tea sedagi, mis on elu. Kuidas võiksin ma siis mõista surma?“ Tulevase elu suhtes oli ta vaatevinkel veelgi skeptilisem. Sest ta lausus: „Tehke enne selgeks, et on olemas tulevane elu, siis ma ütlen, kuidas sellele suhtuda.“

Nüüdses Hiinas, kus on puhunud juba rohkesti revolutsioonilisi tuuli, kus seisuslik ühiskond on purunemas ja kodanikud endale demokraatlikke õigusi nõutamas, võiksid Kung Futse õpetusi asendada seltskondliku käitumise ja kodanikuteaduse käsiraamatud. Sest suured rahvamassid pole kunagi Kung Futse targutusi riigist, valitsemisest, kohusetäitmisest ning sõnakuulmisest omaks võtnud. See oli kasulik ainuüksi valitsevatele kihtidele, kelle prohvetiks Kung Futse jäigi. Pole siis midagi imestada, kui tänapäeval rohtub tee, millel käis Kung Futse.

Pekingi tatari linnas asetseb Kung Futse mälestuseks ehitatud suurepärase tempel sinna juure kuuluva nn. klassikute paleega. Kes meist pole kuulnud selle kohta haaravaid ülistusi! Aga ometi jätab tempel mõningas suhtes kahvatu mulje, sundides tunnetama, kuidas kõik on olnud tühine, kuidas kõik inimlikud üritused varisevad liiva. Templi peamised osad püstitati juba 13. sajandil. Järgnevad põlved lisasid sinna hiilgust, toredust ja avarust. Seal leiame kõigepealt kaks kirjeldamatut õue marmorpostidega ja kaks hoonet, mis esindavad klassikaliselt puhast hiina ehitusstiili. Kõik see peaks rahuldama nii inimese ilumeelt kui ka inimhinge tungi argipäevasusest pühalikkusesse — rahule, mõtiskelule. Aga ma olen üpris kindel, et peale uudishimutseva turlisti ei tõsta keegi sinna oma jalga.

Õued on rohtunud, rāpased; marmor kõduneb, templite punased talad seenestuvad; pahn ja kõnts ähvardab kasvada üle pea. Näljased pätid pakuvad end võõrale teejuhtideks ja mõned kerjused luuravad

möödasõitvaid rikkamehi... kas ei sõidutata ehk kogemata välismaalasi. Vaevalt pöörab veel keegi nelst inimestest, kes oskavad lugeda hieroglüüfide-kirja, mingit tähelepanu peaaaltari kividele, kus on põlistatud tähtsamad väited ja käsklused suure mõttetarga õpetustest.

Samasuguse mahajäetuse ning kokkuvõrsemise mulje jätab ka nn. klassikute palee. Võõras imetleb seal peasissekäigu kolmele arkaadile toetuvat keraamikat, mida peetakse parimaks kogu Hiinas, aga palee sisemuse pole tal võimalust isegi arhitektuuri esemeist rõõmu tunda, sest ruumid on enamasti pimedad, kui mitte suletud. Keisririigi kadumisega kadus ka huvi hiina klassikute vastu. Mõrgavale Hiinale, sõdivale Hiinale ei lähe muud tarvis kui relvi ja laskemootori.

Töötavaid hulki — talupoegi ja linna proletaarlasi — on kahtlemata mõjustanud oma õpetustega hiina teine suur mõttetark: Laotse. Ta pändas oma rahvale midagi rahvusliku usu taolist, mida hüütakse taoismiks. Laotse sündis 604. aastal enne praegust ajaarvamist ja olevat juba sündides olnud 81-aastane. Sealt ta nimigi, mis tähendab tõlkes: raugastunud laps. Teda kujutatakse istuvana härja seljas, riietuselt kerjus, näoilmetl — kõigest pettunud ja kõigest üleolev küünik. Samad omadused iseloomustavad teataval määral ka ta õpetust. Usuks ei kõlvanud Laotse juba seepärast, et tal endal puudus igasugune usk. Kuid mõned tumedused ja müstilisemad momendid ta filosoofias andsid järeltulijatele paraja võimaluse tõlgitseda seda nii, nagu kellelegi mee- ja mõistusepärase. Suurest eitajast ning skeptikust tehti kõigi ebausklukkude ja fantastide prohvet. Taoism nautis mõningatel aegadel isegi riigiusu mõnusi, olles varjupaigaks suurimale korruptsioonile. Kuid tänapäeval on ka selle usu mõjuvõim muutunud üpris tühiseks.

Jääb järele kolmas usuline harrastus, nimelt buddhism, mis tungis Hiinasse lamaismi näol. Seda harrastust võiksimel lugeda tänapäeva suggestiivsemaks harrastuseks Hiina usulistes üritustes. Buddha õpetuste

maallmavaatelisi tõekspidamisi ei maksa lamaismist muidugi otsida. Lamaist labas-
tas, võltsis ja moonutas Buddha filosoofia
niisama põhjalikult, kui olid teinud seda
taolistid Laoitse filosoofiaga. Kuid hulka-
dele oli see nii mõningal määral suupä-
rane, aidates kaasa primitiivse mõistuse
kohamistele ebausust ja salapärasuses.
Hiina lamaistide suurim ja kuulsaim tem-
pel — Lama Miao — asetseb, nagu kõik
teisedki arhitektuurilised suurteosed, ikka
ning jälle Pekingi tatari linnas, üsna Kung
Futse templi läheduses.

Muistne hiina komme nõudis, et paleed,
mis kuulusid mõnele valitseva soo print-
sile, pidid muudetama templiteks, kui see
prints kas troonipärija puudumisel või
mõnel muul põhjusel astus hiljem taeva-
pöögade troonile. Säärane juhtum põhjus-
tasi Lama Miao pühakoja tekkimise.

Viibisime õhtusel jumalateenistusel
Lama Miaos. Kollases riides poisikesed —
preestrid kandidaadid — ilmusid ulakate-
karjana puseldes ning poksid. Igauks
neist nurus sigaretti. Pea-laama saabudes
võeti endile vagatsev nägu ette ja hakati
kooris pühakirja salme lugema. Laama ise
väherdas põrandal, heitis kukerpalle ja
kasvatas tiritamme. Melle näis, et too ju-
malale meelepärane etendus oleks võinud
ka ära jääda võinud, kui meid poleks
juhuslikult seal viibinud. Igatahes ei saa-
bunud peale meie kahe ühtki „palvetajat“
enam. Usklik ütendab oma asja palju liht-
semalt: võtab kümnesendise pileti ja hak-
kab keskmises templis Buddha kuhu ees
palveratast väntama. Iga ring esitab taeva-
isale ühe palve. Külades on see asi veelgi
hõlpsamaks tehtud. Selle asemel et kulu-
tada jõudu väntamiseks, seatakse palve-
ratas turbiini külge. Las vesi keerutab ja
väntab tuhandeid melesisasid.

Selles omapärasel suusel ilmneb hiin-
lase mugavust taotlev ning asjalik vaim.
See inimtüüp on omamoodi suurimaid elu-
kunstnikke. Kuigi ta elab sageli vaesuses
ja mustuses, oskab ta olemisest õnne
tunda. Katsuge hiinlasega vaielda ning
talle moodse tervishoiu põhimõtteid sele-
tada. Ta küsib teilt: „Kas teie koer, keda

te harjate ja pesete, on targem ja tervem
meie koerast? Teie nõuate palju ning ole-
te õnnetud; meie lepime piskuga ja oleme
õnnelikud.“ Tsvivilisatsiooni hüved ei ahvat-
le hiinlast. Ta ei lase sugugi märgist
mööda, kui ta meid alahindab. Teie loote
lõpmata palju, seletab ta läänlasele, kuid
ei saa nautida seda, mis olete välja mõtel-
nud ning valmis teinud. Meie loome vähe,
kuid naudime seda saajaprotsendiliselt.
Mitte hüvede loomises ei seisne õnn, vaid
hüvede kasutamises.

Vastavalt sellele suhtub ta ka moraali-
küstmustele puht-asjalikult. Hiinlane teab,
et moraali ei ole tarvis jumalale, vaid in-
mestele. Järelkult peavad kõik moraali
reeglid kohanduma eluga. Meie kiriklik
moralist tuletab oma moraali usust ja
tahab seda katekismuse õpetamisega teis-
telegi peale sundida. Hiinlane ei kisu
moraalikküstmustesse kolmandat isikut —
jumalat. Ta taotleb oma moraaliga vaid
isiku mugavust. See mentaliteet, vaba kõi-
gist illusioonidest, on hoidnud Hiina masse
kohutavas liikumatuses. Kuid tulevikus
võib sama mentaliteet osutada tugevaks
liikumise teguriks.

Inimese loov vaim ei jää liial peatuma,
maha arvatud mõningad tumedad perioo-
did ja häired ühiskondlikus elus. Illusioo-
nideta võib luua isegi paremat ja täiusli-
kumat kui illusioonidega, sest illusioon on
alati suunatud mõne tabamatu eesmärgi
poole. Illusioonideta vaim on aga vaba,
toitudes fantaasiast, ilust ja estetismist.

Taevatempel ei kuulu ühelegi religioo-
nile, ei ühelegi jumalale, ei ühelegi kogu-
dusele. Ent ometi on see kõige ilusam
tempel maailmas. Kas ei ole see tunnu-
seks, et ka skeptikud, salgajad ning kõik
teised targad, kelle jaoks eksisteerib ainult
maailm oma ainelise olemusega, võivad
luua kõrget ning ülevat? Ja ma mõtlen:
Miks ei või nad kord oma ühiskondliku ja
riikliku elu korraldamises saavutada sama-
suguse imeteldava kõrguse?

Nende võib-olla fantastiliste oletuste
meeleolus lahkusin Pekingist, tuues kaasa
sellest hinnast kauakestvaid ning hinnata-
vaid mälestusi.

(Lõpp.)

Üheksa epigrammi

TÄNUPALVE

äike kerkib üle varemete
ja laste laipade.
Taevast põrgut alla külvatakse,
inimesed! aidake!
Juubeldame uuest võidust,
tehnika edust ja sõjasõldust!

KÕRGEM VÕIM

Jumal abituid käsi
sirutab Kuradi poole,
Sest Sarvik maailma
abistamast ei väsi
Ja nõrgem annab end
ikka tugevama hoole?

USK

Ma palvetan
lapse silmade poole!
Oma murdunud hinge
annan vaststündinu hoole!
Muud mul pole
enam uskuda...

IGAVENE RÕÕM

Mis on kõik kurbused ja leinad,
kui jälle haljendavad kasteheinad
ja õõ on valge nagu päev!
Siis tahaks igavesti olla silajäädv!

IME

See pole hellik unistus:
veel elab südametunnistus.
Leidsin naise, kelle pilgus
kadedus ei sähvand ainsas vilgus.
Milline ime!
See oli —
sündinud pime.

ABIELU

Töömuredest mehelt suurema osa
enda õlule võtab —
ehete ja kasukate koorem pole kerge kanda.
Mehele ainult töörõõmu jätab!

EDGAR ALLAN POE

Kuule, kuidas tuikleb helin,
huikleb helin lumistunud õös,
aïsakellad jõuluõös...!
Äkki süngeks valgus kustub,
ümberringi lausa mustub,
maagi mustub jõuluõös!
Linnuteelt siis alla astub
— on see Muusa ise? Oo!
Ei! Veel suurem, sõnavõlur
— Edgar Allan Poe.

W. REYMONT

Ürgse maa igavesti himur süle
— ja Jagna kui jumalanna
sõnnikuvankril taeva sõidab üles!
Visioonid ja ürgne elu,
kolleegest enamik su kõrval
kui paberist lelud!

KAMMISSEPA KANNEL

Remmelga otsas kõlkuva laiba kaelas
ta kannel ripub
ja selle sünge helingi
maa pealt otse manalasse kipub.

VARAMU RINGVAADE

Betty Kuuskemaa suurjuubeli puhul

Estonia teenelisel näitlejannal Betty Kuuskemaal oli 29. jaanuaril õnn pühitseta oma lavateekonna 40 aasta kestust. Sama hüve sai osaks ka meie üldsusele. Aastat kümme tagasi, millal meie teatrid rüüstas näitlejate enneaegu paiukile heitmise vool (isegi enne 50-aastaseks saamist), pidi see saatus tabama ka Betty Kuuskemaad (siis veel nime all Kuuskmann), kuid arvustajate vahelesegamine ja vist veel enam publiku ilme poolehoid lahkujale tema viimseks kuulutatud auõhtul otsustas asja teisiti. Ja ajalugu, s. o. järgnenud kümme aastat, on näidanud, et meil oli õigus. Peaasi aga: Betty Kuuskemaal oli õigus tegutseda laval edasi ja ta ei tarvitsenud siirduda pensioni-varjusurma unne. Ja praegugi ta on laval niisama elu-ning näitlemisjõuline kui kümme aastat tagasi. Nii ei tohiks olla ime, kui B. Kuuskemaa, kelle päralt nüüd on lavategevuse kestuse rekord, saavutab kümme aasta pärast veel ühe rekordi.

Betty Kuuskemaa on meile nii-ütelda sillaks, elavaks ja haruldaseks sillaks meie tänapäeva kaugele arenenud teatrikunst ja kutselise teatri alguse ning selle eelalgade vahel. Sageli näeme, et pinnavalmistajad ja pioneerid oma ala hilisemast arengust maha jäävad, et see viimane neil üle pea kasvab. On tähelepanv, et seda B. Kuuskmann-Kuuskemaa puhul kuidagi ei ilmne. Ta on oma teatriga kogu aja kaasas käinud ning väarikana ühes sammunud.

Niisuguse „elava silla“ nägemine ja omamine on tähendusriikas ja hüveline. Tema ümber on ilhe võrk meie kultuurinooruse romantikat, temas on huvitavaid vastuseid meie küsimustele: kuidas see kõik toona oli seltsimeeste ning -naistega (kellest nüüd juba paljud on jäävalt lahkunud), lähema keskkonnaga (mis on nii tugevasti vajunud unustusse) ning meie üldsusega (mis on nii põhjallkult muutunud). Ja tema isikus näeme üht elavat „dokumenti“ liikumise, mis räägib kujukat ja veenvat keelt sellest, et meie tung ning eeldused kunstilis-kultuurilisele iseseisvusele olid olemas ammu enne poliitilist

list sirgumist ning eneseteostust, mistõttu viimast ei saa keegi temeldada juhulikuks ega arenguvastaseks.

Laval on juubilar kehastanud kujusid, mis kuulusid kahte ja sootuks erinevasse liiki: naeruväärseid, naljakaid, lõbusaid ja groteskseid ühelt poolt ning emalikke, helli, lohutavaid, alandlikke ja mahedaid teiselt poolt. Ta on publikus esile kutsunud naerupurskeid ja valuohkeid ning liigutust oma emaliku südamlikkuse, tädiliku leebuse ning naiseliku hellusega. Ta on lainetama pannud suuri hulki, aga pakkunud ka nautimisvõimalusi piiratud kogudele, kes oskavad hinnata karakterite nüansse ning kujude intiiimvärvinguid. Niisiis, B. Kuuskemaa võib olla niihästi rahvapeo-kangelanna kui ka kammermängunäitlejanna.

Ta on ühteviisi tugev nii rahvusvahelises repertuaaris kui ka algupärandis. Ehkki talle mingit pingutust või raskust kohanemisel ei valmista meie maaelude ja -naiste kujutamine, siiski on ta ületamatult suur spets väikekodanlike naisolevuste kehastamisel. Neid tunneb ta ja näeb läbi viimse kiuni.

Et üteldut konkreetselt väljendada, seks peatugem juubilaril mõningail osadel.

Seal on — esimesest liigist — Kaketse Kadri Kitzbergi „Püve talust“. Ei ole ju mingi kiiduväärsus see oma suuvärgikese ning seljaküürutamise külades toidupoolist teeniv edekene, kuid B. Kuuskemaa kujutas teda nii täimakesena, madalana, iga valjema sõna puhul toast välja kohkuvana, et seesugune prilleinik ei ärata ei pahameelt ega vastumeelsust, vaid pigem kahjatsust, koguni sümpaatiatki, nii et ise ka ei sõandaks teda tühja käega minema saata.

Ega lohutajana, ehkki aralt oma poolehoidu ilmutavana, esines ta vanaema rollis „Libahundis“. Ei ole see suur karvupidi-kiskumine, kui vaatame „Parvepoiste“ kujusid kui algupärandite omi, sest poole-nisti nad seda ongi ja ega meie inimesed neid nii väga soomepäraselt ka ei esitanud. Niisilis meenutame sealt Maalat, toda

ühelt poolt kõva karakteriga ning teiselt poolt pehme südamega ehitud naisolevust, kelle üle võisime naerda, kuid kes äratas ka aukartust oma peidetud väärtustega. Ja teisest soome tükist, Agapetuse komöödiast „Olen ma sattunud haaremisse“, mäletame, kui kena ja lõbus oli vaadata vooreslikku elatanud Amandat.

Teise liigi, nende nn. väikekodanlike naiste puhul on sageli olnud põhjust mõelda: olgu see väikekodanlik elu nii piiratud ja halvustatav kui tahes, kuid nähes seda laval B. Kuuskemaa tõlgitsuses, leiad: elu oleks hulga vaesem ja värvilt hallim, kui puuduks väikekodanlane. Nii oli meisterlik karakterjoonistus too ihurinna, keda nägime M. Metsanurga näidendis „Haljal oksal“. See teravasti tervikust esile kerkev kuju väärtustas mitte ükski antud etteastet, vaid kogu vaatust, ning lõpuks ka tervet näidendit. Ses rollis ei olnud enam mingit alandlikkust, passiivsust ega armuandmist, vaid selgesti oli tunda: küüned on tal enda poole, kõik kümme ja kõvasti. Tahaksime näha, kes elus julgeks ja saaks säärase agull-majaperenaise vastu. Seejuures ei mänginud näitlejanna kuidagi kriiskavalt ega emalõvilikult, vaid väliselt taltsasti. Aga kellelgi ei saanud tekkida usk ega lootus, et see subjekt seestpoolt nii taltsas on.

Vaadeldes B. Kuuskemaa kingsepa-emandat „Iluduskuningannas“, ei saanud ma muud kui siirasti rõõmustada, et olen üldse selle osa kirjutanud ja et selle kehastajaks oli B. Kuuskemaa. Ta ehtis rolli välja omapoolsete nõksudega nii käitumises kui hääldamises ja rõhkude panemises. Näitlejanna talent ja terav silm andis sellele rollile külluslikult elu- ning võlumahu. Hinnatava hoolega ta oli märganud vastavate elunähtuste iseloomulikke jooni.

Oleme näinud B. Kuuskemaad ilmutavat laval selget alandlikkust ja tänulikkust saatusele ka siis, kui see saatus selle vastutasuks läkitab puhta tüssangu — see oli ta imesteldavalt kehastatud madam Schnütcheni osa Hasencleveri „Peenemas härras“, kus too „ameti poolest kosilane“ (tarvitlan Ed. Wilde termini, mis loetud kunagi inimpõlve võrd aega tagasi) laseb emand Schnütchenit end diktaatselt armastada ja hellitada. Seisukorra koomika ja grotesksuse tipp oli moment, kus Schnütchen sorteerib ja kontrollib oma kadunud mehe aluspükse, projekteerides neid vanamoelisi ja laju torbikuid mõttes oma uuele passioonile, tolele elegantsel kraadele. B. Kuuskemaa oskas seda stseeni peenelt ja puhtalt serveerida.

Teisest küljest mäletame seda uhket enesetähtsustamist ja rassiliselt hästikolo-

reeritud esinemist juudimadamina „Iiri roosis“ ja hulk aastaid varem komöödias „Potash ja Perlmutter“.

B. Kuuskemaa tunneb hästi naiste laifutus-allüüre. Aga ka naiselikku väarikust, nagu seda kogesime heameelel, nähes teda nii imponeerivana kloostri eestseisjanna osas „Cyrano de Bergerac'is“.

Oma väarikuse ja kindluse säilitas ta ka sugugi mitte tänulikus Lauulsa abikaasa rollis, võies küll välja kutsuda vaatajas opositsiooni, kuid mitte alahindamist või haavavat väljanaermist.

Truu majavaimuna täis heatahtlikku torisemist ja oma õigusi alistumiseski mitte salgvana esines ta „Nobeli auhinnas“.

Kenasti oskas ta edevuse kuradikest välja kutsuda ja peenutsemisvaimu vallandada daami rollis „Manalasoõidus“.

Hea emana ning tubli koduvalmuna esines ta näidendis „Oi noorus“, luges koos A. Üksipiga selle hubase õhkkonna, mis kodupesa vaatajale armsaks tegi ja suuresti kaasa aitas selle näidendi erakordsele menule.

Ja kuidas ta loomulikult ning sündimatult esines ustava, toetava ja mõistva abikaasana, seda nägime alles äsja „Rahvavaenlases“, ta juubellitükis.

B. Kuuskemaa on esinenud sadades rollides oma haruldaselt pika lavaea kestel. Siin on neist riivatud ainult pisike osa, et pisutki iseloomustada ta lava-loomingut.

Tema lavatööd ja isikut iseloomustab peale muu üks naisnäitlejate juures sugugi mitte igapäev esinev omadus, nimelt: muuta end laval inetuks, kentsakaks, vanaks, ebasümpaatseks jne. B. Kuuskemaa on ohvrimeelselt rakendunud niisugustesse osadesse, mis naisele ei ole meelitatavad; ta elutöö koosneb enamasti rollidest, mis ei vasta naiselikule meeldimistungile ja kalduvusele esineda võitvamas väljumises. Niisugusels ebaprimadonnaalikes ülesandels on tal siis tulnud menu lõigata kas koomikaga igasuguseis varjundels ja kanguste kraadides või end maksma panna puhtsisemiste vahenditega: hingesoojuse, kaastunde, humaansuse ja kõigi nende inimväärtuste abil, mis kuuluvad kõrgemasse liiki kui välise ilu-kest ja mis teevad tõeliselt ilusaks erapooletu, iluavase, vana ja isegi inetu näo. Mainitud lavavahenditega kutsutakse välja publikus, isegi vaid aega viltvas jõuderahas, tähelepanu ja austust, järelemõilemist ning pieteti, ja lõpuks siirast ning poolehoidvat suhtumist ka elus nende isikute vastu, kes ei oma välist sära, värskest, reeglipära ja kes välimuse poolest on seda, mida nimetatakse saatuse orvuks. See lavaline võime kuulub näitleja ja näitekunstli humaanse mis-

siooni valdkonda, mis on sama tähtis kui esteetiline missioon.

Teater oma edasivlivas tähenduses on ikka olnud humaanne nähtus ehk teise sõnaga moraalne asutus, ja sesse asutusse on kuulunud juubilar täie andumuse ning kaaluga.

Neidki tunde, millal oleme näinud juubilarite teenimas teatrit hea äraoleku ning

ajaviite pakkujana, kus üliteljanna on meid lõbustanud oma ülemeelikuse, veidra käialaskmise, vaigse muhelemise ja kõige sellega, mida peidab ta talendi lustilikum pool, peame kõrgelt hindama kui kultuurse ja süütu rõõmu allikat.

Lootkem, et B. Kuuskemaa meile veel kaua lavalt jagab nii muret kui ka rõõmu.

Artur Adson.

Leedu kaasaegsest kirjandusest

Leedu kirjandus, esindatud Duone-laitise, Daukantase, Baranaukase ja Valančiuse loominguga, elas vilekilmne aasta eest üle uue õilsengu kahe kirjandusliku ajakirja kaudu. Esimene neist kahest ajakirjast — „Koiti“ (Aušra) — algas ilmumist 1883. a., olles ilmastatud tugeva romantilis-idealistsliku värvinguga. Teine ajakiri „Kell“ (Varpas), mis asutati viis aastat hiljem, esindas positiivismist mõjustatud realismi. Mõlemad ajakirjad ilmusid salaja — ühise eesmärgiga — vabastada oma maa Vene ülevõitu koidikuist.

„Koidu“ traditsioonidest ja ideedest võrsus üks leedu nimekamaid poete — Maironis (1862—1932) — rahvusliku renessansilaulikuna. Tema luule on inspireeritud oma kodumaa ilust, esivanemate kangelastegudest ning vajadusest järgida isamaa vaimset üleskutset. Maironise looming on väljendanud oma rahva sügavat usku. Maironise populaarsus on seletatav tema loomingu vormisulguse ja mõttelise puhtusega. Tema väljapaistvamaist lüüriilistest kogudest väärivad esiletõstmist „Kevadised hääled“ (1895) ja poeem „Valust kuulsuse poole“ (1895). Mõlemad teosed ilmusid 1908. a. uuendatud väljaandena pealkirja all „Noor-Leedu“. 1921. a. avaldas Maironis esimese näidendi „Kestutise surm“ ja veidi hiljem teise näitekirjandusliku teose „Vytautas teutoonide juures“.

Maironise kõrval seisab teine leedu lüüriiline poeet Adam Jakštas (1860—1938) — ulatusliku eruditsiooniga loovvaim: ajakirjanik, matemaatik, filosoof, moralist ja teoloog, eriti aga tunnustatud autoriteet kriitikuna. A. Jakštase loominguliseks juhtelliks oli looduse saladuste mõistmine ja seletamine enam mõistuse kui intuitsiooni ja tunduste kaudu. Lüürikuna avaldas A. Jakštas mitu luuletuskogu: „Laulud ehetega“ (1894), „Sügiskajad“ (1911) ja „Lüüriiline poeesia“ (1930).

Omapärase kirjandusliku nimena esineb leedu kirjanduses lühijuttude meister — naiskirjanik Zemaitė (1845—1921). Kujutelge vaest, lihtset talunat, kes kuni oma viiekümnenda eluaastani oli süvenenud talupidamise muredesse. Siis, julgustatud „Kella“ kaastöölise poolt, hakkab sepi-sema lühijutukesi, milledest esimene ilmus 1894. a. Sellest ajast peale kuulub Zemaitėle kaaluv koht Leedu kirjanduslikus arengus. Zemaitėga ilmub esimene kord leedu kirjandusesse leedu rahvustüüp. Zemaitė oskab liialdusteta vaiksetes, kuid rikkalikes värvitoonides maalida leedu maaelu ühes sotsiaalse miljööga. Tema rahvapärane sõnatagavara on ammutamatu, tema keel on piltlik, täis kõige harukordsemaid ja elavamaid rahvapäraseid väljendusi. See on põhjuseks, miks Zemaitė ei ole mitte ükski hinnatud oma kaasaja kirjanike, vaid ka filoloogide poolt. Zemaitė tööde koguväljaanne ilmus pärast tema surma neljas köites.

„Kella“ kaudu tõusis veel teinigi naine — Gabriele Petkevičiūtė — Leedu kirjanduslikku ellu, töötades lähedas kontaktis Zemaitėga. G. Petkevičiūtė rakendas suurema osa oma aktiivsusest pedagoogilistele, sotsiaalsetele ja poliitilistele küsimustele.

Ideeliselt seisavad Zemaitėle lähedal kaks õde — Sofija (1867—1926) ja Marija Ivanauškytė, kes oma juttudes kirjeldavad vaeste, kodutute, mahajäetute, kõigi elust-hüljatute kannatusi. Üks õdedest, nimelt Sofija, kaldub oma juttudes sentimentalismile, kuna teine õde läheneb enam naturalismile. Kolmes teoses — „See hajas nagu unenägu“, „Nõiutud roopillilegend“ ja „Eksitus“ — pakuvad mõlemad autorid oma parima. „Eksitus“ käsitleb 1905. a. revolutsiooni-ajastut.

Maironise kaasaegsete hulka tuleb arvata ka Marija Pečkauskaitė (1878—1930), kelle romaan „Vanad linnu-

ses“ (1928) kuulub leedu kirjanduse paremikku. Kirjutatud mälestuste laadis, teos manab meie silmade ette unelmaterohke ja romantilise maalingu kaugeist minevikust. Kirjanik osutab ses romaanis suurt inimhinge tundmist, esitades üllast sisu muusikaalses keeles.

Vaižgantasė (1869—1933), kes on äärmiselt aktiivne kirjanduslik isiksus, näeme sünteesi kahe kirjandusliku voolu vahel, mis olid kujunenud kahe eespoolmainitud kirjandusliku ajakirja ümber. Vaižgantasė kogulooming tõuseb üheksateistkümnetele köitele, sisaldades esseid, näidendeid, jutustusi ja lühijutte. Tema välja- paistvaimaks teoseks on kolmeköiteline „Valgustatud“, mis ilmus 1918—1926. See kolmeköiteline romaan on tõeline epopöa, milles autor võitleb innukalt vaimse vabaduse eest, andes aga ka tüübilisi portreid kõigist sotsiaalseist kihtidest. Kompositsioonilt õnnestunumaks kogu Vaižgantasė loomingus tuleb pidada tema romaani „Onud ja tädid“ (1930). See annab pildi leedu rahva orjapõlveajastust.

Eespool-märgitud kirjandusliku generatsiooni kirjanike ja uue vaimse mentaliteedi vahepealne lüli on Vydunas (s. 1868). Ta ei tegelnud kuigi aktiivselt ega innukalt kirjanduslike liikumistega, vaid eelistas jääda erakus nii oma eraelus kui ka oma kirjanduslikus loomingus. Vydunas on kirjanik ja mõtleja, kelle filosoofia ammutab tõesid teoloogiast. Rohkete teoreetiliste arutluste kaudu on Vydunas avaldanud suurt mõju noorusele, kes temale on jäänud ka trunks. Vydunase näitekirjanduslik looming peegeldab peamiselt tema filosoofilist mõttelaadi. Ehkki Vydunas on kirjutatud komöödiad, on elkõige tema tähelepanu suunatud oma maa ja rahva minevikku, otsides sealt „rahva hinge“. Sel ainel on Vydunase sulest ilmunud mitu tragöödiat: „Esivanemate varjud“ (1908), „Igavene tuli“ (1913), „Tühete tee“ (1920) ja „Tulikahju“ (1928), milles käsitletakse Maailmasõja ajastut. Kõigis tema draamadest leidub sümbolismi esimesi sümboleid, mille kaudu kirjanik süvendab ja levitab uusi mõttevoole, mis kerkisid esle poliitiliste, kultuuriliste ja eetiliste sündmuste mõjususel. Esimene neist sündmustest oli 1904. a. dekreet, millega tühistati ladina tähestiku tarvitamise keeld leedu ajakirjanduses. Järgmisel aastal toimunud käärnimised poliitilisel, rahvuslikul ja sotsiaalsel alal tõid uusi puhanguid, mis leidsid sügavat vastukaja kirjanduses.

Selle ajastu suurimaks ja mässulisemaks kirjanduslikuks novaatoriks osutus Juozas Herbačiauskas (s. 1876), kelles

kõige modernsemad kirjanduslikud ideed leidsid enesele innuka kaitsja. Leebemas laadis, kuid mitte vähema kriitilise meele- ga, käsitles samu küsimusi naiskirjanik Čiurlionienė oma teoses „Leedus“. Hiljem Čiurlionienė kirjanduslik aktiivsus kandus teatri alale. Ta avaldas mitu näitekirjanduslikku teost — „Koidu poja d“ (1926) jt. Hiljem ilmus temalt pikem jutustus, mis käsitleb sündmisi 19. sajandi lõpul.

Tüübilisemaid rahvusliku voolu esindajaid leedu kirjanduses on Liudas Gira ja Vincas Kreve. Esimene pakub peamiselt liürilist luulet ja mõned tema poeemid on võitnud üldise rahvusliku populaarsuse. Teatris debüteeris Liudas Gira „Kättmaksuga“ (1910), millele 1928. a. järgnes „Faugèrėi õis“. Liudas Girale kuulub aktiivseima kirjandusearvustaja koht leedu kriitikas. Teine eespoolmainitud — Vincas Kreve — on tänapäeva Leedu nimekamaid kirjanikke. Ta andis kunstiküpsena ja täiuslikuma väljendusvormi rahvuslikele voolule jutukoguga „Dainava vanarahva jutustatud legended“, milles on õnnestunult üritatud sünteesi kirjaniku individuaalsete püüdluste ja folkloori stiili vahel. Need legendid elustavad meloodilises stiilis kangeid, heroilisi aegu, esivanemate tegusid. Samasse ürgajastusse viib kirjanik lugejaid oma draamadest: „Dainava prints Sarunas“ (1911), „Skirgaila“ (1925), „Saatuseteel“ (1929) ja „Kuningas Mindaugase surm“ (1935). Ehkki need näidendid käsitlevad mineviku legendaarseid sündmusi rahvuslikul taustal, kuulub neis kaaluv koht üksikisiku võitlusele. Nende teoste kaudu avanes tee individualismile leedu kirjanduses. Peale selle on Vincas Kreve kirjutatud kogu jutte „Õlgkatuse all“ (1922). Kirjeldades talupoegade elu, oskab ta sel elu vaateväljal leida sügavusi ning teha peeni psühholoogilisi tähelepanekuid.

Vincas Kreve individualismi ja psühholoogilist käsitlusaadi näeme eriti ilmekalt teoses „Skirgaila“, kust hõõgub suggestiivselt vaimset küpsust dramaatilise pingega. Teoses käsitellakse kangelase võitlust iseendaga, oma miljöoga, meenutades antiikseid tragöödiate tegelaste võitlust oma saatusega. Vincas Kreve'ga ühte ajajärku kuuluvad tähelepanetavad luuletajad M. Vaitkus (1883) ja M. Gustaitis (1870—1927) ning prosaistid A. Vienuolis (1882), I. Šeinius (1889) ja J. Lindė-Dobilas (1872—1934) — Taine'i leedu keele tõlkija, psühholoogilise ja sotsiaalse romaani „Deliirium“ (1912) autor ja nimekas kriitik.

Leedu intelligentsi ja selle uut sotsiaalset asendit on oma loomingu lähemalt jälginud A. Vienuolis, väljapaistev anne jutustamisoskuses, kes väärrib Leedu Tšehovi nime. Tema psühholoogilise analüüsi nüansid pakuvad selles kirjanduslikus žanris ajuti harukordset peenust. Oma romaanis „Enne koitu“ (1925) kaldub Vienuolis süngesse naturalismi. Teine romaan „Ristteedel“ (1932) viib lugejaid viihsada aastat tagasi minevikku ja kolmas romaan „Võõras Põhjas“ (1933) kuulub ülekaalukalt sentimentalismi. Hiljuti debüteeris Vienuolis näitekirjandusliku esikteosega „Asta 1831“.

Elu pisiseikade vastu osutab suurt kirjeldavat huvi I. Šeinius. Väljapaistvamat teoselt tema loomingu on „Küürakas“ (1913) ja „Siegfried Immersele noorendamine“ (1934). Viimane romaan puudutab rahvusvaheliselt aktuaalseks saanud rassiprobleemi.

Leedu kirjanduse-elu — ajuti häiritud maailmasõja sündmusist — on rikastunud rea uute talentidega, kes on esile kerkinud viimase kahekümne iseseisvusaasta jooksul. Siin võib eritella kaht voolu: üht iseloomustab süvenev individualism, kannustatud ebatavalisest uudsusehirmust mitmesuguste otsingute ja eksperimentide suunas kuni modernistide kirjandusliku koolini; teine vool, esindatud kirjanike noorema generatsiooni poolt, on loobunud individualismist, tõstes uuesti esikohale elu sotsiaalse palge ning ülemaiste vaimsete jõudude tasakaalu, tülles tagasi oma maa ja rahva elu puudutavate nähtuste ja küsimuste juure.

Esimese kirjandusliku voolu iseloomulikuid esindajaid on Vincas Mykolaitis-Putinas (s. 1893) — Kaunase ülikooli professor, poet, romanist, dramaturg, kriitik ja kirjandusajaloolane — kõik ühes isikus. Kahes luulekogus „Kahe koidu vahel“ (1927) ja „Teed ja risttänavad“ (1936) käsitleb Mykolaitis-Putinas kõiki probleeme individualistlikust vaatekohast. Tema koguloomingut — vaatamata sellele, et seal leidub rohkesti egotsentrilist — iseloomustab mõtte ja tundmuste sügavus ning inimsüdame põhjalik tundmine. Tema romaan „Altarite varjus“ (1933), milles autor puudutab preestriseisuse probleemi, märgib üht iseloomustavat arengujärku selles žanris üldse.

Faustas Kirša (s. 1891) algas kirjanduslikku tegevust sümbolistliku luuletajana, avaldades mitu kogu luuletusi: „Kajad“ (1921), „Kiituselaulud“ (1934) ja „Palved“ (1937). Hiljem hakkas ta viljelema satiiri edukate tulemustega. Tema satiriline „Põrm“ on uuemas leedu kir-

janduses parim selles laadis. Luuletajana algas ka Balyš Sruoga (1896), kelle luulet iseloomustab elav looduslähedus ja musikaalne keel. Väljapaistvaid tulemusi on Balyš Sruoga saavutanud draama alal, kirjutades rea kunstiküpsi lavateoseid nagu „Hiiglase varjul“ (1922) ja „Hirmuõõ“ (1935), mis kujutavad leedu ajaloo otsustavamaid hetki.

Produktiivseima draamakirjaniku koht leedu kirjanduses kuulub Petras Vaičiunasele (1890). Ta debüteeris sümbolistlike teostega, kaldus siis realismi, mitte aga täielikult salates oma sümbolistlikku põhiolemust. Mõned tema draamadest kujutavad enesest realismi, romantilliste piüüdluste ja sümbolismi segu. Tema lavaloomingust oleksid märkimisväärsemad: „Segatud rahu“ (1926), „Asjatud katted“ (1926) ja „Murtud vanne“ (1935).

Modernistide vaimseks juhiks oli C. Binkis (1893), kes oma esimestes liitriilistes „Värssides“ (1920) jälgendab klassikalisi traditsioone, kutsudes omakorda esile arvuka hulga epigoone. Modernistide liikumisest on annud kirjandusliku sünteesi G. Saviekis (1891) — erak ja rafineeritud esteet, ilmutades proosameistri vilumust kahes novellikogus: „Pidupäevade sonetid“ (1922) ja „Kõrge trooni juures“ (1928).

Noorema generatsiooni kirjanikest, kes on eemaldunud vanameistrite kirjanduslike kogemustest, tuleks eelkõige märkida Jonas Kossu-Aleksandravičiust (s. 1904), kelle „Värsid“ (1932), „Intiimsed laulud“ (1935) ja „Nägemuse kustunud silmad“ (1937) reedavad temas sümbolisti vormi subtiilsete varjunditega. Temale järgneb B. Brazdžionis (s. 1907) moodse prohvetliku liürikaga, mõjustatud rahvuslikest traditsioonidest. Luuletajal on valminud kolm kogu: „Eksiv juut“ (1931), „Langevad tähed“ (1933) ja „Ennustused ja imed“ (1936).

A. Miškinis (s. 1905) oma loomingu püüab anda kunstfluulele uut hoogu rahva- luule sugemetega. St. Anglickis (1905) järgib vanade filosoofiliste poetide traditsioone, sulatades neisse teatava annuse sensuaalismi. S. Neris (1904) on luules vaba intellekuaalsusest, viljeldes puhtakuululist tundeluulet.

Noorema põlve romaanikirjanikest seisab esikohal Jieva Simonaityte, kelle romaan „Simonise perekonna saatus“ (1935) kujunes kirjanduslikuks suursündmuseks. Siis Petras Cvirka (s. 1909) — hoogsastiililine sotsiaalsete nähtuste analüütik, Juozas Grušas (s. 1901) — jõuline realist ja andekas psühholoog, Liudas

D o v y d e n a s — realistlik igapäevaelu kujutaja, Jonas Marcinkevičius — osav psühholoogilistes küsimustes, Juozas Paukštėlis, F. Neveravičius jmt.

Leedu tänapäeva kirjanduslik elu peegel-

dub maailmakirjanduses kahe suure nime kaudu, kes kirjutavad võrkeeltes: O. V. Milosz — prantsuse keeles ja J. Baltušaitis — vene keeles, olles ühtlasi Leedu saadikuks Moskvast.

Antanas Vaičiulaitis.

William Butler Yeats

Möödunud kuu lõpul tabas kirjandusmaailma sõnum kuulsa iiri poeedi, draamakirjaniku ja esselsti William Butler Yeatsi surmast. W. B. Yeatsi surmaga on Iiri vabariik vahestunud ühe oma innukama vabadusvõitleja võrra nii ilukirjanduslikus kui ka rahvuspoliitilises mõttes. Oma esimeste poemide ja näidenditega W. B. Yeats tõstis väljapaistvale kohale unustusse vajunud iiri rahvaluule ja muistendid, oma esseede ja rahvapäraste juttudega ta viis uuesti ausse Iirimaa ajaloo ja traditsioonid. Teda peetakse õigusega Iiri rahvusliku uuestistõnni esilekutsujaks ja teostajaks. Rahvusliku renessansi taaselustajale kuulub mitmete teistegi rahvuskultuuriliste ürituste algataja au. Nii asutati W. B. Yeatsi innukal algatusel Iiri Akadeemia, millel on suured teened Iiri iseseisvuse saavutamisel. W. B. Yeats osutas erakordselt suurt huvi ka Iiri rahvusliku teatrielu ja näitekirjanduse kui dramaatilise kunstivormi vastu üldse. 1899. a. asutas W. B. Yeats Dublinis „Iiri Kirjandusliku Teatri“ (Irish Literary Theatre) — peamiselt rahvusliku teatrikultuuri viljelemiseks. See rahvuslik sisu- ja vormlotsing andis selgi alal tõhusaid tulemusi, vältides suuresõnalisil õõnusi ja pealliskandseid poose. W. B. Yeats on oma suure ja väljapaistva kirjandusliku andega võinud kõigile oma algustele anda kunstiküpse sisu ja vormi. Üldse on W. B. Yeats väga edukalt ja tulemusrikkalt tegutsenud iiri rahvaluule ja teiste Iiri rahva kirjanduslike ja kultuuriliste pärimuste avastajana ning populariseerijana.

W. B. Yeats sündis 18. juunil 1865. a. Sandymontis Dublini lähedal maalikunstniku pojana. Oma lapsepõlve kõige vastu võitlikumad aastad veetis noor Yeats Iirimaa. Juba noorukina avaldas Yeats lühilüuletusi Iiri magasinides ja ajalehtedes. Kui Stopford Brooke esitas Dublinis ja Londonis ellukutsunud Iiri kirjanduslikele klubidele oma programmi kaugele ulatuvate ülesannetega Iiri kirjanduse taaselustamiseks, siis jatkus neld ka noorele poeedile W. B. Yeatsile, kes oli juba tihedas vaimes suhtlemises Iiri kirjanduslike klubidega nii Dublinis kui ka Londonis.

Oma ilukirjanduslikus loominguks on

W. B. Yeats olnud suuremal määral iirlane kui ükski teine tema kaasageest kirjanikest. Ta tutvus iiri rahva- ja muusikakirjandusega kiüll võrdlemisi „halvas tõlkes“, kogudes seda lihtsete ning kirjaoskamatu te talupoegade suust.

Tema edukas ilukirjanduslik loomung viis teda peagi Iiri kirjandusliku renessansi etteotsa. Asudes kasutama seni puutumata seisnud Iiri rahvuslikke vaimseid varasalvi kõrges kirjanduslikus vormis — võis ta sellega oma loominguks pakkuda hinnatavat värskust, kujunedes Iiri rahva ürgse hingelaadi tõlgitsejaks.

Ühes oma esseedest — „Kirjanduslik liikumine Iirimaaal“ (The Literary Movement in Ireland (1901)) — kirjutab W. B. Yeats järgmist:

„Lihtrahvas, kelle juures tsivilisatsioon ei ole oma kultiveerimist jõudnud veel küllalt sügavalt teostada, säilitab eneses romantilise laadi ja usulise dispositiooni suuremal määral kui see on omase kultiveeritud ja tsiviliseeritud inimesele. Rahva ürgses luules leidub seda variatsioonit ja värvirikust, mis on tundmatu moodsetele poeetidele, seda kirglikku vasturääkivust, millest loodus kõigi oma energiahulkade peegelduses on ülikülluseni rikas.“

Et täiel määral mõista W. B. Yeatsi loomungut, on tarvis tunda Iirimaa ajalugu ja süveneda selle rahva hingelisse mentaliteeti, mis omab tugevaid kalduvusi müstisismi. Siis on kerge tabada seda uudust ja värskust, mida Yeats tõi inglise kirjandusse. Oma poeesias W. B. Yeats leidis oma loomuliku kalduvuse tõttu müstikasse kergesti Iiri talupoja hinge- ja vaimuomadusle vastava väljendusvormi, kujunedes sümbolistliku kooli autentsemaks esindajaks.

Kahtlemata leidub W. B. Yeatsi loomungus mõningaid mõjusugemaid prantsuse vastavast koolkonnast, mille viljastav mõju muutis Yeatsi kirjandusliku avaldusvormi veelgi selgeimelisemaks. Suurele andele on jäljendamine lubatud, sest suur anne on suuteline edasi looma. Erifi tuleb seda rõhutada W. B. Yeatsi puhul, kes selles suhtes on pidanud vastu võtma mitmeid süüdistusi.

W. B. Yeats õhutas iiri keeleteeste noorpõlve looma fluüidset, unistuslikku keelt, mis oleks ühtlasi ka rahvapärane — kohane vanade ballaadide sõnastamiseks. Ta hüüdis lootusrikkalt, mis kõlas ühtlasi üleskutsena:

„Kui meie suudaksime luua stiili, mis, ilma et see lakkaks olemast inglise keel, oleks musikaalne ja varjundirohke, siis Iirimaa rajaks kõrge poeetilise kooli!“

W. B. Yeats on ise sellele loosungile kõige tulemusrikkamate tagajärgedega lähenenud. Tema luule — see on subtiilne segu igatsusest, looritatud kerge huumoriga, meenutades kord Blake'i, kord Shelley'd. Ent alati tugeva isikupärase rõhu ja mahlakusega. Keegi ei ole nii naiivselt-otsekoheselt esile mananud toda tasast häält vaikselt õhtul vee ääres, mida meie rohkem tajume kui kuuleme. Keegi ei ole nii lihtsete abinõudega väljendanud maisi kannatust. Nende laulude tagasihoidliku müstika vastukaja ütleb, et need on vähem poeemid kui palved. Need on rituaalsed lausumised oma liialdamatus müstikas. Need äratavad meis ootamatuid tundeelamusi, peidetuna meie hinge uinuvasse sügavustesse. W. B. Yeats oskab kuulutada tuleleile pilliroos nii, nagu meie seda kunagi kuulnud ega märganud ei ole. W. B. Yeatsi luules ja kogu tema loomingu on palju nägemuslikku, mille kohta ta ise iseloomustavalt lausub:

„Mina usun, et meie omame võime esile kutsuda maagilisi illusioone; ma usun nägemustesse, tõe intuitsiooni meie südame sisimas sügavuses, kui meie sellesse otsingusse suletud silmi sukeldume. Ma usun kolme doktriini, missugused meile on üle kantud ürgajast, olles kujunenud praktilise maagia aluseks: meie vaimupiirid on liikuvad, võimaldades voolata teise mõjupiirkonda ning esile manada ühist energiat; meie mälestused moodustavad osa ühest suurest mälestusest; seda suurt meenutamisevõimet, mis on omane loodusele, saame esile kutsuda sümbolite abil.“

Selles mõttes ei ole W. B. Yeats oma sümbolismile valitud lähtekohtade suhtes kunagi eksinud. Kui tema luulegeenius ajaga üha küpsemaks muutus, loobus ta

otsustavalt estelismist, mis andis värvingu ta esimestele värssidele. Vähem eemale jäänud ei ole W. B. Yeats ka naturalismist, mille vastu ta juba oma nooruses innukalt õponeeris:

„Iga inimene kujutab oma elusaatusega teatavat stseeni, teatavat pilti — andes tajutava kujutluse elu saladusest, lõpuks juhituna asupaika, kus asuvad surematud jumalused, ootamas hingi, kes on muutunud lihtseiks ja kelle kehad on muutunud vaikseks nagu ahhaadi valgus.“

W. B. Yeats lisab, et kogu kirjandus on rajatud sümbolismile: vaatlused ja statistika ei muuda siin olukordade laadi ega sisu. Oma müstikale ammutas W. B. Yeats inspiratsiooni isegi *Indiast*, süvenedes Yoga kontemplatiivsesse tarkusse, kaugenedes üha enam kristlikest dogmadest, neist traditsioone säilitada-tahtjaist, kes küll unistasid mõjukaist liturgilistest vormidest, ent kaldusid halvustama eetilisi põhimõtteid.

W. B. Yeatsi ilukirjanduslikust loomingu vääriks märkimist filosoofiliste poeemide kogu „Oisini rännangud“, (1889) mis on küll raskestimõistetavas laadis kirjutatud, ent see ei vähenda nende poeemide kõrget kirjanduslikku väärtust. Vaatamata nende esitamislaadi raskepärasusele, pakuvad need ometi sügavaid väärtusi. Peale luule on W. B. Yeats innukat huvi osutanud ka dramaatilisele kirjandusvormile, kuigi tema dramaatilised poeemid on oma laadilt lüürilised. Nimetamisväärsamad tema värsivormis esitatud draamaloomingu on „Krahvinna Cathleen“, mis ilmus 1892, ja „Siidamesoovide maa“ (1894). Proosas kirjutatud draamadest on üks tälepanuväärivaid „Deirdre“ (1907) — väljajapestev oma intriigi ning erakordse tundejõu intensiivsusega.

W. B. Yeatsi kirjanduslikku geeniust on hinnatud 1923. a. Nobeli kirjandusliku auhinna annetamisega. Anglosaksi kirjanduslik eliit peab W. B. Yeatsi Thomas Hardy, George Moore'i ja Rudyard Kiplingi ajastu tähtsamaks kirjanduslikuks isiksuseks.

J. P a u.

Kiri Helsingist

Film võistleb teatriga?

Juba pikemat aega on siin kõne all teatrikriis. Möödunud aasta kestel „Kansallisteatteri“ töi algupäraste lavale Aleksis Kivi nimeisel võistlusel auhinnaga kroonitud kolm raskesisulist draamat — A. Tola piibliainele „Asaria“, A. Pohjanpää „Jumala käsundushaldjas“, mis käsitleb kohtunike elu, ja aasta teisel poolel M. Valtari „Aknathon“ — teos vanast egiptuse ajaloost. Kõik nimetatud teosed said hea arvustuse osaliseks, aga ometi etendati neid hõredale saalile. Sama saatuse osaliseks sai enne jõule lavale toodud Ilmari Turja algupärane tendents-näidend „Kohtunik Marta“, naiste iseseisva kutsetöö vastu sihitud, millele ka arvustus ennustati lühikest iga. Välismaisest repertuaarist „Kansallisteatteri“ on vahelduseks mänginud kergesisulisi prantsuse komöödiid ja jõuludest alates ka Merežkovski traagilist teost „Ainuvalitseja surm“, kuna „Kansanteatteri“ laval vahelduvad Eestiski hästituntud „Kolmekrossiooper“, „Macheth“, „Inimesed ajujääl“ jne. Teatri põlevamaks mureks repertuaari hankimise kõrval on publiku vähesus, samal ajal kui kinodesse vaevalt pääseb sisse piletit ette tellimata. Ja Helsingis on kahe draamateatri kõrval suuri kinosid rohkem kui kümme, kõnelemata väiksemaid!

Teatrikriisi küsimus oli möödunud aasta lõppuole pikemalt kõne all ka siinses

ajakirjanduses, kus tähtsamate haridustegelaste intervjuerimise korras püüti selgitada kriisi põhjust. Neis arvamisavaldusis rõhutati mõnelt poolt teatri repertuaari liigset raskepärasust ja arvestamatust publiku maitsega, teisalt aga filmi, eeskätt kodumaise filmi takistavat mõju teatritegevusele. Kodumaine film võtab teatrilt tema paremad jõud või vähemalt neelab suure osa nende tööjõust. Pealeselle film kahtlemata raskendab teatri repertuaarimuresid, tuues värskelt ja suuremas võimaluses linale kõik, mis kirjandusest sobiks dramatiseerimiseks. Ja kodumaine film areneb iga päevaga ning on juba nüüd võitnud publiku suure poolehoiu. Nii on viimasel ajal edukalt joosnud linal Mika Valtari romaani järele filmitud „Võõras mees tuli tallu“, samuti algupärane „Kas süüdlased“, Anne Nuolivaara „Karjus, tüdruk ja perenaine“, Linnankoski „Laul tulipunnasest lillest“. Parajasti linale jõudmas on Hella Vuolijoe „Justiina“ ning pikemat aega juba valmistatakse suurt ajaloolist filmi „Veebruarikuu manifest“, mis töötab saada suursündmuseks, sest et aine on võetud võrdlemisi lähedast minevikust ning on rahvale südamelähedane.

Teatriuudistest on oodata Hella Vuolijoe sulest lähemal ajal uut näidendit „Niskamäe leib“, mis on jatkuks teosele „Niskamäe naised“ ja kus keskse kujuna figureerib jälle Niskamäe vanaperenaine.

E. Viirsalu-Nivanka.

ARVUSTUS

Richard Roht: Inimsaatused

Romaan. „Noor-Eesti“ kirjastus Tartus, 1938. 299 lk., hind kr. 4.25.

Richard Rohu ja arvustuse vahekorrad pole kunagi olnud stabiilsed ega hiilgavad, kuigi aeg-ajalt neile on paistnud ka päike. Aeg-ajalt on Roht esinenud teostega, mida kõik arvustajad on olnud „sunnitud“ tunnustama. Just hiljuti võis säärast heledat hetke konstateerida romaani „Elutee“ ilmumise järel. See „eluromaan“ kausisetust ning hilisemast tõusikust äratas enese vastu suure respekti oma asjalikkusega ja puhtusega tavalisest rohtlikest-ohhtlikest sentimentaalsusest, targutisest ning lamedusist. Praegu aga tuleb „Inimsaatused“ puhul jälle tõsta üles küsimus, miks Roht ei suuda või koguni ei taha püsida päris kirjanduse tasemel, miks ta enamiku oma pikemaist jutustustest peab orienteerima mingi mõõdupuudeta publikuläheduse ja ajaviitekirjanduslikkuse suunda. Tundub, et laia „oma publiku“ otsimises ja temale vastutulemises on Roht agaramgi kui näiteks Oskar Luts. Ometi on Roht teisest küljest oma keskpäraseisiki teosets näidanud värsket huvi meie tänapäevase elu sotsiaalsete tingimuste ning probleemide vastu, on osanud päris mõjuvalt valgustada üht ja teist küsimust (näiteks töötava naise olukorda „Võitluse tees“). Paraku on see teatav eluline värskus ning terasus enamasti kaotanud originaalsuse ja sügavasse-lõikavuse tavalises ladusas jutustamises, milleks autor küllap on sunnitud ka vajadusest rutata teoste avaldamisega. See ruttamisvajadus ju seletab paljugi „saladusi“ enamiku meie proosakirjanike töötaseme kõlkuvuses.

Teos „Inimsaatused“ annab hea juhuse küsimaks, kas „lihtne jutustamine“ pakub üldse mingeid kirjanduslikke väärtusi või vaimset rikastust, kui teose aine ise ei sisalda neid „toorel kujul“. Käesoleva romaani puhul — vähimalt — tuleb vastata eitavalt. Kui maaharitlase (metsaülema) abielu huvitava linnadaamiga (büroopreiliga) nurjub maaelu praktiliste erinevete tõttu, kui vaikne ja rahulik naisvõorus osutub ses miljöös paremaks mehe igatsusis viirastunud „deemonlikkusest“, kui säärase sütee esitamisel on miljööks loodusilul, metsaülema majapidamine ja suvitusalev — sils loomulikkus ja endastmõistetavus kõige selle jutustamise viisis annab lõpptulemuseks ainult lameduse. Eriti masendavalt mõjub see keskpärasus käesoleval juhul seetõttu, et pole isegi võimalik süüdis-

tada autorit psühholoogilises võitluses või tõsielu magusaks-värvimises, mis tavaliselt aitab ajaviitekirjandust eraldada tõelisest kirjandusest. Vastupidi — psühholoogiliselt on „Inimsaatused“ karakterid, nende elamused ja teod üsna hästi usutavad, nii-ütelda „elust enesest võetud.“ Erandiks ei ole isegi 40-aastase metsaülema naiivne igatsus romantilise luksusnaise järele ega „suure armastuse“ kirjelduses ilmnev magedus romaani algupoolel. Jah, võiks ütelda, et ornamoodi on eriti tõsieluline just romaani maitsetuim koht — öisel järvekaldal toimuv vestlus armastajate vahel, mis kujutab enesest mitmeleheküljelist metsaülema ülemlaulu oma pruudi võludele, mil ei puudu „pikantset“ atmosfääri ja mida armastajad ise nimetavad hiljem oma piiblikks. Tuleb välja, et sääraseid kahtlemata tõsielulisi magedusi peaks kirjanduses lubatud olema esitada ainult tugevas „soolas“ — selle kriitilise üle- ja läbinägemisega, mis eristabki kirjanikku ta kangelasist ning publikust. Rohul aga puudub käesolevas teoses see sool, kuigi ta üsna asjalikult näitab armastajate hilisema desillustoneerumise põhjusi ning käiku. Ent ka nels peatükkides, kus Roht ainult seletab ja analüüsib oma peategelaste hingeelu, jääb ta oma tegelaste (ning publiku) tasemele. Muidugi vähendab teose kunstilist sugestiivsust omakorda just säärane tegelaste psühholoogia seletamine ja ümberjutustamine konkreetse näitamise asemel, kogu see autoripoolne familiaarsus, mida „Inimsaatused“ on nii „endastmõistetavalt parajal määral“ segatud otsese kujutamise hulka. Familiaarsus psühholoogilise sügavalgustuse ja maitsepuhtuse asemel — see valem avab suurema osa kirjanduslike küündimatuste olemuse. Tuleb vaid lisada, et just säärasetaoliste abielu-teeside käsitlemine, mis on „Inimsaatused“ mõtteliseks sisuks, nõuab kas Strindbergi „kurja“ või Maupassant'i üliasjalikku sulge, et vältida pidevat maitsetust.

Kiusab väitma, et isegi Rohu sulg suutnuks „Inimsaatused“ ainekstu ning hingeelu välja joonistada huvitavamalt — kui tal olnuks julgust jääda truuks põliste rohtlikele omapärasustele ning vooarustele. Võib nimelt väga hästi kujutella säärast „hillsuvist“ armastuslugu metsade ja järvede peisaazis romantiliselt hingestatud

teosena. Me ei ootaks sel juhul just „Felix Ormussoni“, kuid küsime nüüd täie õigusega, miks ei ole Roht „Inimsaatuses“ enam sisse elanud oma metsaüleva romantilis-tesse allüüridesse, miks ei anna ta looduse-armastus säärast atmosfääri, mis meid hu-vitab ja haaras Rohu varasemais teoseis ja kasvõi „Punase liblikaski“ — ühesõ-naga, miks ei ole Roht ära kasutanud selle teose süžee haruldasi võimalusi enesele sü-damelähedase Paani-romantika ja eraku-hingeelu arendamiseks. Kallak säärase romantismi poole „Inimsaatuses“ igatahes ilmneb, ent ta taandub hirmununa teosest välja kooritud keskpärase elutarkuse ning jutustuse asjalikkuse ees ja ta psüühiliseks allikaks näib olevat vaid „raamatuid loetu“ ja „kinos nähtu“, nagu selle romaani tege-lased nendivad endamisi korduvalt. Niisiis: me pole kindlad, et keskpärane asjalikkus — vähimalt kõnealuse autori toodangus — on üle keskpärasestki romantismist. Psüh-holoogiliste süvenduste läbiviimiseks pole see endastmõistetav kujutamise-„meetod“ igatahes kuigi soodus. Me ei usu, et isegi pealiskaudsemaid inimhingi saaks tõhu-salt valgustada terminitega „film“ ja „raa-mat“. Nende ja muude nendetaoliste selgi-tuste tarvitamisel on autor vaid liikunud vähima energiakulu ning pingutuse teed mööda.

Siiski on Rohu nüüdne asjalikkuse- periood endaga kaasa toonud mõningaid kirjanduslikke plussse, mis ei kao isegi vä-heõnnestunud teoseis. Rõõmustavaim neist on teatav tagasihoidud soojus „välkete in-imeste“ ja nende elujärje kirjeldamisel, mis on seoses Rohu nüüde, eespool-mainitud

erkusega elu sotsiaalsete tingimuste nä-gemises. „Inimsaatuseski“ on ilmselt tun-da, et autor sümpatiseerib kõiki neid Mel-lasid, Miinasid ja teisi kitsais piires rähkle-jaid ning töötajaid. Säärane joon teeb Rohust rahvakirjaniku selle mõiste heas tä-henduses — ent ei aita paraku nimetamis-väärselt tõsta teoste kunstilist ning psühho-loogilist pinget. See annab küll palju kodusust, intaimset detaili, kuid ei päästa saatuslikust lõtvusest, vaid aitab seda pigem süvendadagi — rahustades autori süü-met. Kuidagi jääb organiseerimata ka Rohu viimaseaegne üsna suur terasus inimeste ning inimtüüpide tegumoe nägemises. „Inimsaatuses“ on elavad ja usutavad kõik kõrvalkujud (vahest peale metsaüleva lin-nakergatsist võistleja Georg Sonnenbergi), ent neil pole palju „tähendust“. Erandiks on ses suhtes küll metsavahitütre Helmi ta-sasus ning rahulikkus, mis romaani algul irriteerib metsaülevat, ent lõpul võtab selle mehe pärast ta vintsutusi oma kosu-tava varju alla. Pole muide paha see sil-matorkav kunstiline võte, et seoses Hel-miga (ja osalt aleviarstiga) korduvad ro-maani lõpul, pärast ühe aasta möödumist, üsna täpselt algusstseenide situatsioonid ja räägitud sõnadki. Seega on romaani kogu sündmustik märgitud episoodiks metsa-üleva elus, ta eksitsuslikuks kõrvalhüppeks romantika suunas. Jääb vaid küsida, miks on säärase episoodi kirjeldusele antud üli-pretensioonikas pealkiri „Inimsaatused“. Kui ses teoses antud abielu-tees sobiks hästi-gi kandma mõnda keskmist näidendit, siis too ei tohiks küll esineda säärase pealkirja all.

H a r a l d P a u k s o n .

August Jakobson: Uus inimene

Romaan viies jaos. 536 lk. Eesti Kirjastuse Kooperatiiv Tartus 1938.

„Võimalikult vähese vaevaga võimalikult kasulikkudele kohtadele,“ see on August Jakobsoni arvates kõigi või vähemalt ena-miku eesti haritlaste vapikiri, mida ta oma uusimas romaanis juut Chaim Gold-manni suu läbi väljendab. Kogu mahukas teos näib olevatki selle väite tõestuseks kirjutatud.

Teose peategelasele Siimon Laasile diagnoosi tehes sõnab Goldmann: „Teie käd arenesid tõstekangideks, teie selja-muskliid arenesid vägevateks hoovadeks... Ja teie seedeelundid kohanesid samuti. Ja ainevahetus samuti. Ja eristusorganid sa-muti. Ja süda, kopsud, vereringe samuti, ikka samuti“ (lk. 528/529). Kõik eestlastes olevat kohanenud raske füüsilise töö ja

kehva toitluse jaoks. Kuid järsku on need inimesed tahtnud saada haritlasteks, rahva vaimseteks, poliitilisteks ja majanduslikku-deks juhtideks, milleks nad pole sugugi kohanenud ja milleks neil pole ka eel-dusi. Sama juut Goldmanni arvates on eesti haritlased „läinud viimasel ajal isegi nii mugavaks, et nad... ei mõtle üldse enam. Nad omandavad oma teadmised — kuulujuttudest teadmiste kohta. Nad ela-vad rutiiniga ja kui neil tõesti vaja läheb mõtlemist, siis... mõtlevad nad kellegi teise mõtetega, kes on need mõtted paha-tihti näpanud veel kelleltki kolmandalt-nel-jandalt... Kõik see, mis te olete omanda-nud, on peamiselt vaid dressuur ja harju-tus, mitte aga see, milleks te ise seda ar-

mastate nimetada...“ (lk. 534). Ta läheb isegi veel kaugemale ja ütleb: „te ei tunne ju üldse midagi niisugust, mida võiks mõteteks nimetada“ (lk. 520/521).

Ainus ajudega ja mõtleja eestlane, Maks Ruufus, kelle teravmeelsust ja mõtlemisvõimet ei keeldu tunnustamast isegi dr. Goldmann, on kahekordne roimar ning suure peaju- ja kopsutiisikusse. Nii pole temagi mõtlemisvõimest meie rahvale midagi kasu. Kuid ka Maks Ruufuse mõtlemisvõime pole loomupärane nähtus, vaid on dr. Goldmanni arvates tuberkuloosse ajukelmepõletiku tulemus. Sama Maks Ruufus kinnitab aga Siimon Laasil: „Ma pole sulle vist ütelnud, et doktor Chaim Goldmann on peaaegu ainus inimene, keda ma tõsiselt austan. Ta on inimese ajuga. Sääraseid leidub viimasel ajal aga üpris napilt“ (lk. 438). Nii pole siis juudi arsti otsustes eesti haritlaste kohta midagi kahtlemisväärset, vaid seda tuleb võtta puhta tõena, sest ainus mõtlemisvõimeline eesti haritlane on talle annud omalt poolt kõrgema tunnustuse.

Kas pole aga August Jakobson, kes siin ilmselt räägib dr. Goldmanni suu läbi, läinud oma otsustes liiga kaugemale? Kas ta pole üksikute erandtüüpide järele teinud liiga üldistavaid järeldusi ning otsuseid, mis ei sobi elu tõsiasjadega? Või arvab ta tõesti koos Goldmanniga, et ka iseseisvas Eestis oleksid pidanud paremad kohad pankades, ärides, tööstustes ja ametiasutustes jääma muulastele. Kas eestlased oleksid pidanud jääma oma riigis ainult füüsilise töö tegijaks ja vaimse töö ning sellega seotud kohad kõik jätma muulastele? Need on küsimused, mis kerkivad üles vaadeldava teose puhul. Kuid neid ei saa vastata ometi sajanditest põlvneva balti parunite veendumusega, et eestlane pole üldse võimeline mõtlema ega vaimset tööd tegema, pole üldse arenemisvõimeline, nagu teeb seda A. Jakobson käesolevas teoses. Niisugune teguviis on vastutustundetud ja ületab süüdsuse piirid; niisuguses suures ja ulatuslikus küsimuses, nagu on seda vaadeldava teose peaprobleem, aga otse andeksandmatu.

Kõrvalprobleemina puudutab autor veel meie haritlaste lõhenemist kaheks vastasleeriks. Kui korporant Siimon Laas arvab, et lõhenemine ja praegune opositsiooni tegemine on oleb põhimõttelistest ja maailmavaatelistest lahkuminekutest, siis kinnitab tema vend Peeter, arst ja seltsimees, et põhimõtetega pole siin midagi tegemist, rolli mängib ainult organisatsioonitüüpide ajalooline arenemine. „Kust põrgu kohalt need praegused põhimõtted siis nii halvad on, et nad poleks ka meile tarvitamiseks kõlvanud?... Viga seisab ai-

nult selles, et nende põhimõtete rakendamisele ei mõistnud asuda kahjuks mõni meie mees“ (lk. 180). „Ja ometi oleksime me praegu teist hoopis paremas seisukorras, kui meil oleks jätkunud samasugust kaugelenägelikkust ja kainet arukust, nagu jätkus seda teil. Jah, pagan, miks me ise ei võinud parajal silmapilgul need loosungid, mille pealt te nüüd koort riisute, omaks kuulutada?“ (lk. 178).

See küsimus jääb aga kahjuks ainult kahe venna vaheliseks arutluseks ega kandu laiemale pinnale. Seda on põhjalikumalt analüüsi ja süvenemiseks ainult mõõdamine perekondlikult riivatud.

Eespool-vaadeldud peaprobleemi kohaselt on valitud ka teose tüübid. Need on Tartu pangandustegelased, äriinimesed, arstid ja advokaadid, ülikooli õppejõud ning teised vaimsel alal tegutsevad kõrgema haridusega eestlased, peale dr. Chaim Goldmanni. Tegelasel on esitatud Jakobsonile omase jõulisuse ja selgusega, kuid ühtlasi ka meelevaldsusega. Nende füsioloogilised funktsioonid, toimingud ja kannatused on edasi antud ilmselt paremini ja detailsemalt kui psühholoogilised. Kuid inimeste füüsiliste ja psüühiliste reflekside kirjeldamisel varitseb Jakobsoni hädaoht sattuda enesekordamisele ja muutuda šabloonseks. Tegelasel nime ja ametit muuta on lihtne, nende psüühilise olemusse sisseelamine ja nende vormimine täitsa uuteks isiksusteks on aga palju raskem. See nõuab kõigepealt ajalist vahemaad, et ühe ja sama autori loodud samas keskkonnas tegutsev advokaat A ühes romaanis erineks advokaat B-st aasta hiljem loodud teises romaanis.

Teose peategelane Siimon Laas on passiivne, tahtejõuetu ja teguvõimetu, enam uniste silmadega elu vaatleja kui mingisugune edasirühkija ja trüügija kõrgemale kohale. Panga peaaktionäri tütreaga näivad tema suhted olevat enam hingelist laadi kui mammonat ja kohta haaravad. Et seda letargilist seisukorda ja passiivset olekut kuidagi õigustada ning põhjendada, on autor pannud teda kannatama mingisugust seletamatut, võib-olla ka oletatavat haigust. Tema vaimset näridust ja siseimist tühjust aga katsub autor väga mitmes kohas näidata. Ainult tema eriala — panganduse — jätab autor puudutamata. Võib-olla on seal Siimon Laas asendamatu spets?

Nõnda pangategelaselt, et ta tunneks detailselt kirjandusküsimusi, oleks niisama ülekohtune, kui nõuda kirjanikult, et ta oleks kodus panganduse eriküsimustes. Kui magister Heinputk Siimon Laasilt pärib otust Galsworthy kohta ja teda paneb ainult enese sõnu järele kiitma, et lausuda: „Kas pole: alles sääraseid kolosse vaadeldes tai-

pame me täies ulatuses, kui mannetud on meie enda kirjanikud. Isegi Tammsaare ei anna veel õiget mõõtu välja, kuigi teda on hakatud viimasel aastal otse kätel kandma“ (lk. 43), siis on siin süüdlase osas enam küsija kui kostja.

Teose kõige huvitavamaks ja uudsemaks tüübiks Jakobsoni viimaseaja Tartu tegelasi käsitlevas loomingus on advokaat Soodla. Tema salakavalus, pahatahtlikkus, teiste asjadesse järjekindel segamine ja nuhkimine on läbi viidud suurepärase järjekindluse ja osavusega. See kuju elab oma sisemist omapärast elu. Alles teose lõpus, kui Maks Ruufus ta pangadirektor Marandi peol Kullemanni aias maha põmmutab, avastatakse, et musta paruka all olid tal punased juuksed, mis peab paljugi seletama.

Teiste rohkearvuliste tegelaste hulgast võiks mainida vahest ainult laiutavat ja lärmitsevat rikast vabrikanti Harri Kaarmat. Ainult tema pihvimus Siimon Laasile ei tundu olevat psühholoogiliselt täiesti õigel kohal.

Üleschituselt on „Uus inimene“ kombineeritud nii, et lugeja hoitakse kogu aja suure põnevusega asja juures. Teos on jagatud viide ossa. Osad on pealkirjastatud: „Edukas mees“, „Avatud hinge inimene“, „Armukadedus ja häbi“, „Seltskond parukates“ ja „Jätkuv tõusutee“. Nendele lisandub veel epiloog „Tagasilangus“. Iga jagu jaguneb omakorda põnevalt pealkirjastatud

peatükkideks. Tegevus toimub Tartus 1938. aasta hilissuvel laupäevast esmaspäevani, epiloogis aga paar kuud hiljem. Üleschituselt võib pidada teost kõigiti õnnestunuks.

Kui varemini on A. Jakobsoni kohta arvustus ütelnud, et ta novellid on ta romaanide konsektid, siis võiks käesoleva romaani kohta ütelda, et see on liigihaga mahukaks romaaniks paisutatud pikem novell. Autori paljusõnalisus selgub juba eespooltöödud tsitaatidest. Lubatagu aga teose lõpust esitada selle kohta veel mõni näide, mis vastuvaidlematult tõendab teose tahtlikku paisutamist.

„Doktor Goldmann riputas mantli varna ja hõõrus sõrmeotsi vastamisi. Siimon riputas mantli varna, hõõrus samuti sõrmeotsi vastamisi ja unustas kaabu pähe. Preili Tamm riputas mantli varna, ei hõõrunud aga sõrmeotsi vastamisi, nuuskas kuuldavalt ja astus edasi“ (lk. 434). „Maks Ruufus liigutas end ja õiendas jälle kukalt. Maks Ruufus ohkas, liigutas end, õiendas kukalt ja tahtis vist selili pöörduda. Maks Ruufus ohkas ja õiendas kukalt. Ja see lakkamatu kuklaõiendamine hakkas Siimonit korraga vihastama“ jne. (lk. 449). Kas niisugune kahe-kolmeaastastele lastele määratud jutustamisestil peab ka tõendama teose lugejaskonna vaimset lapsekingades viibimist, sest on ju „Uus inimene“ ilmunud eesti keeles? Igatahes tulli kärpimine ja sõnastuse tihendamine oleks tulnud teose suureks kasuks. Paul A m b u r.

A. Antson: Sina ei pea mitte himustama...

Romaan. Tartu, Noor-Eesti, 1938. a. Hind kr. 4.25.

Olime seni harjunud Mälgu rannajuttudega meie saarte-miljööst, millede najal oleme loonud enesele kaunis kindlapiirilise kujutluse saarlasest, ent esijoones randlasest ja tema igapäevase leiva hankimise muredest seoses merega. Antsoni uus romaan seevastu valgustab meie sisemaa saarlast ja ta maadlemist maaga, kus lõikus meresaaiga võrreldes on äärmiselt kehv. „Kivid on Saaremaa süda“ (lk. 235) ja saak, mis saadakse Saaremaa mullast, on sageli kividega pooleks. Ent saarlaste salajasemaks õhkamiseks jääb siiski: „Kui sedagid kivist maad juurde saaks!“ (lk. 246).

Romaani tegevus sünnib Maaailmasõjale järgnenud aastais, käsitledes okupatsiooni-aega Saaremaal ja sellest puhkenud pahempoolsete kihtide mässu ning karistus-salkade tegevust. 1927. a. ilmunud J. Vormsi pikem jutustus „Punased leegid“ käsit-

leb täpselt sama teemat, kuid märksa kitsamais raames. Antsoni uus romaan püüab valgustada üht hämarimat kohta Saaremaa ajaloo, sakslaste Maaailmasõja-aegseid esimesi sissetunge meie maale ning maad laastavaid rekvireerimisi, mis valmistasid soodsat pinda sellele järgnenud mässule. Autor on käesolevas romaanis suutnud kujutada ilmekalt ja huvitavalt revolutsiooni tekkimise eellugu, käsitledes käärivat õhk-konda ja meeoleolu eriti Saaremaa popside seas, kes tundsid end olevat viletsamas olukorras võrreldes kaasmaalastis pärisperemeeste ja jõukamate talupidajatega, kõnelemata paruneist. Autori ilmne sümpaatiat kuulub kehvikule. Muidu ta ei oletaks, et elu kandvaks ja korraldavaks vääraks põhiõpetuseks on: „Kellel on, sellele peab antama“ (lk. 124). Ometi ta on objektiivne oma aine suhtes, suutes äratada lugejas

poolehoidu Saaremaa kehvele kihi vastu. Ta paneb meid mõistma neis „aegadest, aastaist ja tormidest maa ligi litsutud popsihurtsikuis“ (lk. 8) elavate inimeste janunevat igatsust oma maalapi järele, nende viha mõisate ja parunite vastu. Seda teemat on üldiselt korduvalt käsiteldud meie kirjanduses ja poliitilises kõnedes, ometi on ta ikka jälle uus, kui ta asetatakse uude raami ja kui teda maalitakse erinevais värves. Romaanis pole esitatud küll erilisi episoodide ega kujutatud tegelike vastuolusid popside ja mõisate vahekorras, sest tollaegsed ühiskondlikud olud kajastavad peamiselt tegelaste omavahelisi kõnelusis suuremail rahvakogumisel nagu talgutel, pulmades, sünnipäevadel jne.

Autoril on olnud aga palju head tahet süveneda revolutsiooni tekitavasse tegu- reisse Saaremaal. Ta on otsinud põhjendusi rahva hinges paisunud vimmale, mis ei kadunud isegi oma meeste võimule tulekuga. Umbusk valitseva kihi vastu, kes oli demoraliseerinud rahvast aastasadu, on nii suur, et ei usuta, et eesti haritlanegi saab olla parem parunist. Pealegi kandub mandrist isoleeritud saarele iseseisva riigi loomise ja organiseerimise idee märksa ebamäärasemal kujul. Seepärast rahvas pole usku, et Asutav Kogugi oleks suuteline teostama maareformi selles ulatuses, kui seda soovib Saaremaa pops. Sellest siis ka vastuhakkamine asjadele, mida ei tunta. Opositsiooni ei suuda summutada isegi intelligentsem ja parempoolsem kiht, kuhu kuulub näiteks kooliõpetaja ja peategelane Aarne, kes isegi sunnitakse vägivaldselt ühinema mässulistega. Selles osas on teos tõesti paeluv ja sümpaatne.

Kuigi romaani pealkiri vihjab pigemini psühholoogilisele romaanile, peaksime teose kandvamaks osaks just seda poolt, mis on pühendatud ühiskondlike ja ajalooliste tõikade valgustamisele. Romaanist saame kujuka läbilõike ühest meie huvitavamast maanurgast — Saaremaast, kus on kauemini säilinud rahvatraditsioonid, tavad ja kombad. Saarlast tunneme küll varem V. Ridala, A. Kallase, A. Mälgu jt. loominguga, ometi on palju uut ka Antsoni maalitud saarlases, kes on aus, külalislahke (meenutagem huumoriküllast saunastseeni Laastu Peetri sünnipäeval), abivalmis (vt. talgute kirjeldusi) ja sitke keset Saaremaa kehva, paekillustiku ja kividega ülekülvatud maastikku. Kui sellele lisaks arvata veel häid maastiku- ja loodusepilte, mis on vabad liüritsemisest, kuid milles on hingestavat soojust ja loodusearmastust, siis saame huvitava tausta romaani faabulale: Aarne ja Hilja armastusloole.

Ent nüüd faabulast enesest. Romaani peategelane Aarne on juurtega Saaremaa mullas, ta ei ole neid tavalisi rannasaarlasti, keda veetlevad kauged rannad. Karm Saaremaa loodus on saanud talle lähedaseks juba karjapoisi- ja noormehepõlves, ta tähelepanekud loodusest on nüansirikkad ja intiimsed. Inimpeelgurina armastab ta noorpõlves enam kodukoha põõsaid ja kive kui inimesi. Oma illegaalset armastustki ja sellest sõltuvaid tegusid ta püüab õigustada looduseseadustega: „Tuul puhub sinna, kuhu tahab, kärbeski lendab oma soovide suunas, väike põrnikas roomab oma tahte teed, vihmusski teeb seda. Miks siis inimesel on nii vähe vabadust“ (lk. 189). Suure looduse ja Jumala ees ta arvab endal olevat Hiljale palju rohkem õigusi kui selle laulatatud mehel.

Neid vastuolusid elu rangete raamide ja seadustega püüab autor rünnata korduvalt. Neid kehastab Hilja, kes on kasvatatud austama abielu (olugugi sunniabielu), usku ja käskusid, kes on kinni eelarvamuste kammittais, armastab maist heaolu ega suuda otsustada oma armastuse kasuks enne kui suurimal kaastunde-hetkel. Meile tundub, et see umbsõlm on siiski kergemini lahendatav ja teos selles osas kaunikesti venitatud. Sest kus pole tegelikult vastupanu, pole ka õigupoolest midagi rünnata.

Romaanis on mitmeidki huvitavaid kõrvaltüüpe, nagu Saare jõukama kihi esindaja Laastu Peeter, keda autor on suutnud meile teha ebasümpaatseks ta proosalise ja äritseva iseloomu tõttu; on sümpaatne ja kõike mõistev Aarne ema, keda autor kirjeldab siira andumusega; on habras ja naiselik Kobru Tiitu, kes võidab igati lugeja sümpaatiat, jne.

Autor on käsiteldavas romaanis suutnud küllaltki tihedalt sulatada kokku kaks võrdselt tähtsat probleemi — sotsiaalse ja psühholoogilise — muutumata sealjuures igavaks. Saaremaa mässu ja okupatsiooniga kirjeldused, saarlase maamured ja tööühendamise annavad siin tõhusa tausta huvitavale psühholoogilisele romaanile, mille keerdsõlmed võimaldavad luua mõndagi põnevat situatsiooni. Saarlasele omane optimism ja huumor kajastub tegelaste murdelises dialoogis ja see huumor pääseb valla isegi tõsisemal silmapilgel (lk. 310—319). Romaani tuleb kõigiti eelistada autori eelmisele romaanile, mis oli märksa verevaesem ja kahvatum käesolevast. Näib olevat tõsi, et Antsonil on enam närvi sotsiaalsete kui psühholoogiliste küsimuste lahendamiseks.

Mall Jürma.

Lev Šestov †

20. nov. 1938. a. suri Pariisis tuntumaid kaasaja vene filosoofe Lev Šestov. Kadunu sündis 13. veebruaril 1866. a. Kiiemis, kus ta lõpetas gümnaasiumi ja astus ülikooli õigusteaduskonda. 1890. a. kaitses ta väitekirja teemal „Töölisklassi elutingimused Venes“. Kuid varsti pöördus ta huvi maailmavaatelistele küsimustele, esialgu seoses kirjandusega („Shakespeare ja tema kriitik Brandes“ 1898, „Headuse idee Tolstoil ja Nietzsche“ 1900 jt.). Juba oma esimesis töis andub ta Jumala otsimiselle, olles tugevasti mõjustatud Nietzschest. „Headus ei ole Jumal. On tarvis otsida seda, kes on kõrgem headusest. On tarvis otsida Jumalat“. Ennesõjaaegseil aastail kasvas Šestovi kuulsus eriti usulis-filosoofilise ühingu ringkonnas (Merežkovski jt.). Selleaegsed teosed („Algused ja lõpud“ 1908, „Suured eelajad“ 1910) käsitlevad elu- ning usufilosoofilist ainekku. 1921. a. siirdub Šestov Pariisi, kus ta avaldab alates a. 1922 kirjutusi prantsuse ajakirjus. 1923. a. ilmub ta Venemaal valminud teos „Võtmete võim“. Tema viimased tööd avaldatakse vaid prantsuse keeles. 1936. a. ilmub ta viimane ja kõige tähtsam teos „Kierkegaard et la philosophie existentielle“. Selles ta katsub põhjendada oma veendumusi ning anda lõplikul kujul oma filosoofilist kreedit. Šestov on mõistuse vastane. Ta on ka mõistusele rajatud filosoofia vastane, Sokratese ja Spinoza vastane. Ainult usk on tähtis ja usu kaudu avaldub Jumal. Ta kaitseb piiblit ühes selles kirjeldatud imetegudega. Ta leiab, et säärased mõisted nagu igavik, vaim, ebamaine maailm jne. on mõistuse loodud, on kurjast. Mõistuse väljamõeldud on ka lunastuse idee. Šestovi maailmavaade põhjeneb juutide usundil. Ta on ristiusu vastane. Inimeseks saanud Jumal ei rahulda teda. Ta leiab igaviku idee olevat mõttetu, sest Sokratese taoline hea inimene ei tarvitse olla igavene. Talle jätkuvat ühest elust headuses, mis olevat rohkem väärt kui sada kõige õnnelikumat ja menukamat elu headuseta. Siiski mitte headus, vaid usk on ülim ning ainus väärtus. Usku annab inimesele aga ainult Jumal. See on usk, mis kõigutab mägesid, mis teeb imesid. Säärast usku leiab Šestov vaid piiblis. Šestovi filosoofia ei suundu mitte objektile, vaid subjektile. Luges tema teoseid jääb mulje, nagu võitleks ta esijoones omaenda mõistusega, nagu püüaks ta vända iseennast Jumala ning usu olemasolus. Šestovi Jumal on siiski vaid hüpotees. Ja seepärast ongi

Šestovi maailmavaade traagiline. Kas on Jumal piiratud headusega, kas ta võib teha mineviku mitteolnuks? — säärastele küsimustele ei jõudnud Šestov vastata, kuid niisuguste küsimuste asetaminegi iseenesest on huvitav. Eriti sellepärast, et Šestovi filosoofias avaldub vanatestamentlik juutus, muidugi kaasaja kuues. Šestov surigi õigeuskliku juudina.

*

Inglise tähtsaimaks kirjanduslikuks ajakirjaks on olnud juba 16 aasta kestel kirjanik T. S. Eliot'i toimetusel ilmuv ajakiri „The Criterion“ (Londonis). Nüüd aga lõpetab nimetatud ajakiri ilmumise majanduslike raskuste tõttu. „The Criterion“ oli tähelepanuvõrralt kallid ajakiri ning teda trükiti üsna vähe — vaid 900 eksemplaris. Seega polnud ta kättesaadav laialdastele hulkadele. Ometi oli ta mõjupiirkond suurem kui ühelgi teisel inglise kirjanduslikul ajakirjal. See oli muide esimene ajakiri, mis tõi tõlkes prantsuse autorite (nagu Marcel Proust, Paul Valéry, Jean Cocteau) ja teiste tähtsamate Euroopa kirjanike töid. Tema kaastöölised kaader, kuhu kuulusid näiteks James Joyce, Thomas Mann, Virginia Woolf, D. H. Lawrence, Ezra Pound, W. B. Yeats, Robert Graves, tegi kõigiti au ajakirjale. Eliot'il olid oma kindlad kriitilised tõekspidamisid. Toimetajana aga tunnustas ta isegi seesuguste kirjanike talenti ja kujutusvõimet, kelle ühiskondlike ja poliitiliste maailmavaadetele ta oli teravas opositsioonis.

Ajakirja „The Criterion“ surm tähendab ühe pärasõjaaegse kirjandusliku eepohhi lõppu. Laiemale hulkadele ei tähenda see halb uudis palju. Seda enam aga kirjanikele ja tõsiseile lugejatele.

*

New Yorgi eeloleva maailmanäituse sümboliks on teatavasti hiiglasuur geomeetrisine konstruktsioon, koosnev tornist ja gloobusest. Kuni 15. märtsini k. a. on Ühendriikide luuletajatele antud aega valada nimetatud sümbol värssidesse. Neid tiivustab 1000-dollariline esimene auhind (ja viis lisaauhinda à 100 dollarit), mis on välja kuulutatud Ameerika luuletajate akadeemia poolt annetamiseks poeemi loojale. Kohtunikeks on: William Rose Benét, Louis Untermeyer, Theodore Roosevelt. Ühendriigi luuletajatele on esimene auhind suur raha, mis ületab kaks korda nende aastase sissetuleku ja kolm korda tuntud lau-

readi John Masefield'i aastatunud. Niisuguse auhinna osaliseks on seni saanud vaid Harriet Monroe oma amefliku oodi eest, mille ta luuletas 1893. a. Kolumbia näituse puhul.

*

Prantsuse revolutsiooni 150. aastapäevaks ilmub 1939. a. Romain Rolland'i sulest raamat, kus käsitletakse Valmy lahingut, kus monarhistide armee sai esimest korda lüüa prantsuse rahva noore revolutsioonilise armee poolt. Rolland annab tolleaaja ajaloolistest tegelastest eredaid ja tugevaid iseloomustusi.

Raamat ilmub albumi vormis rohkearvuliste illustratsioonidega varustatult „Edition Sociale Internationale“ kirjastusel.

*

A. M. Gorki nimelises maailmakirjanduse instituudis tehakse kibedaid ettevalmistusi eelseisvaiks Lermontovi ja Ševtšenko juubeleiks. Lermontovi juubeliks instituut kavatseb välja anda rea artikleid luuletaja elust ja loomingust. Samal ajal avaldatakse trükkis album, mis sisaldab illustreeritud materjale ja dokumentaalseid materjale kirjaniku elu ja loomingu kohta.

Mitmed teadlased töötavad Lermontovi monograafiate kallal. Prof. N. Brodski kirjutab uut teaduslikku Lermontovi biograafiat, prof. B. Neumann — monograafiat „Noor Lermontov“.

On tehtud algust eeltöödega ka juubelinäituseks. Instituudi kaastöölised on kogunud kõik Lermontovi kohta käivad materjalid kujutavas kunstis, mis asetsevad instituudis ja teistes muuseumides ning arhiives. Otsimised on annud palju uut. On leitud seni tundmata dokumente Lermontovi koolipölvest, mis aitavad selgitada ta kaasaega.

T. G. Ševtšenko 125. a. sünnipäeva kavatakse tähistada instituudis rea ettekannetega Ševtšenko kirjandusliku ja revolutsioonilise tegevuse kohta. Ka korraldatakse instituudis ruumes juubelipäevil näitused: „Ševtšenko elu ja looming“ ja „Ševtšenko — maalikunstnik“. Esimesel näitusel antakse tähelepanev koht teemale: „Ševtšenko ja vene kirjandus“. Riikliku Kirjastuse väljaandes ilmub Ševtšenko luuletuskogu 150.000 eksemplaris, millesse paigutatakse autori parimad palad nagu: „Uni“, „Pime“ jne.

*

Vähesel arvul lasti müügile väljaanne, mis on pühendatud Arkadio Laigo poolt valmistatud raamatumärkidele. Eessõna raamatule on kirjutanud Hanno Kompus.

*

Veebruarikuu algul suri Nizzas kuulsaid vene kunstnikke Boris Grigorjev. Rida väljaandeid, mis on pühendatud tema loomingule, nagu „Intimité“ ja „Visages de Russie“, annavad ülevaate Grigorjevist kui hiilgavast joonistajast, joone- ja vormimeistrist, kes on jäädvustanud maali- ja joonistamiskunsti tõelist elu, nagu seda on näinud ta kunstniku silm.

*

Ajalehes „Beaux Arts“ nr. 316, 20. jaan. k. a., on esitatud reproduktsioones ja kirjeldusis kõik paigad, kus elas ja töötas kunstnik Cézanne, kuna 19. jaan. s. a. möödub 100 aastat tema sünnipäevast.

*

Oslos toimus kuulsa norra kunstniku Edv. Munch'i maalingute oksjon. Nimetatud pildid on kõik kõrvaldatud saksa muuseumidest kui degenereerunud kunst ja määratud Saksa valitsuse poolt oksjonile, mis oli õige tulutoov. Müük andis üle veerand miljoni krooni. Üksikute maalingute eest makseti õige hästi. Maaling „Elu“ maksis kr. 40.500, „Haige laps“ kr. 30.000 jne.

*

Neil päevil ilmus prof. M. Rostovtsev'i sulest raamat, mis käsitleb väljakaevamisi, sooritatud Yale'i ülikooli ja Pariisi akadeemia poolt Duro Euroopose linnakeses. Selles teoses Rostovtsev annab ülevaate väljakaevamiste tulemustest. Väljakaevamised lõppesid aineliste võimaluste puudumisel. Nendest on antud ülevaade kuues iga aasta ilmunud aruandes. Teaduslik maailm võrdleb Eufrati kaldal asetsevast Duro-Euroopose linnakesest väljakaevatud leide Pompeji linnast väljakaevatud varandustega. Enamik leide kuulub teise sajandi lõppu ja kolmanda sajandi algusse p. Kr. ja neil on suur tähtsus nii varajase ristiusu kui ka juudi kunsti seisukohalt, eriti mis puutub hästi säilinud freskodesse, mis on täiesti ainulaadset võrreldes nende freskomaalingutega, milliseid tunneme varajase maalikunsti alt.

Teised ajakirjad

„Akadeemias“ (nr. 1, 1939) jätkab Ants Oras vanas tütavas „jumalikult vastutetus ja õhuliselt ilutsevas mullarõhutus rõõmus“ „Varamu“ kirjanduslike kaastöölise ja toimetaja diskvalifitseerimist.

„Õhuliselt ilutsevas“ stiilis, nagu „žestikulceriv provintsižurnalism“, „loogiliste ja muude surmahüpete grotesksus“, „ebalooiline ja uduajune“, „lohakuse ja vaimutuse vaim, mis enam-vähem nullistab“, „tuim viha“, „mõttetuse paraad“, „kultuurikatk“ jne. jne., rajab ta oma „iseseisvas ja anduvas loovas töös“ „Varamu“ diskvalifitseerimise ühele juhulikkule trükiveale „Varamu“ pisisõnumite osas, sealjuures muidugi „unustades“, kuidas tõhusas artiklis ühe meie tahtsa kirjandusliku ajakirja veergudel, kus Ants Oras ise „õhuliselt ilutseb“, halastamatult surnuks kuulutati president Masaryk, kes sellal ei võinud küll undki näha, et Läänemere kaldal tema vastu nõi kurja nõu peetakse. Meie arvates on vist küll ausam surematut luuletajat elada lasta, kui elavalt hauda saata sõbraliku rahva president. Nähtavasti on „Varamu“ ilmuma hakkamine ja elujõulisus Ants Orase ja ta jüngerid nii üles erutanud, et nad otse erakordse usinuse ja hoolega vaevaks võtavad jahti pidada „Varamu“ trükivigadele (ise deklareerides, et nad ei loe ega telli seda ajakirja). On väga arusaadav, et neil selles hasardis mahti ei jatku tähele panna „groteskseid surmahüpeid“, milliseid tehakse nende eneste ringkondades.

A. Orase „õhuliselt ilutsevate“ kirjutuste hulka kuulub muidugi ka tema kinnitus „Eesti Kirjanduses“, et A. H. Tammsaarest „ei jää järele muud kui mälestuste auru“ („Tõe ja õiguse“ viimane köide ilmus a. 1933, seega see raamat käib küll viimaste aastate kirjanduse hulka), rääkimata Metsanurga, Gailiti, Mälgu jt. töödest. Uue kinnituse selle kohta leiame „Akadeemiast“. Ei oleks tõesti põhjust peatuda selle „jumalikult vastutusetu ja õhuliselt ilutseva“ kriitika juures, mille jaoks on juba loodud mehepäranane oskussõna, kui

A. Oras ei tuleks kinnitama, et „Varamu“ eitab eestilist ja euroopalikku luulet (teisisi ei saa mõista väidet, et „Varamu“ annab nii palju ruumi intelligentset eestilise ja euroopaliku luule vastasringile), ja et „kõrgemate instantside“ (s.o. Vabariigi Presidendi, haridusministri, Kultuurkapitali nõukogu. Toim.) poolt osavalt korrigeeritavil auhindamisil ja kultuurkapitali jagamisel jäetakse nad (s.o. „Arbujate“ rühm) niikuinii vaeslapse ossa, seepärast et nad „on pannud oma lootused iseseisvale anduvale loovale tööle“, kuna „Varamu“ toimetajal ja ta jüngril, kes ei tegevut loovat tööd, „ei tarvitse endil tõesti näkku kortse soetada — nende ideaalid näivad purunenematud“.

Nendes A. Orase väidetes on teopärane klassifikatsioon iseenesest juba olemas. Ei ole tarvis enam midagi lisada. Ja A. Orase stipendiumi puudutati just näitamaks, et teatavaist kulutusist — summa suurus ei ole oluline — pole olnud suurt kasu.

Kahjuks ei saa meie ka kõige parema tahtmise juures ühineda meie „ainukese kultuurikandja“ Ants Orase ja tema jüngritega, kes võimalikuks peavad elavaid imemesi maha matta ja, nagu nägime, isegi välismaalasi. Meie anname nii nüüd kui ka edaspidi endakaitseks sõna Ants Orase ja ta jüngrite poolt surnuks kuulutatud kirjannikele, kellele keeldub sõnavabadust andmast Tartu diktatuur.

Millest niisugune närvilisus Ants Orase ja ta jüngrite hulgas? Oras on seadnud end „Arbujate“ rühma kaitseingliks ja näeb nüüd tont. Kui ta natuke rahustuks, siis ta näeks isegi, et pole põhjust sattuda niisugusesse paanikasse. „Varamu“ kirjandusearvustaja oma luule-ülevaadetes on jaganud alati kõige tunnustavamaid sõnu „Arbujate“ rühma raamatutele. Ants Oras kisub lugupeetud luuletajaid asjata polemikasse, kahjustades nende rahulikkude tööd. Sel puhul on põhjust meele tuletada Krõlovi valmi tabavaid sõnu: „Услужливый дурак опаснее врага“.

Vastutav ja tegev toimetaja: Henrik Visnapuu. Väljaandja: K. O/ü. „Kultuurkoondis“.

Kunsti osakonna toimetaja: R. Paris. Arhitektuuri osakonna toimetaja: A. Kotli.

Toimetuse ja talit. aadr.: Pärnu mnt. 10, k. 8. Toimetuse tel. 411-34. Talituse tel. 411-35.

A/S. „Ühiselu“ trükk, Tallinn, Pikk 42. 28. II 1939.

1914 **25** 1939

Vesivarustuse, keskkütte, pumpade ja elektri erifirma

A. TÕNISSON & KO

Kontor ja müügiosakond: Rüütli 28/30, oma telefoni keskjaam 416-00. Tööstus: Siimoni 3, telefon 310-07

Möödunud 25 aasta kestel omandatud kogemused tagavad Teie soovide täpse ja kiire täitmise.

EESTI HÜPOTEEGIPANK

TARTUS, VÕIDU TÄN. 11, OMA MAJAS

ANNAB LINNADE KINNISVARADELE PIKAAJALIST PANTLEHE-LAENU ESIMESE OBLIGATSIOONI KINDLUSTUSEL. LAENULT VÕETAKSE AASTAS 6,5% JA 1% KUSTUTUSMAKSU.

KASULIKUMAKS RAHA MAHUTAMISE VAHENDIKS ON 6% EESTI HÜPOTEEGIPANGA PANTLEHED.

PANTLEHTEDESSE PAIGUTATUD KAPITAL KANNAB PRAEGUSE KURSI JUURES 6,7% AASTAS.

JUHATUS.

Mis ametmees kellestki lapsest saab, on võib-olla raske ennustada. Ent täiesti selge on ometi juba nüüdki üks asi — elus on kindlasti rohkem väljavaateid edasijõudmiseks neil, kes noores eas midagi on hästi õppinud.

Laste koolitamine ja neile kutsehariduse andmine on pikki aastaid ja isalt suurigi pingutusi nõudev ülesanne.

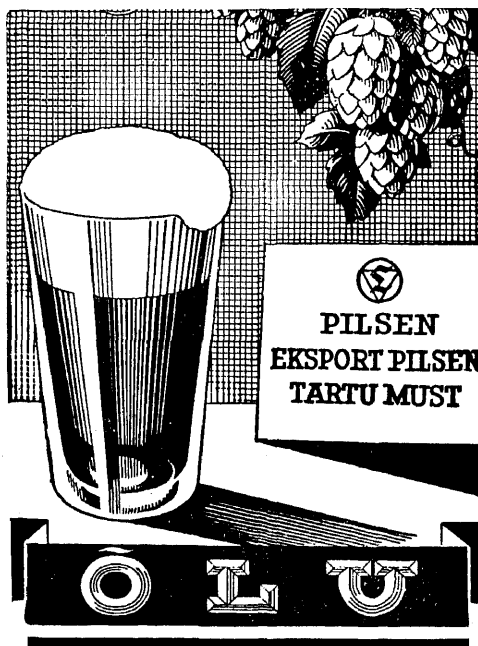
Kas laste ettevalmistamine eluks saab jätkuda ka veel siis, kui isa elupäevad peaksid ootamatult ja liiga varakult katkema, see on küllaltki tõsine küsimus, millele ei saa kätega lüüa.

Parim, mida isa oma laste hariduse kindlustamiseks saab teha, on sõlmida endale sobiv elukindlustamine laste kasuks eesti suuremas ja kõige vanemas kindlustusseltsis

EEKS-MAJA

ANTS SILVERE õlletehase

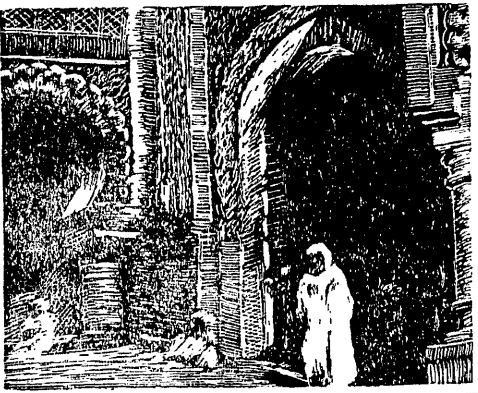
ERA

A/S TEKLA
RIIDEKAUPLUSED:
 TALLINN, S. KARJA 14 • PÄRNU 6
 ESTONIA POST. 11

HAAPSALU, KURESSAARE, MUSTVEE,
 NARVA, PETSERI, PÄRNU, RAKVERE,
 VALGA, VILJANDI, VÕRU

RESERVEERITUD

RESERVEERITUD

Suissetage

ORIENT
Maret

VAHEL

ERA

Õesti Mehaanilise Puutööstuse
AKTSAISELTS
A.M. LUTHER

Tallinnas: V. Posti tän. 9, telef. 446-16

„ Pärnu mnt. 69, telef. 482-60

Tartus: Ülikooli tän. 2, telefon 7-88

IGA MÖÖDUVA

24 TUNNI SÜNDMUSED NI KODU-
KUI KA VÄLISMAAL LEIATE
VARAHOMMIKUL ILMUVAST

„PÄEVALEHEST“

PEALE SELLE JUHTKIRJU, HUVIPAK-
KUV AID REISIKIRJELDUSI, ROMAANE,
VESTEID JA PALJU MUUD HUVITAVAT

K I R J A N D U S T
KONTORAAMATUID
KONTORITARBEID
KIRJUTUSMATERJALE
P A B E R I K A U P U
JNE. SOOVITAVAD

„PÄEVALEHE“

RAAMATUKAUPLUSED
TALLINN, PÄRNU MNT. 10 • PIKK 2

A-s. Eesti Turbatööstused

Ühiselu

trükikoja

JUHTLAUSEKS ON

**HEA TÖÖ, TÄPNE JA KIIRE
TELLIMISTE TÄITMINE,
MÕÕDUKAD HINNAD**

**SELLEPÄRAST AKTSIASELTS
„ÜHISELU“ TRÜKIKODA ONGI
SEE ASUTIS, MIDA TEIEVAJATE
OMATRÜKITÖÖDETÄITMISEKS**

**TELLIMISTE VASTUVÕTMINE
TRÜKIKOJA KONTORIS
PIKK TÄN. 42, TALLINNAS
TELEFONILISED TELLIMISED
T E L E F O N 4 4 2 - 0 4**

